

Nicolaj Hougaard Haugli

Tysk kontroll over Norges hovedstad under okkupasjonstiden

En samtidsarkeologisk studie over materialitet, ideologi og minne

Masteroppgave i Arkeologi

Veileder: Marek E. Jasinski

Mai 2024

Oslo 9. April 1940. Foto by Henriksen & Steen / National Library of Norway - <https://urn.nb.no/URN:NBN:no->

Nicolaj Hougaard Haugli

Tysk kontroll over Norges hovedstad under okkupasjonstiden

En samtidsarkeologisk studie over materialitet,
ideologi og minne

Masteroppgave i Arkeologi
Veileder: Marek E. Jasinski
Mai 2024

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Hvorfor oppgaven overskrider maksimalt antall ord:

Denne oppgaven er på 27 559 ord og overskrider dermed grensen på 25 000 ord. Overskridelsen skyldes hovedsakelig at oppgaven inkluderer omfattende empiri, noe som krever mye tekst for å beskrive kildematerialet på en god måte. Samtidig tar denne oppgaven for seg et stort geografisk område. For å danne et helhetlig bilde av området var det essensielt å inkludere et stort omfang av bygg og anlegg i analysen. Sammen med veileder kom vi derfor frem til at oppgavens gjennomførelse krevde et større omfang av ord enn grensen på 25 000 ord.

Sammendrag

Den 9. april 1940 ble Norge okkupert av Tyskland. Dette var en godt planlagt operasjon og tyskerne hadde store planer for hvordan Norge skulle bli en sentral del av det tredje riket. Norge skulle bli både en kulturell og strategisk militær del av Hitlers nye verden. En konsekvens av den tyske okkupasjonen av Norge var en massiv utbygging av veier, jernbane, flyplasser, brakkeleirer, fangeleirer og kystfort. Byggeprosjektene ble gjennomført både av vanlige arbeidere og av krigsfanger, ofte fra andre okkuperte land, som Polen, Sovjetunionen og Jugoslavia. Samtidig ble det i de største byene rekvirert en stor mengde bygg for å huse de mange tyske virksomhetene. Mange av de rekvirerte og nye byggene og anleggene eksisterer fortsatt. Likevel er de materielle levningene fragmentert på grunn av ulike faktorer. Noen av byggene ble i etterkrigstiden brukt til militære eller sivile formål og hadde derfor ingen vern eller fredning i etterkant av okkupasjonen. Andre bygg og anlegg er i dag enten i ruiner, etterlatt eller totalt fjernet.

Den tyske tilstedeværelsen var størst i Oslo, Norges hovedstad. Det var i Oslo Tyskland skulle etablere de største tyske virksomhetene og det var herfra Reichskommissar Josef Terboven skulle styre landet. Oslo var også byen hvor de tyske soldatene ble innkvartert før de ble sendt videre til andre steder i Norge eller til krigsfronten i andre land. Det ble derfor satt opp store brakkeleirer i Oslo-området parallelt med at hoteller, skoler og lignende ble rekvirert for å huse de mange soldatene. Bybildet i hovedstaden ble drastisk endret under krigsårene, det ble et bybilde med stor tysk tilstedeværelse i form av tyske soldater, men også i form av propaganda og tysk symbolisme.

Denne masteroppgaven er en del av det interdisiplinære forskningsprosjektet Painful Heritage- Cultural Landscapes of the Second World war in Norway. Phenomenology, Lessons and Heritage management. Oppgaven skal bidra til dette prosjektet ved å undersøke, analysere og identifisere et utvalg bygg og anlegg i Oslo som ble brukt og formet av okkupasjonsmakten. For å danne et helhetlig bilde av den tyske tilstedeværelsen i Oslo har følgende bygg blitt identifisert til analysen: Grini fangeleir, Victoria Terrasse, Møllergata 19, Akershus festning, Amerikalinjens kai, Fornebu flyplass, Villa Grande og den sentrale aksene bestående av Slottet, Universitetet, Stortingsbygningen.

Oppgaven undersøker eiendommene gjennom visuell landskapsanalyse, analyse av material kombinert med fenomenologisk landskapsanalyse. Disse analysene belyser at tyskernes valg av eiendommer ikke var tilfeldige, men at eiendommene ble tatt i bruk på grunn av deres praktiske egenskaper på lik linje som deres ideologiske og politiske tilknytning til landskapet og samfunnet. I en større sammenheng viser dette til hvordan tyskerne brukte bygninger i Oslo som verktøy for den tyske propagandaen.

Abstract

On the 9th. of April 1940, Norway was invaded by Germany. This was a well-planned operation where the Germans had big plans for Norway becoming a central part of the Third Reich. Norway was to become both a cultural and strategic part of Hitler's new world. A consequence of the German occupation of Norway was the extensive construction of roads, railways, airfields, harbors, barracks camps, prison camps, and coastal forts along the North Atlantic. The construction of new infrastructure was carried out both by ordinary workers but also by prisoners of war, often from other countries at war, such as Poland, the Soviet Union and Yugoslavia. At the same time, a large number of buildings were requisitioned in the largest cities to house the many German organizations. Many of the requisitioned and newly constructed buildings and facilities still exist today. Nevertheless, the material remains are fragmented due to various factors. Some of the buildings were used for military or civilian purposes in the post-war era and therefore had no political conservation. Other material remains are either in ruins today, left behind to erode or are completely removed.

The German presence was greatest in Oslo, Norway's capital. It was from Oslo that Germany was to establish the largest German organizations, and it was from here that Reichskommissar Josef Terboven would rule the country. Oslo was also the city where the German soldiers were quartered before they were sent on to other places in Norway or to the war front in other countries. Large barracks camps were set up in and around Oslo in parallel with the requisitioning of hotels, schools and other buildings to house the many German soldiers. The cityscape of the capital was drastically changed during the occupation, it became a cityscape with a large German presence both in the form of German soldiers, but also in the form of propaganda and German symbolism.

This master's thesis is part of the interdisciplinary research project Painful Heritage - Cultural Landscapes of the Second World War in Norway. Phenomenology, Lessons and Heritage management. The thesis will contribute to this project by investigating, analysing and identifying a selection of buildings and facilities in and around Oslo that were used and shaped by the occupying forces. To form a complete picture of the German presence in Oslo, the following buildings have been identified for the analysis: Grini fangeleir, Victoria Terrasse, Møllergata 19, Akershus festning, Amerikalinjens kai, Fornebu flyplass, Villa Grande and the central axis consisting of Slottet, Universitetet and Stortingsbygningen.

The thesis analyzes the properties through visual landscape analysis and material analysis combined with phenomenological landscape analysis. These analyses highlight that the German choice of properties was not random, but that the properties were adopted because of their practical characteristics as well as their ideological and political connection to the landscape and society. In a larger context, this refers to how the Germans used the Oslo buildings as propaganda tools.

The German presence in Norway is well documented historically, but research on the material remains of the occupation is almost non-existent. This thesis will investigate the German presence in Oslo using the material remains as the main source. The thesis will establish what is left of material witnesses in order to answer how the Germans used and changed the various landscapes in Oslo. Contemporary archaeological analysis and investigation of the occupation's material culture can contribute to new knowledge and complement the historical sources by using the material remains as the main subject for research. The thesis also examines the status of the occupation's material remains in Norwegian social memory. With a phenomenological approach, I have explored the physical landscapes to experience and identify the past landscapes. Here, the thesis shows how the material witnesses have the power for new recollections and thus new knowledge of the past. The material remains will in this way help our generation as well as the next generations to feel connected to the past.

Forord

Etter to år med intensivt arbeid kan jeg endelig puste ut og med god samvittighet gå ut i sola. Jeg hadde heldigvis allerede den første uken i masterløpet bestemt meg for både veileder og tema, mye fordi min bacheloroppgave som omhandlet samme tema var spennende og lærerikt. Det jeg lærte av min bacheloroppgave var hvor mye forskningspotensiale det er i krigsminner fra okkupasjonen. Jeg klarte derfor ikke å legge fra meg denne interessen. I samsvar med min veileder ble vi fort enige om at denne oppgaven skulle bygge videre på det min bacheloroppgave etablerte. Fra start til slutt er det mange som har hjulpet meg under masterløpet, både akademisk og sosialt. Takk til min veileder professor Marek E. Jasinski for gode samtaler og god veiledning. Takk til Janne Wilberg for faglig assistanse og kunnskapsdeling. Takk til HL-sentret, Grinimuseet, Byantikvaren i Oslo, Hjemmefrontmuseet og de utallige historikerne jeg har kommet i kontakt med hos de respektive institusjonene. Takk til mine medstudenter for inspirasjon, prokrastinering på lesesalen og gode samtaler. Takk til min mor og min bonuspappa for korrekturlesing og mye hjelp, min far for støtte, min søster for hennes besøk da jeg var syk og aldri trodde jeg skulle rekke å bli ferdig, takk til min bror for mental støtte. Og til slutt takk til min samboer og medstudent Line Aas for hennes veiledning og støtte gjennom disse to årene. Jeg hadde aldri klart det uten deg.

Innholdsfortegnelse

Hvorfor oppgaven overskrider maksimalt antall ord.....	i
Sammendrag.....	i
Abstract.....	v
Forord.....	ix
Figurliste.....	xiii
1. Introduksjon	1
1.1 Tema	1
1.2 Problemstillinger	1
1.3 Bakgrunn, okkupasjonen av Norge og Oslo.....	3
1.4 Avgrensning	4
1.4.1 Kronologisk avgrensning.....	4
1.4.2 Geografisk avgrensning	4
1.4.3 Utvalg av eiendommer og områder	4
1.5 Oppgavens struktur og oppbygging.....	5
1.6 Oversikt/ kart over undersøkte eiendommer	6
2. Epistemologiske tilnærminger, teorier og metoder	7
2.1 Samtidsarkeologi.....	7
2.2 Samtidsarkeologisk forskningshistorie og status	9
2.3 Konfliktharkeologi	10
2.4. Konfliktharkeologisk forskningshistorie og status	11
2.5 Fenomenologi.....	13
2.6 Painful Heritage	16
2.7 Terrorscape	18
2.8 Forskningsstatus på okkupasjonen av Oslo	19
2.9 Metode	19
2.9.1 Analyse av materialet	20
2.9.2 Arkeologisk landskapsanalyse.....	20
3. Kilder.....	21
3.1 Eiendommer i Oslo.....	22
3.2 Arkiver.....	22
3.3 Arkivfoto.....	22
3.4 Geodata.....	22

4. Analyse av eiendommer.....	23
4.1 Bygninger som monument for makt i landskapet	23
4.2 Oppsett for analyse	24
4.3 Terrorens bygg.....	25
4.3.1 Grini Fangeleir.....	25
4.3.2 Victoria Terrasse	34
4.3.3 Møllergata 19.....	39
4.3.4 Akershus Festning	43
4.4 Den sentrale akse (Maktens akse).....	48
4.4.1 Slottet.....	51
4.4.2 Stortingsbygningen.....	54
4.4.3 Universitetet	57
4.5 Transport og sikkerhet.....	61
4.5.1 Fornebu Flyplass	61
4.5.2 Amerikalinjens kai.....	67
4.6 Residens	71
4.6.1 Villa Grande	71
5 Status over okkupasjonens levninger i norsk minnekultur	76
6 Resultater og konklusjon	81
6.1 Okkupasjonsmaktens formål med rekvirering	81
6.2 Okkupasjonens materielle levninger i norsk minnekultur.....	85
6.3 Materialets betydning.....	87
6.4 Veien videre og avsluttende betraktninger	89
7 Litteraturliste.....	90

Figurliste

Figur 1. Kart over Oslo sentrum med de undersøkte eiendommene markert i rødt. Kart hentet fra: https://kart.1881.no/	6
Figur 2. Utvidet Kart over Oslo og Bærum med de undersøkte eiendommene markert i rødt. Kart hentet fra: https://kart.1881.no/	7
Figur 3. Flyfoto over Ila fengsel 2019. Nummerert med materielle levninger og spor fra Grini fangeleir. foto hentet fra https://kart.1881.no/ . Punkt hentet fra https://barumhistorie.no/ og visuell befaring.....	27
Figur 4. Rekonstruert soverom på Grinimuseet. Foto: Nicolaj Haugli	28
Figur 5. Viser et sitat, trolig skrevet av en Grinifange. Foto: Nicolaj Haugli	28
Figur 6. Utstilling av strikkete sokker laget av en Grinifange på Grinimuseet. Foto: Nicolaj Haugli.....	28
Figur 7. Venstre bilde viser Grini fangeleir 1940-1945, hentet fra grinimuseet. Høyre bilde viser området i 2019, hentet fra 1881 kart.	29
Figur 8. Rekonstruksjon av indre og ytre leirområdet på Grini fangeleir. Kart hentet fra Grinimuseet.	30
Figur 9. Victoria Terrasse under okkupasjonen. Foto: Ukjent.....	34
Figur 10. Formidlingsskilt utenfor Victoria Terrasse. Oslobyesvel.no	36
Figur 11. Kart over landskapet rundt Victoria Terrasse, 1937. Kart 1881.	36
Figur 12. Møllergata 19 sett fra Youngstorget- 1938. Foto: Ukjent. Hentet fra Oslobilder.no	39
Figur 13. Fra fredsdagene i 1945 på Youngstorget, fane markert med Grini, fri og Bergen. Foto: Wilse, Aders Bee. Hentet fra Digitaltmuseum	39
Figur 14. Oslo byes vels skilt ved inngangen til den tidligere hoved -politistasjonen. Hentet fra Oslobyesvel.no	40
Figur 15. Flyfoto over landskapet rundt Møllergata 19, 1937. Kart 1881	41
Figur 16. Akershus Festning 9. april 1940.Hakekorset heises av tyske soldater. En norsk gardist står fortsatt vakt. Foto: Ukjent. Hentet fra Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek	44
Figur 17. Flyfoto over akershus festning 1947. Kart: 1881	46
Figur 18. Flyfoto av "Maktens akse" 1937. Kart: 1881	49
Figur 19. Kontorlokale på slottet under okkupasjonen. Foto: Ukjent. Oslo museum	51
Figur 20. NS-Arrangement på slottsplassen, Førergarden ved trappen opp mot slottet. Arrangement trolig i forbindelse med "Falnes dag" Foto: Ukjent. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek	52
Figur 21. Flyfoto over Slottet, Hentet fra https://kart.1881.no	53
Figur 22. Vanter strikket med Kongens monogram og valgspårk. Foto: Scanpix.....	54
Figur 23. Kongens monogram og V-symbol malt på vegg. Foto: Aftenposten.....	54
Figur 24. Stortingsbygningen med tysk propaganda 1940-1945. Arkivverket.....	55
Figure 25. Flyfoto av landskapet som utgjør den sentrale aksene i Oslo. 1881 kart.	56
Figur 26. Høsttakkefest på Universitetsplassen i 1941 der Reichskommissar Terboven talte. Foto: Ukjent/Riksarkivet	58
Figur 27. Universitetets Aula anno 1941 til venstre og 2017 til høyre. Foto Rune Eriksen. Riksarkivet	59
Figur 28. Flyfoto av landskapet rundt Universitetet 1937. Kart: 1881	60

Figur 29. Rundt 80 tyske fly ankommet Fornebu flyplass. 10. April 1940. Foto: Bundesarchiv Koblenz	62
Figure 30. Flyfoto av Fornebu flyplass 1956, kart-informasjon fra Fornebukart 1941 & Barumhistorie.no. Kart.1881.....	64
Figur 31. Bilder av materielle rester etter Fornebu flyplass og militære stillinger. Foto Elisabeth Skaset. Rapport Krigens kulturminner på Fornebu.....	66
Figur 32. "Oslofjord" ved Amerikalinjens kai, 1938. Foto: Karl Harstad/Oslo Museum	67
Figur 33. Kart viser veien de norske jødene ble fraktet fra amerikalinjens kai til Auschwitz den 26. November 1942 under den store jødeaksjonen i Norge. Kart 1881.....	68
Figur 34. Bjelle fra Donau. Det står innskrevet: Donau Bremen på Bjellen. Utsiling på HL-sentret. Foto: Nicolaj Haugli.....	69
Figur 35. Flyfoto over Oslofjorden med Amerikalinjens kai i fokus. Kart: 1881	70
Figur 36. Villa Grande fasade. Øverste bilde fra 1945 tatt av Andres Beer Wilse, nederste bilde fra 2023 tatt av Nicolaj Hougaard Haugli.....	72
Figur 37. Quislings bunker/ sykestue. Foto: Nicolaj Hougaard Haugli.....	73
Figur 38. Graffiti av nazistisk symbolikk i bunkeren. Foto: Nicolaj Hougaard Haugli	73
Figur 39. Flyfoto over Bygdøy med Villa Grande markert i rød firkant. Kart:1881	74
Figur 40. Minnetavle på Akershus festning over de 42 motstandsmennene som ble henrettet her under krigen. Foto: Ukjent/Byplan Oslo.....	80

1. Introduksjon

1.1 Tema

Oslo by ble gjennom okkupasjonsårene endret etter Nazi-Tysklands ønsker og formål. Mange bygg ble rekvirert, samtidig ble store fasiliteter som militærleirer, brygger, arbeidsleirer og bunkere blant de vanligste tyske installasjonene i hovedstaden. Det var likevel ikke bare Oslo som så store endringer i bylandskapet. I likhet med Oslo ble mindre norske byer, som Trondheim, Stavanger, Tromsø og Bergen også endret etter tyskernes ønsker og formål. Store utbygginger av veier, kystanlegg og lignende skjedde over hele landet. Tyskland hadde som intensjon å endre den norske infrastrukturen samt byråkratiet. Norge ble også et offer for internasjonal utbygging i form av Atlanterhavsvollen, som besto av en rekke kystfort som strakk seg fra Nord-Norge og hele veien ned til Sør-Frankrike. Det er tydelig at Nazi-Tyskland hadde store planer for Norge.

Denne oppgaven skal undersøke hvordan dette så ut i praksis i hovedstaden. Oppgaven skal undersøke nærmere noen av de sentrale tyske installasjonene og rekvirerte bygninger i Oslo. Disse inkluderer Amerikalinjens kai, Victoria terrasse, Grini fangeleir, Fornebu flyplass, Villa Grande, Akershus festning, Møllergata 19 og den sentrale aksene bestående av Slottet, Stortingsbygningen og Universitetet. Tematikken omhandler det okkuperte Oslo under andre verdenskrig, både fra et fysisk/materielt standpunkt, men også fra et ideologisk standpunkt. Med fysisk og materielt mener oppgaven å undersøke hvilke fysiske levninger som er igjen fra okkupasjonsårene. Det ideologiske standpunktet skal forsøke å undersøke den symbolske betydningen ved rekvireringen av bygg. Samtidig skal oppgaven undersøke hvordan den norske kulturminnepolitikken har behandlet de fysiske levningene fra okkupasjonen i Norge. Her skal oppgaven undersøke hvordan Oslo fremstiller okkupasjonen gjennom fysiske uttrykk. Slike uttrykk inkluderer blant annet monumenter, snublesteiner og museer.

1.2 Problemstillinger

Problemstilling 1:

Hvordan brukte og forandret okkupasjonsmakten bygninger, anlegg og landskaper i Oslo og hvilken ideologisk og politisk betydning hadde det?

Problemstilling 1 ser på hva som er igjen av det fysiske materialet fra okkupasjonsårene. Til denne problemstillingen er det viktig å presisere at oppgaven ikke kan undersøke alle de fysiske materialene som er igjen fra krigen, da dette kildematerialet blir for stort. Til denne delen skal oppgaven undersøke følgende bygg og anlegg: Victoria Terrasse, Grini fangeleir, Villa Grande, Akershus festning, Amerikalinjens kai, Fornebu flyplass, Møllergata 19 og den sentrale aksene (Stortingsbygningen, Slottet og Universitetet). Undersøkelsen skal redegjøre for bruken og forandringen av disse byggene. Samtidig skal det utføres en landskapsanalyse til hvert bygg for å undersøke nazistenes grunnlag for bruken av bygget. Her vil faktorer som beliggenhet, ideologisk betydning og funksjon undersøkes nærmere.

Problemstilling 2:

Hvilken status har okkupasjonens materielle levninger i norsk minnekultur og kulturminneforvaltning?

Problemstilling 2 vil rette fokus mot minnepolitikken i Oslo og Norge. Denne vil undersøke monumenter og lignende etter okkupasjonsårene i Oslo. Problemstillingen skal forsøke å etablere hvilken status okkupasjonens materielle levninger har i norsk minnekultur.

Begrunnelse for overordnede problemstillinger, hvorfor er disse spørsmålene viktig?

Problemstillingene viderefører en sentral tematikk og belyser ulike materielle og ideologiske perspektiver som ikke bare tar for seg den ene siden av okkupasjonen. Den skal undersøke Norges minnepolitikk rundt okkupasjonen, men også belyse nazistenes ideologi og bruken av landskapet. Denne tematikken er viktig for å belyse okkupasjonen på en objektiv måte, og ser på minnepolitikk og ideologi gjennom det fysiske materialet. For å videre presisere problemstillingene kan disse sentrale spørsmålene stilles:

- Hvorfor ble disse byggene rekvirert?
- Hvordan ble disse byggene tatt i bruk?
- Hvordan ble de forandret av okkupasjonsmakten?
- Hvilken funksjon hadde de under okkupasjonen?

- Hva er igjen av de materielle hendelsesvitnene?
- Hvordan erindrer Norge okkupasjonen gjennom fysiske uttrykk?
- Hva er Norges holdning til okkupasjonens materielle levninger?

Dette blir ikke nødvendigvis konkrete underproblemstillinger, men er spørsmål oppgaven vil kunne svare på. De er også sentrale spørsmål for å videre konkretisere oppgavens overordnede problemstillinger.

1.3 Bakgrunn, okkupasjonen av Norge og Oslo

9. april 1940 invaderte tyske styrker Norge og Danmark, i en operasjon kjent som Operasjon Weserübung. Målet med invasjonen var å sikre Norges havner og kystlinje for å sikre tilgang til svensk jernmalm, sikre Nord-Atlanteren og for å forhindre de allierte i å bruke disse områdene.

Hovedstaden Oslo var et av de primære målene for den tyske invasjonen. Dette fordi de skulle tvinge frem en rask norsk kapitulasjon. Det var også herfra Tyskland hadde planlagt å styre og utvikle landet (Kongehuset, 2020, pkt. 1). Angrepet begynte tidlig om morgenen, med innseilingen av tyske krigsskip i Oslofjorden, samtidig som tropper landet på forskjellige steder langs kysten. Fornebu flyplass ble avgjørende for å få tyske tropper inn i hovedstaden. De tyske soldatene ble etter å ha landet på Fornebu eskortert av norsk politi inn i hovedstaden, hvor de uten store kamper tok seg inn i Stortingsbygningen. (Christophersen, 1972, s. 11-12).

Norge hadde i årene før krigen nedrustet Forsvaret, og var uforberedt på invasjonen. Likevel kjempet norske styrker tappert, noe som førte til at Kongen og regjeringen fikk nok tid til å flykte fra hovedstaden, og deretter hele veien til Storbritannia, hvor de ble den resterende delen av krigen (Kongehuset, 2020, pkt. 1).

Invasjonen fikk betydelige konsekvenser for Norge og krigsinnsatsen. Landets militære ble raskt nedkjempet, og den tyske fremrykningen betød at mange viktige strategiske mål raskt ble tatt. Kongen og regjeringen flyktet til Storbritannia for å fortsette kampen mot tyskerne (Larsen, 2005, s. 50)

Invasjonen av Norge fikk også større konsekvenser for krigen som helhet. Det førte til en langvarig kamp om kontrollen over Nord-Atlanteren, der både de allierte og aksemaktene anerkjente betydningen av Norges havner og kystlinje for deres respektive krigsinnsats (Larsen, 2005).

Invasjonen av Norge var en sentral hendelse i de tidligste stadiene av andre verdenskrig. Det demonstrerte det tyske militærets evne til å raskt og effektivt iverksette storskala amfibiske angrep, og det hadde betydelige implikasjoner for den bredere krigsinnsatsen i Europa.

1.4 Avgrensning

1.4.1 Kronologisk avgrensning

Da denne oppgaven tar for seg rekvireringen av bygg fra okkupasjonstiden er det naturlig at tiden begrenses fra når byggene ble overtatt og frem til de igjen ble forlatt av okkupasjonsmakten. Rekvireringene begynte allerede på invasjonssdagen 9. april 1940, og de fleste byggene ble forlatt kort tid etter krigen i mai og juni i 1945. Dette vil gi oppgaven en tidsavgrensning mellom 1940 og 1945. Oppgaven skal samtidig undersøke minnepolitikken i Oslo. Dette vil gi en løsere tidsbegrensning da oppgaven skal undersøke hvordan vi i dagens samfunn minner disse fem okkupasjonsårene.

1.4.2 Geografisk avgrensning

Da tematikken til denne oppgaven tar for seg et bredt emne er det nødvendig å avgrense geografisk område. Oppgaven avgrenser seg til å kun undersøke eiendommer i og rundt Oslo. Det å kun avgrense oppgaven til Oslo-området vil likevel bli for omfattende, da det totalt ble satt opp rundt 1400 bygg (for det meste brakkeleirer), samtidig som okkupasjonsmakten rekvirerte skoler, militæranlegg, kontorer og lignende. Oppgaven avgrenses derfor ytterligere ved å undersøke noen få utvalgte sentrale bygg. Oppgaven skal likevel sette eiendommene i en større landskapskontekst, hvor flere bygg i de respektive landskapene vil bli undersøkt.

1.4.3 Utvalg av eiendommer og områder

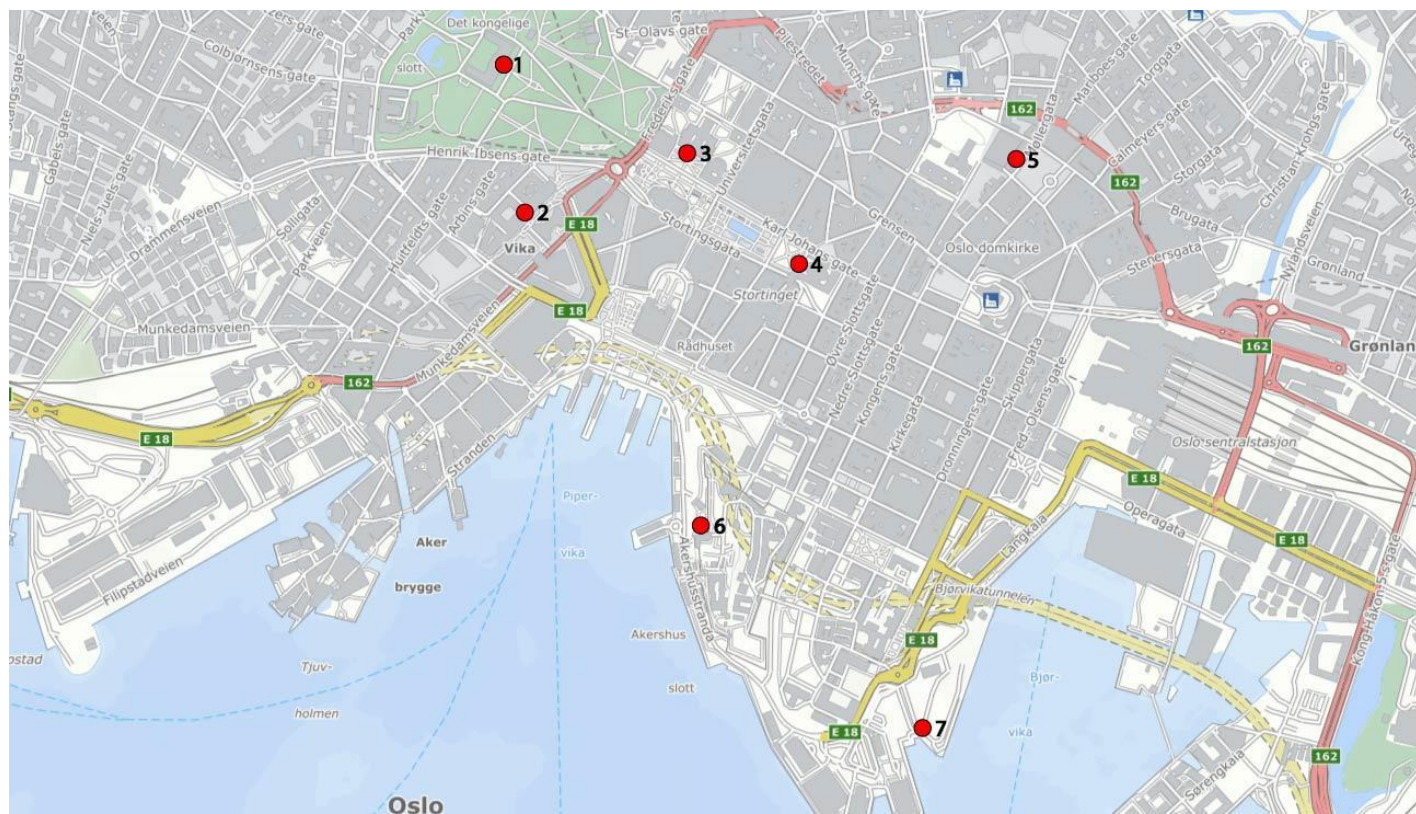
Byggene og anleggene som skal undersøkes kan ikke ansees å være i samme kategori, da de hadde sine respektive formål før okkupasjonen. Disse formålene ble etter rekvireringen omformet gjennom nazistenes ønsker og ideologiske bakgrunn. Grunnlaget for å undersøke

akkurat disse byggene og anleggene er at de bistår til et mangfold av perspektiver på rekvirering til ulike formål og meninger, samtidig som det respektive bygg og anlegg spilte sin egen rolle før, under og etter okkupasjonen.

1.5 Oppgavens struktur og oppbygging

Denne oppgaven har følgende struktur og oppbygging: Det første kapitlet redegjør for oppgavens tematikk, problemstillinger, bakgrunn for okkupasjonen av Norge og Oslo og til slutt begrensninger og oversikt. Kapittel 2 etablerer oppgavens epistemologiske tilnærminger, teori og metoder. Kapittel 3 er en gjennomgang av kildematerialet oppgaven skal bruke og undersøke. Kapittel 4 er en gjennomgang av de undersøkte eiendommene. Her etableres eiendommenes tidligere historie før de videre blir satt opp mot problemstillingene, hvor det gjennomføres en materiell- og landskapsanalyse. I kapittel 5 undersøkes minnekulturen i Norge og Oslo ved å undersøke hvordan Norge fremhever okkupasjonen gjennom fysiske uttrykk. Kapittel 6 oppsummerer resultater gjort i kapittel 4 og 5, og konkluderer gjennom å sette resultatene opp mot problemstillingene. Kapittel 7 er litteraturliste.

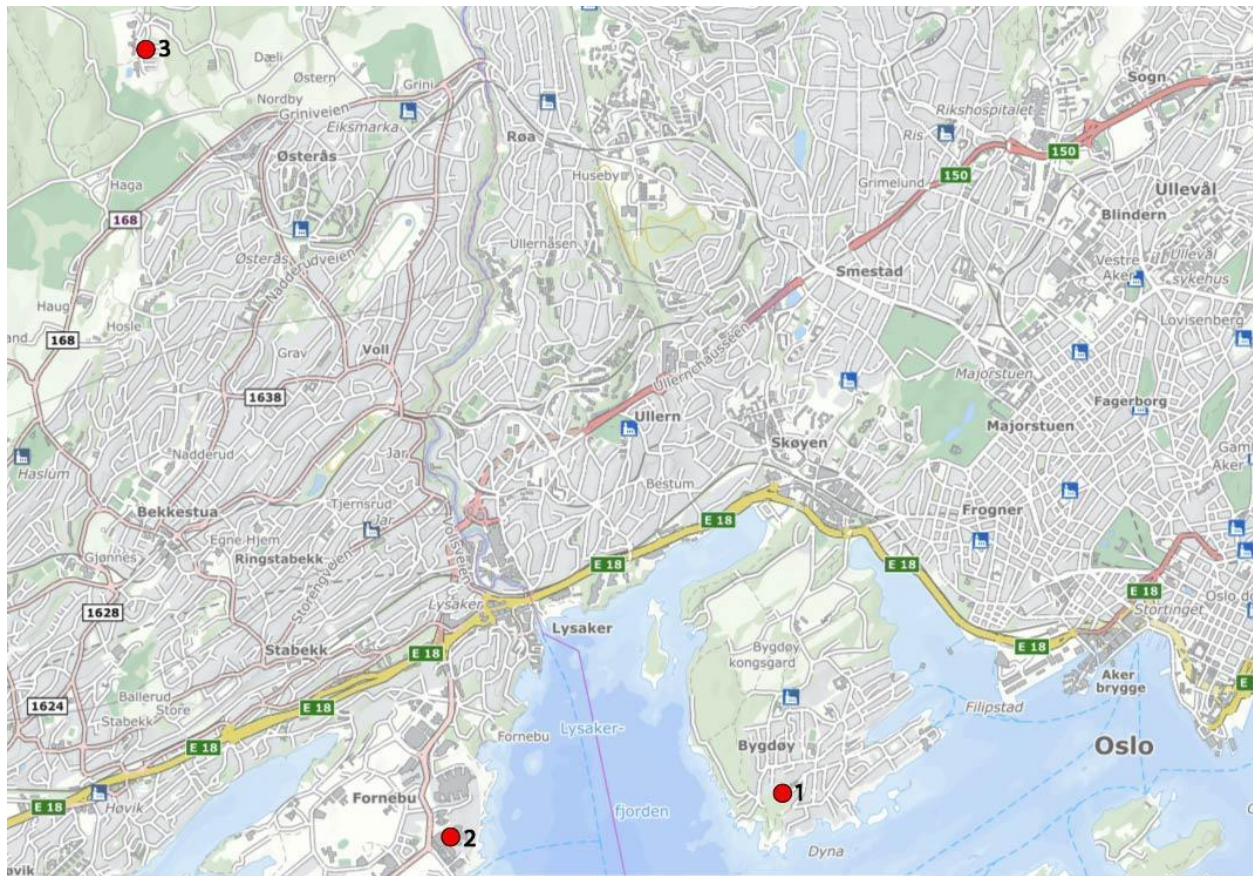
1.6 Oversikt/ kart over undersøkte eiendommer

Figur 1. Kart over Oslo sentrum med de undersøkte eiendommene markert i rødt. Kart hentet fra: <https://kart.1881.no/>

Veiviser for kart: 1: Slottet. 2: Victoria terrasse. 3: Universitetet. 4: Stortingbygningen. 5: Møllergata 19. 6: Akershus festning. 7: Amerikalinjens kai.

Figur 2. Utvidet Kart over Oslo og Bærum med de undersøkte eiendommene markert i rødt. Kart hentet fra: <https://kart.1881.no/>

Veiviser for kart: 1. Villa Grande/ Gimle gård. 2: Fornebu flyplass. 3: Grini fangeleir.

2. Epistemologiske tilnærminger, teorier og metoder

2.1 Samtidsarkeologi

Denne oppgaven skal utforske en tidsperiode som strekker seg fra vår nære fortid og inn i nåtiden, med spesielt fokus på 1940-tallet. Tidsperioden betraktes som en del av vår nære fortid. Samtidsarkeologi vil derfor spille en sentral rolle i oppgaven, spesielt ved å belyse forholdet mellom materialitet og minne, nettopp fordi samtidsarkeologien undersøker punkter som kan erindres, oppfattes og erfares av levende personer, som okkupasjonens landskap fra Oslo. Det er ved den samtidsarkeologiske disiplinen viktig å skille mellom *forhistorisk* arkeologi og *historisk* arkeologi. Den *forhistoriske* tilnærmingen undersøker samfunn uten skriftlige kilder, mens den *historiske* arkeologien undersøker samfunn hvor skriftlige kilder blir befattet (Grini, 2015, s. 27). Den samtidsarkeologiske tilnærmingen faller derfor inn i den historiske arkeologien. Innad i samtidsarkeologien er det derfor en samhandling mellom materialitet og skriftlige kilder: *Mellom*

ting og tekst (Andrén, 1997 & Grini, 2015, s. 27). Det er likevel problematisk å definere dette forholdet mellom ting og tekst. På et vis utfyller de hverandre ved at materiell kultur (ting) kan vitne om en historisk “virkelighet” hvorav skriftlige kilder (tekst) kan utfylle det historiske aspektet ved materielle objekter, og dermed gi den en kontekst i landskapet. “*A bit of freedom may be available if documents and archaeology are given different epistemological statuses. Since even within one society, the artifacts and written records were used and produced by different people, for different purposes, at different times, and survived for different reasons, we may be able to see them as independent and unidentical phenomena*” (Leone, 1988, s. 33). Leone (1988) ser på forskjellen mellom *ting og tekst* ved at de belyser ulike perspektiver om det samme forholdet på bakgrunn av kulturell eller sosial identitet. Til denne oppgaven vil denne tilnærmingen brukes ved å undersøke de materielle og skriftlige levningene fra okkupasjonen gjennom kulturell og sosial identitet. Eksempelvis belyser brevene fra Grini-fangene andre perspektiver på fangeleiren enn okkupasjonsmaktens materielle hendelsesvitner. Oppgaven diskuterer både hvordan *ting og tekst* komplementerer hverandre samtidig som de forteller to forskjellige sider av samme historie.

Arkeologi som fagfelt etablerte seg som en disiplin som undersøkte den fjerne fortid, her med bestemte tidsperioder som strekker seg fra steinalder til rundt middelalder, men til og med middelalder ble sett på som en marginal del av disiplinen. Siden 1960-årene har disiplinen sakte fått et større søkelys, hvor arkeologien ikke lenger blir betraktet som en disiplin som defineres av spesifikke tidsperioder (Buchli & Lucas, 2001, s. 3).

Samtidsarkeologien har særskilte forutsetninger ved diskursen rundt vår samtid, dette fordi både materielle og fysiske levninger er mer tilstedeværende i nåtiden. Fysiske levninger kan fungere som viktige kunnskapsobjekt, og kan gi oss muligheten til å utnytte deres minner fra perioden som undersøkes (Burström, 2007, s.12). Minner kan komme i form av egne opplevelser eller uttalelser og/eller historier fra andre, som familie eller bekjente. Minner kan ofte gi et mer nyansert bilde av historiske hendelser, da de kan gi detaljer og personlige beskrivelser, noe større beretninger ofte ikke har (Harrison & Schofield, 2010, s. 75; Alsaker, 2019, s. 9). Fysiske levninger som kilde kan likevel ansees som kompliserte.

Man må stille seg kritisk til minner, da de ofte ikke er objektive erindringer. Her kan blant annet miljø, partiskhet og hukommelse være faktorer (Harrison & Schofield, 2010, s. 76). Det er også viktig å skille mellom minner som er selvopplevde og minner som er gjenfortalte og opprinnelig opplevd av andre (Burström, 2007, s.14). De fysiske levningene er likevel viktige kunnskapsobjekter som knytter oss til fortiden. Et viktig perspektiv som tas opp av Harrison og Schofield (2010, s. 5) er hvordan samtidsarkeologien ikke er låst til en fast tidsperiode, men heller en bevegelig periode avstøpt av de fysiske levningene. De mener derfor at samtidsarkeologien kan defineres ved å undersøke de tidligste levende minnene vi har som per i dag (2024) er rundt andre verdenskrig. Et annet perspektiv på tidsperioden til samtidsarkeologien blir belyst av Mats Burström (2007, s. 14), som mener at samtiden strekker seg gjennom minnene til to generasjoner ved at en 90-åring som ble født rundt 1930 kan ha fått fortellinger fra en annen som på 1930-tallet var i 90-årene selv. Dette vil dermed gi oss et tidsspenn på nærmere 160 år, og med dette kan samtiden regnes å gå helt tilbake til 1850-tallet.

2.2 Samtidsarkeologisk forskningshistorie og status

Samtidsarkeologiens opphav kan knyttes til de tidlige etnoarkeologiske studiene på 1960-tallet, hvor det ble forsket på hvordan samtidige folkegrupper lever og deres materielle kultur (Alsaker, 2019, s. 16). Hovedfokuset til disse studiene var likevel ikke samtiden, det var i større grad et prosessuelt arkeologisk forsøk på å utvikle modeller som kunne danne en typologi innad i det arkeologiske kildematerialet for å forklare menneskelige handlingsmønstre i fortiden (Alsaker, 2019, s. 16 & Harrison & Schofield, 2010, ss. 23,24). Et eksempel på denne måten å forske på kan sees i arbeidet til Lewis Binford (1978) «Nunamiut ethnoarchaeology». Binford studerte moderne steinverktøy samt beinsamlinger fra nunamiut-folket for å danne seg tolkninger av materielle rester fra paleolittisk tid (Harrison & Schofield, 2010, s. 23).

En av de mest anerkjente publikasjonene, og som bidro til å utvikle disiplinen, kom i 1973 ved «The garbage project» av Dr. William Rathje. Dette prosjektet sammen med noen andre i samme sjanger fikk et enda større innpass ved boken «Modern material culture: The archaeology of us» skrevet av Richard Gould og Michael Schiffer. I 1978 uttalte Rathje i et symposium følgende:

«... archeology can no longer be defined either by digging or a concern for old data, but is... a focus on the interaction between material culture and human behaviour, regardless of time or space» (Buchli & Lucas, 2001, s.3).

Disse prosjektene, inkludert «the garbage project», var studier som undersøkte den materielle kulturen fra vår egen tid og/eller nære fortid for å få en dypere forståelse av fortiden, nåtiden og fremtiden (Buchli & Lucas, 2001, s.4-5; Burström, 2007. s.11). Slike prosjekt og publikasjoner var med på å definere det som i dag blir ansett som samtidsarkeologi.

En viktig utgivelse i samtidsarkeologien kom i 2001, utgitt av Victor Buchli og Gavin Lucas, «Archaeologies of the Contemporary Past». Utgivelsen var en av de første som satte hovedfokuset på forskning av moderne tid for moderne tid, det var ikke her nødvendig å bruke forskningen av det moderne til tolkning av det fortidige. Fokuset lå heller på hva samtids materielle kulturer kunne fortelle oss om vår egen samtid (Alsaker, 2019, s. 16 & Harrison & Schofield, 2010, ss. 30,31).

Mats Burström har gjennom sine to utgivelser «Samtidsarkeologi» fra 2007 og «Skärvor av 1900-tall Arkeologiska essäer» fra 2015 utviklet en rekke eksemplarstudier innenfor samtidsarkeologien. I disse utgivelsene fremkommer det hvordan samtidsarkeologien kan brukes for å belyse moderne kulturarv og materiell kultur i nyere tid. I den sistnevnte utgivelsen fra 2015 blir det blant annet utarbeidet en undersøkelse som tar for seg levningene fra de norske politileirene som ble etablert i Sverige under krigen og som også ble benyttet for å innkvartere kvinner som kom til Sverige etter krigen fra konsentrasjonsleirene i Tyskland (Burström, 2015, s. 67). Dette er et perspektiv på krigen som ikke har fått mye oppmerksomhet da det ikke omhandlet direkte krigføring. Burström viser her hvordan samtidsarkeologien kan danne nye perspektiver på en tid med mye historie som vil bli glemt uten riktig forskning.

2.3 Konfliktarkeologi

Den arkeologiske forskningen av slagmarker vokste ut av den historiske arkeologien, omveltningen av å kalle denne forskningen for *konflikt*-arkeologi utviklet seg med forståelsen av at det er mange faktorer rundt et slag, blant annet hendelser og aktiviteter som ledet til og etterfulgte slag (Scott & McFeaters, 2011, s. 103). De siste 30 årene har det vært stor teknologisk utvikling

innenfor det arkeologiske feltet, konfliktarkeologien kan sees som del av dette (Scott & McFeaters, 2011, s. 103). Selv om arkeologien alltid har vært interessert i de materielle levningene etter konflikter, er det ikke før i nyere tid at de nødvendige metodene, teoriene og verktøyene har blitt implementert. Dette har økt den forskningsbaserte delen av studier på tidligere menneskelig konflikt (Scott & McFeaters, 2011, s. 103). I det siste tiåret har arkeologien beveget seg gjennom den siste kronologiske fasen innenfor fagfeltet, og har begynt å utforske arkeologien for det 20. og 21. århundre. En faktor av dette er utviklingen av en unik og ekspanderende spesialisering innenfor konfliktarkeologi, ofte sentralisert rundt den andre verdenskrig (Carr & Jasinski, 2013, s. 37-38). Parallelt med utviklingen av arkeologien de siste tiårene har det samtidig vokst frem et mer interdisiplinært miljø mellom ulike studier. I konfliktarkeologien er studier som antropologi, politikk, litteratur, kunst og historie de mest sentrale (Carr & Jasinski, 2013, s. 37). På grunn av det interdisiplinære blir ikke konfliktarkeologi kun forsket på ut ifra det materielle landskapet, begrep som arv, identitet og hukommelse er alle sentrale deler av konfliktarkeologien, men de er ikke nødvendigvis tilknyttet et fysisk, men heller et ideologisk landskap (Carr & Jasinski, 2013, s. 37-38).

Forskningen rundt en konflikt vil hovedsakelig legge vekt på krigshandlinger. Derav kommer forskningen på militære fort, leirer, fengsler og slagmarker, samt luftfelt, flyvraksteder og skipsvrak mest i fokus (Scott & McFeaters, 2011, s. 104).

Likevel er det mer nyanserte deler av denne disiplinen, som forskning på sentrale hendelser og virksomheter rundt slagmarker. Dette inkluderer militære støttefasiliteter, arsenaler, leirer, baser, logistikk-løsninger, krigsfanger, internering og konsentrasjonsleirer. Konfliktarkeologien vil være en sentral del av denne oppgaven, da den undersøker en konfliktrik periode. Oppgaven skal likevel ikke undersøke kamphandlingene, men heller bygg og anlegg som spilte sentrale roller i et landskap styrt av konflikt. Samtidig skal oppgaven undersøke dette fra et ideologisk og politisk perspektiv hvor arv, hukommelse og identitet blir undersøkt.

2.4. Konfliktarkeologisk forskningshistorie og status

Ved studier av samtidens materielle kultur, besitter arkeologifaget metodiske og analytiske redskaper som gir andre perspektiver på konflikt. Her vil arkeologifaget fremme perspektiver forbi de historiske studiene, som ofte fokuserer på de mer tradisjonelle delene av historien som politiske, økonomiske og militære fremstillinger (Grini, 2015, ss. 13-14). Et prosjekt som

illustrerer dette er studiet «Trench art» som undersøker den materielle kulturen til soldater, flyktninger og fanger fra første og andre verdenskrig. Her undersøkes mindre og mer personlige aspekter ved slagmark og konflikt, som fører til nye perspektiver ved konflikten (Saunders, 2000, s. 44-45). Slike studier kan være med på å fylle kunnskapshull rundt historiske hendelser.

Konfliktarkeologien har en rekke forskningsområder, hvorav første og andre verdenskrig skiller seg ut som mest sentrale. Dette skyldes at dette er store konflikter i samtiden, med et stort omfang av materielle og menneskelige levninger. På engelsk omtales dette ofte som *Modern Conflict Archaeology*. Likevel, som antologien *Matériel Culture: The archaeology of twentieth century Conflict* viser, er det ikke bare verdenskrigene som har et stort forskningspotensial, men hele det 20. og 21. århundre, da spesielt ved den materielle kulturen. Dette inkluderer ikke bare enkeltartefakter, men også hele landskap (Grini, 2015, s. 14 & Schofield, Johnson & Beck 2002). Dette vises godt i antologien *Beyond the Dead Horizon – Studies in Modern Conflict Archaeology*, utgitt i 2012. Denne undersøker materielle levninger etter konflikter i moderne tidsalder. Antologien viser hvordan konfliktarkeologien ikke bare undersøker slagmarkene i form av «Battlefield archaeology», men viser også til mer nyanserte perspektiver, som hvordan en moderne konflikt kan påvirke verden i etterkant av slagene i form av de bredere sosiale og kulturelle relasjonene og konsekvensene (Saunders, 2012, s. xi). Slike perspektiver ved moderne konflikter blir belyst i en artikkel i antologien om undersøkelsen av en amerikansk soldats dagbok fra den 1. verdenskrig. Her analyserer Margaret N. Bagwell (2012) soldatens opplevelser ved å undersøke dagbokens mange tegninger. Et viktig perspektiv i antologien er hvordan konflikter i moderne samfunn ofte kan begrunnes med etniske, politiske og/eller nasjonale motiver. Derav kan konfliktlokalitetene gå under kategorien «*Sites of memory*» (Saunders, 2012, s. 1 & Alsaker, 2019, s. 17). Dette er lokaliteter som har blitt omfavnet som en del av kollektivt minne og identitet, og artikulere arv fra et gitt samfunn. Lokalitetene er preget av en «vilje til å huske» (Carr & Jasinski, 2013, s. 38).

Et resultat av andre verdenskrig var enorme ødeleggelse over hele Europa, noe som førte til tapt kulturarv over hele kontinentet. Det var likevel ikke bare byer og bygg som ble ødelagt, men også menneskers liv. I noen tilfeller var folkemord og masseutryddelser utført bevisst og systematisk. Det var vanlig for gjerningsmennene å forsøke å skjule sporene til disse

handlingene. Dette har åpnet for verdifulle og nødvendige arkeologiske undersøkelser for å avdekke fakta rundt beretninger som fengsling, fangeleirer og massedrap (Grini, 2015, s. 15 & Jasinski & Kola, 2011, s. 38).

I Norge mistet rundt 20 000 utenlandske fanger og slavearbeidere livet under den andre verdenskrig. De fleste av disse var av sovjetisk opphav. I dagens norske kulturlandskap er utbyggingsprosjekter fra okkupasjonsmakten fortsatt veldig synlige. Da spesielt de tyske kystfortene som utgjorde en del av Atlanterhavsvollen. Disse ble i all hovedsak bygget av sovjetiske, polske og jugoslaviske fanger og slavearbeidere. Likevel er de fleste fysiske sporene etter de mange fangeleirene i Norge forsvunnet fra overflaten. Ikke bare er de fysiske sporene forsvunnet, men også den kollektive erindringen rundt utenlandske krigsfanger. En av hovedgrunnene til dette kan skyldes politiske allianser i etterkant av den andre verdenskrig (Jasinski & Kola, 2011, s. 41). Det har likevel i det 21. århundre startet en trend med å undersøke og forske på krigsminner både fra et materielt ståsted og et ideologisk ståsted. I dag jobber blant annet Faldstadsentret med å skaffe kunnskap om sovjetiske falne som ble begravd på norsk jord under den andre verdenskrig. De har også opprettet databaser (Krigsgraver.no) og (Fanger.no) hvor det er oversikt over de falne.

Samtidsarkeologisk forskning på fengsling, fangeleirer og massedrap har i hele Europa fått ett større søkelys. Gjennom en dansk doktoravhandling ble denne formen for arkeologi omtalt som Holocaustarkæologi (Stensager, 2007). Stensager undersøker utryddelsesleirer i Polen ved å bruke arkeologiske metoder for å avdekke ny kunnskap om krigens massedrap. Denne formen for arkeologi blir også belyst i en artikkel av Colls (2012) som viser hvordan krigens konsentrasjonsleirer og lignende utgjør et stort kildemateriale for arkeologien. Ikke bare kan det supplere personlige erindringer, men det kan potensielt være med på å supplere og nyansere historisk, sosial og politisk historie (Grini, 2015, s. 15 & Colls, 2012)

2.5 Fenomenologi

Oppgaven tar i bruk fenomenologisk teori og metodikk som en alternativ metode til den mer tradisjonelle landskapsanalysen belyst i kap. 2.9.2. Fenomenologien vektlegger individets subjektive opplevelse av omgivelsene. Gjennom denne tilnærmingen kan oppgaven utforske hvordan mennesker under okkupasjonen opplevde og interagererte med landskapets omgivelser på

en personlig samt følelsesmessig måte. Dette inkluderer ikke bare hvordan menneskene bevegde seg gjennom landskapet, men også hvordan de opplevde atmosfære, lyder, lukt og følelser.

Fenomenologien er en filosofisk retning som har sitt grunnlag fra studiene til de tyske filosofene Edmund Husserl (1859-1938) og Martin Heidegger (1889-1979), men også den franske filosofen Maurice Merleau-Ponty (1908-1961). Disse filosofene formet fenomenologien som en opposisjon til den mer dominerende idealistiske filosofien (Moen, 2023, s. 34). Det var ved formingen av fenomenologien essensielt å forstå mennesket som dypt forankret i verden, og denne fundamentale innsikten tillot oss å oppfatte hvordan verden og tingene manifesterte seg i sin autentisitet; det var på dette grunnlaget at mottoet "til tingene selv" utsprang (Moen, 2023, s. 34 & Olsen, 2023).

Arkeologer som anvender fenomenologi har stilt seg kritisk til den tradisjonelle bruken av landskapsanalyser, da den ofte er objektiviserende og nøytraliserende i henhold til landskap, dette fordi slike analyser ofte studerer landskap gjennom representasjoner – kart, satellittfoto og lignende (Johnson, 2012 s. 278 & Tilley, 1994 & Tilley, 2010, s. 25). Den tradisjonelle metoden for å analysere landskap, det såkalte «God's eye»-perspektiv, mente Tilley (1994) kunne distansere arkeologien fra fortiden og med det miste evnen til å forstå hvordan tidligere mennesker forholdt seg til landskapet (Moen, 2023, s. 34). Tilley mente alternativt at fenomenologisk metodikk kunne bidra til en bedre forståelse av landskapet ved å vektlegge erfaringen med og sanseopplevelsen til et gitt landskap. Som metode inkluderte dette å beskrive landskapet så utfyllende som mulig ved å erfare landskapet selv (Tilley, 2010, s. 25-26). En slik metodikk kan likevel bruke historiske kilder og/eller kart, foto og lignende som supplerende elementer til en fenomenologisk analyse av landskapet. Eksempelvis kan skriftlige kilder som dagbøker og brev utforskes og analyseres. Disse kildene kan gi innsikt i hvordan folk opplevde og tolket landskapet rundt dem i en gitt periode. Det er likevel sentralt til fenomenologien å undersøke landskapet gjennom kroppen og ikke gjennom data. Julian Thomas (1996: 20) forklarer dette ved at tilnærmingen tar høyde for at vår kropp ikke bare er noe vi *lever i*, men at den samtidig fungerer som et medium for å oppleve/ erfare verdenen, *noe vi lever gjennom*. Menneskets oppfatning av et landskap vil på det vis alltid formidles gjennom kroppen og fra hvor den befinner seg geografisk, derav er det alltid sanset fra et spesifikt perspektiv (Moen 2023, s. 35).

Det kan argumenteres kritisk mot å anvende fenomenologisk metodikk ved å sette seg inn i tankesettet til forhistoriske mennesker. Det hevdes likevel at en slik metode kan ha større relevans ved forskningen på samtiden da vi trolig har mer til felles med samtids- enn med forhistoriske mennesker fra eldre perioder. Det kan derfor argumenteres for at vi i dag har en bredere forståelse for samtidens mennesker og deres tankegang ved å oppleve det samme landskapet (Moen, 2023, s. 35). Med en slik bakgrunn for forskning kan det derfor anvendes fenomenologisk metodikk ved undersøkelser av bygg, anlegg og landskap fra andre verdenskrig i Oslo. Tilley's bruk av fenomenologisk tolkningsmetodikk kan ifølge Barrett & Ko (2009) oppsummeres slik:

1. *“The archaeological record cannot be understood without a human presence. Meaning arises in a human engagement with material conditions.*
2. *The body is the medium through which this engagement occurs.*
3. *By using his or her own body as the medium of engagement, the archaeologist can encounter a past Being-in-the-world, and, in doing so, grasp the meaning of the archaeological record”* (Barrett & Ko, 2009, s. 279-280).

Barrett & Ko (2009) viser til hvordan disse tilnærmingene kan føre til en problematikk ved bruken av kroppen/subjektet som et tolkningsobjekt i forståelsen av et landskap. Da subjektet som opplever og sanser har en predefinert forståelse av omverden (Barret & Ko, 2009, s. 280). Likevel argumenterer Tilley for at dette kan gjennomføres gjennom en prosess av *objektivering* hvor subjektet objektiverer verden ved å skille seg fra den (Tilley, 1994: 12 & Barrett & Ko, 2009, s. 280).

Det er til objektene oppgaven skal analysere viktig å anerkjenne hva som er fraværende og hva som er tilstedeværende i de respektive landskapene, samt hva dette betyr i en fenomenologisk sammenheng. Ved å erfare et landskap hvor materielle fravær er et faktum, føler jeg ikke objektet jeg savner, jeg føler heller objektets fravær. Jeg føler derfor tilstedeværelsen av fraværet (*the presence of absence*) (Frers, 2013, s.4-5). På den andre enden kan dette også snus på hodet, hvor jeg som subjekt erfarer fraværet av tilstedeværelsen (*the absence of presence*). Når jeg orienterer meg mot et objekt som ikke er der, føler jeg på at objektet ikke fyller rommet jeg forventet at det skulle. Siden objektet ikke er der, opplever jeg en mangel på tilstedeværelsen.

Det er denne mangelen jeg opplever som fører til at jeg selv må fylle rommet med mine individuelle følelser samt min egen fantasi (Frers, 2013, s. 4-5). På denne måten kan fraværet av de materielle restene føre til individuell erindring og dermed gi ny kunnskap om landskapet.

Det er viktig å presisere at fenomenologien ikke bare skal brukes til den teoretiske tilnærmingen, men at den også skal anvendes i metode. Ved å undersøke eiendommene og landskapene i Oslo har det blitt tatt i bruk fenomenologisk feltarbeid ved befaring, sansing og beskrivelser av landskap, samt gjennom foto og video av lokalitetene. Jeg vil bruke informasjonen dette feltarbeidet har gitt meg som verktøy til analyse av landskap i kap. 4. På grunn av tidsbegrensning samt tilgang til landskap skal oppgaven hovedsakelig anvende denne metodikken til bygg og anlegg under kategorien «Terrorens bygg» kap. 4.3. Grunnlaget for å anvende denne metoden til akkurat denne kategorien er at landskapene her har de beste mulighetene for befaring, individuell erindring og sansing gjennom kroppen. Likevel vil fenomenologiske elementer og perspektiver anvendes i noen grad for de andre respektive kategoriene samt i diskursen om okkupasjonens materielle levninger i norsk minnekultur i kap. 5.

2.6 Painful Heritage

Painful heritage eller smertefull kulturarv har det siste tiåret hatt stor fremgang som et tverrfaglig forskningsfelt. I Norge kommer dette tydelig frem ved satsningen på forskningen av krigsminner. Denne oppgaven er en del av forskningsprosjektet Painful Heritage - Cultural Landscapes of the Second World War in Norway. Phenomenology, Lessons and Heritage management, som startet i 2010. Prosjektet er et samarbeid mellom NTNU og Falstadsenteret, og ledes av NTNU-professor Marek E. Jasinski (Jasinski, Solheim, & Seim, 2012, s. 263). Målet med dette prosjektet er å skape økt oppmerksomhet rundt forskningen på det kognitive og materielle kulturlandskapet fra andre verdenskrig i Norge (Jasinski, Solheim, & Seim, 2012, s. 263). Innad i dette prosjektet er det mange tverrfaglige underprosjekt, innenfor arkeologien har «Landscapes of Evil» blitt utarbeidet som et sentralt underprosjekt (Jasinski, 2018, s. 653). Den arkeologiske delen av prosjektet er fortsatt aktiv i dag gjennom forskningsprosjekt og det blir stadig utgitt bachelor-, master-, og Phd-avhandlinger under dette prosjektet.

Arkeologisk forskning i Falstad-området begynte allerede i 2007, hvor Jasinski sammen med en gruppe marine arkeologer og marine-teknologer utførte en arkeologisk dypvannsundersøkelse for å prøve å lokalisere en båt som skulle ha blitt intensjonelt senket av tyskerne i mai 1945. Ombord på dette skipet skal det ha vært en rekke henrettede fanger som tilhørte Falstad fangeleir (Jasinski, 2018, s. 652-653). Båten ble ikke lokalisert under denne undersøkelsen. Likevel resulterte undersøkelsen i en økt interesse for forskning på krigsminner på Falstad. Dette førte til at Jasinski dannet et større og lengre prosjekt på Falstad i 2008, hvor hovedformålet var å dokumentere alle synlige tegn på leirinfrastuktur fra 1940 til 1950 rundt den nåværende hovedbygningen. Samtidig ville prosjektet danne et bilde over hvor det var best potensial for videre arkeologiske undersøkelser og hvilke metoder som kunne iverksettes og/eller utvikles for videre arkeologisk forskning (Jasinski, 2018, s. 653). Dette arkeologiske prosjektet ble fort en del av painful heritage prosjektet, som ble grunnlagt mellom år 2000 og 2011 av Norsk forskningsråd. Prosjektet får stadig økonomisk støtte fra blant andre EU, NTNU, Riksantikvaren, Falstadsenteret og Det britiske akademiet (Jasinski, 2018, s. 653).

I forbindelse med den arkeologiske delen av forskingsprosjektet har det under Jasinskis veiledning blitt utarbeidet en rekke master- og doktor-avhandlinger som undersøker og forsker på de materielle levningene etter 2. verdenskrig. Blant disse er det tre avhandlinger som har en spesiell relevans til denne oppgavens tematikk, teori og metodebruk.

Kristoffer Grini skrev i 2015 oppgaven Ubåtbasen Dora i Trondheim - Fra krig til kultur. En samtidsarkeologisk analyse av krigens landskap inn i fredstid (2015). Denne oppgaven undersøkte materielle levninger fra tysk byggevirkosomhet ved Nyhavna i Trondheim. Denne byggevirkosomheten er stadig å se i bybildet i Trondheim, da spesielt ved de to store bunkeranleggene Dora 1 og Dora 2. Oppgaven redegjorde for konstruksjonen av havneanlegget etterfulgt av en landskapsanalyse over Nyhavna, hvor utviklingen av området i etterkrigstiden og frem til i dag blir belyst (Grini, 2015). Kristoffer Grini fullførte deretter sin doktorgradsavhandling i 2022. Okkupasjonslandskap i Trondheim: Mellom materialitet og minne, makt og mening (2022) er en tverrfaglig orientert, samtidsarkeologisk oppgave som tar for seg det materielle forsvarssystemet den tyske okkupasjonsmakten bygde rundt Trondheimsfjorden under okkupasjonsårene. Oppgaven belyser endringene og de dynamiske

faktorene i minnekulturen ved å analysere bygg, anlegg og landskap rundt Trondheimsfjorden (Grini, 2022).

Andreas Alsaker skrev i 2019 masteroppgaven: Tysk Rekvirering av norske Eiendommer - En samtidsarkeologisk studie av okkupasjonen i Trondheim (Alsaker, 2019). Denne oppgaven undersøkte rekvirerte eiendommer i Trondheim fra okkupasjonstiden. Oppgaven undersøker de materielle restene fra okkupasjonen som stadig kan lokaliseres i forbindelse med de respektive eiendommene. Dette for å kunne gi svar på om det til den dag i dag fortsatt er tyske spor i bybildet i Trondheim. Det blir også utført en landskapsanalyse over rekvirerte bygg i Trondheim som utforsker ulike faktorer ved grunnlag for rekvirering.

Birgitte Fjørtoft skrev i 2012 masteroppgaven: Nazismens kulturarv: eit samtidsarkeologisk studium av utvalte krigsfangeleirar i Trondheim og Øysand. Denne samtidsarkeologiske oppgaven forsøker å bidra til det interdisiplinære prosjektet *painful heritage*. Dette gjennom å øke bevisstheten på kulturlandskap samt den materielle kulturen i fangeleirer i Norge.

2.7 Terrorscares

Terrorscares er en tverrfaglig studie med internasjonale nettverk av akademikere og forskere som analyserer hvor, når og hvordan sentrale lokaliteter i det 20-århundres terror og massevold i Europa blir formidlet og forvaltet (Van der Laarse, 2013). Nettsiden *Terrorscares.org* utgir en rekke artikler som søker å forstå både hvordan en hendelse skjedde, men også hvordan tidsrommet av minne kollektivt blir husket og erindret (Van der Laarse, 2013).

Et viktig begrep innad i terrorscares er campscapes som omhandler landskap som har historie og rester fra tidligere fangeleirer, arbeidsleirer og lignende. De sentrale campscapes over Europa brukes, formidles og forvaltes på veldig forskjellige måter. Til tider kan slike campscapes bli misbrukt, det er her bakgrunnen for en innovativ kritisk analyse og perspektiv på «terrorscares» kan brukes. Dette belyses i boken “Traces of Terror, Signs of Trauma. Practices of (Re-)Presentation of Collective Memories in Space in Contemporary Europe” (Van der Laarse, 2014).

2.8 Forskningsstatus på okkupasjonen av Oslo

I Oslo har den arkeologiske forskningen på okkupasjonens levninger vært nærmest ikke-eksisterende. Dette skyldes hovedsakelig at kulturminner fra okkupasjonen ikke har en automatisk fredning, derav blir ikke de materielle levningene prioritert innad i arkeologisk arbeid. Det er likevel blitt gjennomført mye historisk forskning på okkupasjonen. Oslo byantikvar har jobbet noe med dette gjennom Fortidsminneforeningens årbok 2016. Dette var en utgivelse som fokuserte på å samle ny kunnskap og synliggjøre krigsminnenes betydning og bredde (Wilberg, Tandberg, Esborg, Levin, Hatlehol, Nygaard, Westlie, Hesjedal, Luciani, Helberg, Sivertsen, Flyen, Nome, Stige, 2016, s. 7). Oslo byantikvar har også det siste tiåret arbeidet med kartlegging av Oslo under krigen i samarbeid med Øyvind Reisegg, som utga boken: *Oslo under krigen* (Reisegg, 2016). Boken samler historiske kilder fra en mengde eiendommer i Oslo som ble berørt av okkupasjonen på en eller annen måte. Byantikvaren i Oslo jobber nå med et prosjekt i Østmarka, hvor de registrerer nye og kvalitetssikrer allerede registrerte kulturminner. Dette inkluderer kulturminner fra andre verdenskrig, som Milorg-hytter og tyske rekvireringer.

Det er også en rekke formidlingsvirksomheter i hovedstaden, inkludert Holocaust-senteret, Hjemmefrontmuseet, Grinimuseet og en rekke forsvarsmuseer. Disse virksomhetene har fokus på formidling og forvaltning av Norge under andre verdenskrig.

2.9 Metode

Til denne oppgaven har det blitt tatt i bruk en rekke ulike tilnærminger for å besvare problemstillingene omtalt i kapittel 1.2. Ved å undersøke Oslos krigshistorie gjennom litteratursøk og kontakt med både privatpersoner og organisasjoner, var det en rekke bygg og anlegg som utpekte seg som viktige og særegne under okkupasjonsårene og i tiden etter krigen. Eiendommene ble valgt ut fra en gjennomgang av det historiske kildematerialet fra de respektive stedene parallelt med befaring til eiendommene, hvor jeg tok bilder og notater. Gjennom befaring og kunnskapsdeling med dagens forvaltere på de respektive eiendommene dannet jeg meg et bilde av hvilket bygg og anlegg oppgaven skulle undersøke videre, samt hvilke tilnærminger som egnet seg best.

Oppgavens metodiske tilnærming kan dermed deles inn i tre hoveddeler, hvor den første skal analysere de materielle levningene. Her skal oppgaven forsøke å analysere hva som er igjen av fysiske spor fra krigen og det okkuperte landskapet. Neste tilnærming er analyse av landskapet. Her vil oppgaven sette søkelys på hvorfor byggene og anleggene i fokus ble utnyttet slik de ble, var det på grunn av monumentalitet, beliggenhet, funksjon, eller kanskje en blanding? Her vil også fenomenologiske perspektiver bli diskutert. Den siste tilnærmingen går på analyse av minnepolitikken i Norge rettet mot krigsminner. Her skal oppgaven undersøke hvordan Norge behandler okkupasjonen gjennom fysiske uttrykk, eksempelvis statuer, minnesmarkeringer, snublesteiner og lignende. Samtidig skal oppgaven undersøke hvordan Norge har valgt å forvalte og formidle de gjenværende fysiske sporene fra okkupasjonen.

2.9.1 Analyse av materialet

Et sentralt perspektiv i oppgaven er å etablere de materielle levningene som er igjen fra okkupasjonsårene. Dette fordi materialene som ligger igjen kan fortelle oss noe om hva eiendommene ble brukt til og i hvilken kontekst de ble brukt. Oppgaven skal undersøke hva de rekvirerte eiendommenes formål og funksjon var under okkupasjonen, kan de materielle levningene bidra til å forsterke tolkningen av dette? Til denne oppgaven vil byggverk utgjøre den største kilden for materialet, men også mindre materielle levninger i landskapet vil undersøkes nærmere. Analysen skal undersøke okkupasjonshistorien ved å bruke de materielle levningene som utgangspunkt og hovedkilde, da disse er materielle markører på fortidens levde landskap.

2.9.2 Arkeologisk landskapsanalyse

Som en del av oppgavens undersøkelse av hvordan eiendommene ble tatt i bruk av okkupasjonsmakten har det i denne sammenheng blitt utført en visuell landskapsanalyse av eiendommenes plassering i landskapet. Dette fordi deres plassering kan ha vist seg avgjørende for bruk og formål. Denne visuelle landskapsanalysen følger i samme fotspor som Alsaker (2019), som brukte metoder fra arkeologisk landskapsanalyse ved visuelle metoder av Gansum, Jerpåsen og Keller (1997). Arkeologisk landskapsanalyse ved visuelle metoder ble utarbeidet i et forsøk på å utvide den landskapsarkeologiske horisonten gjennom å danne et bredere begrepsapparat, samt metodikk for å beskrive og analysere landskapet ved å ta i bruk landskapsarkitekturens metodikk (Alsaker, 2019, s. 12; Gansum, Jerpåsen, & Keller, 1997, ss.

8,9). Relevante begrep utarbeidet fra denne utgivelsen ble tatt i bruk for å analysere bylandskapet i Oslo. Følgende begrep ble tatt i bruk:

Bevegelseslinjer: Dette er lineære elementer i et landskap som gir naturlige fremkomstveier samt visuelle passasjer (Alsaker, 2019, s. 12). Til bybildet i Oslo vil dette hovedsakelig omhandle veier og havpassasjer.

Knutepunkter: Dette er ofte hvor bevegelseslinjer møtes, her dannes det da sentrale knutepunkter.

Landemerker: Dette er markerte punkter i et terreng, ofte kan disse opptre som orienteringspunkter (Gansum, Jerpåsen, & Keller, 1997, s. 16). I bybildet i Oslo kan dette være høyder i terrenget, sentrale byggverk eller lignende. Til denne oppgaven vil dette begrepet også inkludere tysk- og NS-rekvirerte bygg og anlegg, samt bygg de reiste selv.

Kulturell innredning: Dette er en prosess der mennesker gjør et landskap eller et kulturminne om til sitt eget ved å engasjere seg med det, samt å tildele det en ny betydning basert på de underliggende kulturelle strukturene parallelt med samfunnets normer og verdier (Alsaker, 2019, s.12; Gansum, Jerpåsen, & Keller, 1997, s. 18).

Et viktig perspektiv med denne metodikken er at det kan argumenteres for at det er problematisk å rekonstruere et fortidig landskap da moderne bebyggelse kan endre landskapet. Likevel finnes det nok av historiske kilder i form av foto, kart, innmålinger og skriftlige kilder for å danne en god rekonstruksjon av bybildet i Oslo både før, under og etter krigsårene.

3. Kilder

Oppgaven omhandler en periode som samtidsarkeologien etablerer som vår nære fortid. Innad i den nære fortid er hendelsene som utspilte seg godt dokumentert i et mangfold av ulike kilder. Dette er likevel ikke bare arkeologiske kilder, men også kilder fra en rekke ulike fagfelt som historie, arkitektur, kunsthistorie, antropologi osv. Derfor vil oppgaven undersøke de respektive eiendommene fra et tverrfaglig kildemateriale. Dette i form av eiendomshistorie, arkiver, aviser,

foto, film samt geodata i form av kart og flyfoto. Innad i dette kapittelet skal dette omfanget av kildemateriale belyses bredere.

3.1 Eiendommer i Oslo

Kanskje de viktigste kildene er selve eiendommene som oppgaven skal undersøke, disse er selve kilden for den materielle analysen og landskapsanalysen. Eiendommene er dermed svært relevante kilder til problemstilling 1. Samtidig berører de problemstilling 2 da de var fysiske materielle levninger som i tiden etter krigen var viktige kilder til minnekulturen.

3.2 Arkiver

I arbeidet med historiske kilder ble flere arkiv, både fotoarkiv og skriftlige arkiv, undersøkt for å identifisere eiendommer som ble rekvirert av tyskerne. Oppgaven bruker blant annet Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, Digitalt museum, Oslo byarkiv, HL-sentrets arkiv og Riksarkivet som kilder.

3.3 Arkivfoto

En sentral del av kildematerialet til denne oppgaven er foto, dette fordi fotografier forteller deler av historien som ikke nødvendigvis ble skrevet ned. Fotografier kan også oppfattes som statiske tidskapsler da det som vises på et fotografi ikke kan endres i ettertid. Samtidig kan foto gjøre det lettere å forstå informasjon da en bruker synet som verktøy. Bilder denne oppgaven skal ta i bruk er både historiske bilder fra tiden rundt krigsårene, men også egne bilder jeg selv har tatt fra de ulike eiendommene. Dette for lettere å kunne sammenligne datid og nåtid.

3.4 Geodata

Geodata har blitt tatt i bruk som verktøy for landskapsanalysen og for å danne et overordnet bilde av Oslo under krigen. Her har kilder som historiske kart og flyfoto blitt tatt i bruk. Hovedsakelig skal oppgaven ta i bruk flyfoto fra 1937 og 1947 hentet fra 1881-kart. Dette er kilder som oppgaven skal sette opp mot dagens kart og flyfoto for å se etter forskjeller og likheter mellom landskapene fra krigsårene og frem til i dag. Disse kildene skal også være hovedverktøyet for å undersøke de respektive begrepene relevant for landskapsanalysen omtalt i kapittel 2.9.2.

4. Analyse av eiendommer

4.1 Bygninger som monument for makt i landskapet

Før oppgaven skal rette fokus mot analyse av byggene i Oslo er det sentralt å undersøke Tysklands ideologi når det kommer til arkitektur og monumentalitet. Dette kan lettere gi en forståelse av hvorfor noen bygg ble rekvirert, tatt i bruk og formet, ikke bare av okkupasjonsmakten, men av tyskervennlige makter for øvrig. Her skal oppgaven sette søkelys på hvordan Tysklands ideologi og materialitet blir forstått, erfart og spilt ut i et landskap. Hva er formålet og hvordan blir det utført?

Etter nazipartiets innmarsj til makten i Tyskland i 1933 ble det i den tyske arkitekturen lagt stor vekt på monumentalisme. Hitler hadde stor tro på materialitetens evne til å påvirke identitet og ideologi. Mer spesifikt i et landskap er da troen på at monumentale byggverk med sin størrelse samt distinkte utseende kunne brukes som fysiske verktøy for propaganda (Taylor, 1974, s. 182). Sentralt ved monumentale bygg var deres evne til å imponere og skille seg ut, noe som førte til at individer skulle forstå hva bygget skulle symbolisere (Macdonald, 2006, s. 109). For Hitlers Tyskland kom disse monumentale byggene ofte i neo-klassisk stil. Han ville reise disse store, flotte byggene for å vise verden at Tyskland var gjenoppreist og mektig igjen etter nederlaget i 1. verdenskrig. Spesielt viktig var det for Hitler å vise denne gjenoppstandelsen til diplomater, ambassadører og besøkende dignitærer (Taylor, 1974, s. 129). Det var også et ideal for byplanleggingen å ha store åpne plasser utenfor disse monumentale byggene, grunnet bedre innsyn til bygget samt plass for parader, taler og andre arrangement (Taylor, 1974, s. 272; Macdonald, 2006, s. 109). Med Tysklands invasjon av en rekke land under andre verdenskrig, ble det likevel problematisk å reise slike bygg i de okkuperte landene. Det ble derfor essensielt å rekvirere de allerede reiste monumentale byggverkene i de ulike landene for å vise Tysklands makt og kontroll over okkuperte landskap.

For Hitler kunne monumentalisme fungere som en substitusjon for kultur. Nettopp ved tanken om at kultur blir bygget fra bakken og opp, i motsetning til monumentalisme som blir bygget fra toppen og ned (Mandoki, 1999, s. 65). Med denne ideologien ville det derfor være essensielt for Hitler og Tyskland å rekvirere monumentale bygg i okkuperte land, for deretter å markere disse monumentale byggene med tysk propaganda. Resultatet av dette var et monumentalt bybilde med tung tysk symbolisme.

4.2 Oppsett for analyse

Først skal oppgaven redegjøre om historien til bygget/ anlegget under okkupasjonen, etterfulgt av en status på hvordan tilstanden er i dag, her skal oppgaven undersøke materielle levninger, funksjonell verdi samt formidling. Deretter skal det utføres analyse i form av landskapsanalyse. Formålet med en landskapsanalyse er for å undersøke ideologiske og strategiske faktorer i forhold til den geografiske plasseringen i landskapet. Her vil også ideologiske og politiske faktorer for bruken av landskapet diskuteres.

For å lettere skille på eiendommene skal oppgaven undersøke de i kategorisk rekkefølge, eiendommene fordeles inn i fire kategorier: Terrorens bygninger, maktens akse (den sentrale aksens), transport og sikkerhet, samt residens. Dette vil også åpne opp for muligheten til å bruke mer egnede epistemologiske perspektiver samt teorier innad i de respektive kategoriene.

Terrorens bygninger inkluderer Grini fangeleir, Victoria terrasse, Møllergata 19 og Akershus festning. Disse byggene har og har hatt en spesiell betydning i bybildet, både i dagens samfunn, da de fortsatt har formål og funksjon, men mer spesielt med disse byggene er deres ideologiske og mytiske plass i det smertefulle landskapet. Byggene har alle en historie av terror og vold og har i etterkrigstiden hatt en skambelagt historie. Oppgaven skal til denne kategorien av bygg ha et spesielt fokus på fenomenologi, terrorscares og painful heritage, men også rette søkelys mot analytiske perspektiver på materialitet og landskap.

Maktens akse (den sentrale aksens) inkluderer Stortingsbygningen, Karl Johan, universitetet og slottet. Denne kategorien tar for seg byggene som utgjør den sentrale aksens i Oslo. Dette er bygg av stor verdi både i monumentalitet og makt, men også i funksjon. Dette kapitlet skal se nærmere på nazistenes bruk av dette monumentale landskapet og hvordan de formet det til en propaganda-akse. Til denne kategorien skal oppgaven ha et spesielt fokus på monumentalitet og propaganda. Det skal også utføres landskapsanalyse til hvert enkelt bygg, hvor det mytiske landskapet skal diskuteres.

Transport og sikkerhet inkluderer Amerikalinjens kai og Fornebu flyplass. Disse anleggene hadde ikke nødvendigvis mest monumentalitet, makt eller lignende, men heller en viktig funksjonalitet under okkupasjonen. For okkupasjonsmakten ble disse byggene rekvirert og brukt både til transport av blant annet jøder, soldater og materialer, men også for å sikre hovedstaden. Til denne kategorien vil oppgaven ha spesielt fokus på landskapsanalyse og analyse av materialet.

Residens inkluderer kun Villa Grande/ Gimle Gård. Villa Grande er et særegent bygg som under okkupasjonen spilte en meget sentral rolle ved å huse Vidkun Quisling. Villa Grande hadde ikke bare en sentral rolle under okkupasjonen, men har den dag i dag en viktig formidlingsrolle ved å huse HL-sentret som blant annet formidler Holocaust. Til denne kategorien setter oppgaven Villa Grande i en større landskapskontekst, hvor formålet er å undersøke okkupasjonsmaktens bruk og kontroll over landskapet i og rundt Villa Grande (Bygdøy).

Til landskapsanalysen skal visuelle merker symbolisere de metodiske begrepene beskrevet i Kap.

2.9.2. Begrepsymbolikk:

Bevegelseslinjer:

Knutepunkter:

Landemerker:

Kulturell innredning:

4.3 Terrorens bygg

4.3.1 Grini Fangeleir

Historie

Grini fangeleir ble opprettet av den tyske okkupasjonen 14. juni 1941 i det som opprinnelig skulle være kvinnefengslet på Ila i østre Bærum, og fikk navnet «Polizeihäftlinglager» Grini. Fengselsbygget ble påbegynt i 1938 og sto ferdig 1940 like før okkupasjonen. Fengselsbygget ble likevel ikke brukt som kvinnefengsel før okkupasjonen, da det ennå ikke var tatt i bruk. Det var heller brukt til internering av krigsfanger (offiserer) i månedene april-juni 1940 (Grinimuseet, u.å.). Under det første året som fangeleir var ikke fangetallet større enn at alle hadde plass i fengselsbygningen. Våren 1942 steg fangetallet til over 1000, noe som førte til at

området ekspanderte ytterligere, først ved at skog og vegetasjon rundt hovedbygget ble fjernet, deretter ved at en brakkeleir med over 30 brakker ble satt opp. Brakkene hadde ulike funksjoner, majoriteten fungerte som innkvartering, men det var også brakker for blant annet verksteder, sykesaler og toaletter (Grinimuseet, u.å.). I løpet av okkupasjonstiden steg fangetallet for hvert år og det toppet seg i 1944, med ca. 5400 fanger, hvorav majoriteten, 4800, var menn.

I starten var det hovedsakelig politiske fanger som satt på Grini, men med tiden kom menn og kvinner arrestert for andre kriminelle handlinger, som prostitusjon, sabotasjearbeid eller andre kriminelle handlinger. Under okkupasjonsårene satt det totalt nesten 20 000 fanger på Grini. Majoriteten av fangene var nordmenn, men det var likevel andre nasjoner representert i fangenskap. Blant disse var det flest polakker, sovjetere og franskmenn.

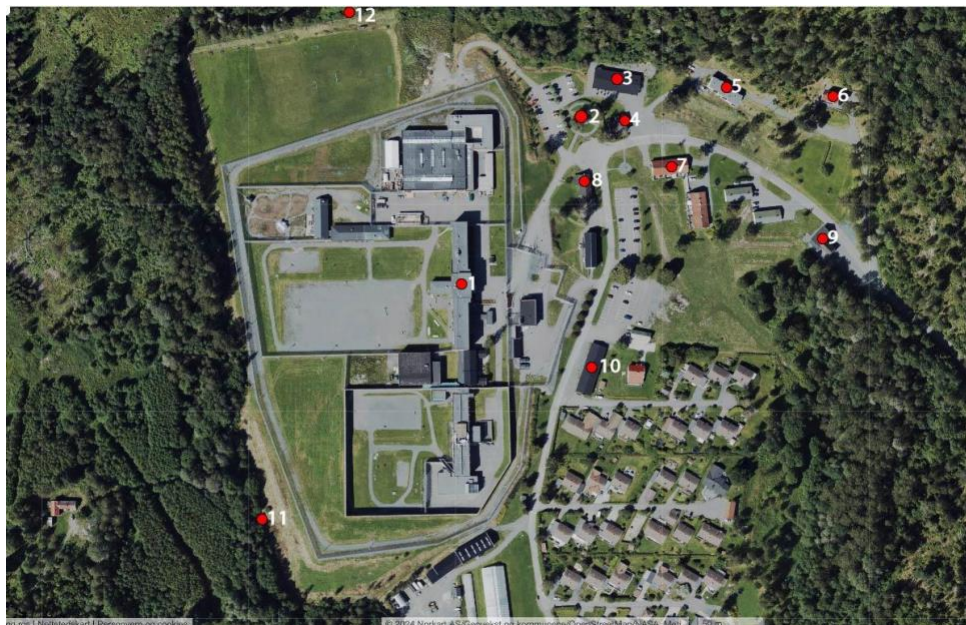
På Grini måtte alle fangene jobbe. Fangene ble inndelt i en rekke ulike arbeidskommandoer hvor arbeidet varierte stort (Vollestad, 2020, s. 49). Fangene fikk en tillitsvalgt som skulle fungere som et mellomledd mellom fangene selv og den tyske ledelsen, slik at arbeidskommandoene kunne tildeles etter behov og ferdigheter. Selv med en slik ordning var det den tyske ledelsen som satt med det siste ordet (Vollestad, 2020 s. 49-50). Nyankomne fanger, som kom fra et langt opphold på enecelle i Møllergata 19 eller som hadde vært gjennom tortur og mishandling på Victoria Terrasse, ble ofte forsøkt plassert i gode arbeidskommandoer, slik at de kunne komme seg etter det fysiske og psykiske traumaet (Grinimuseet, u.å.).

Tyskerne tok likevel ikke bare i bruk hovedbygget da de skulle etablere Grini fangeleir. De rekvirerte også en rekke bygg i nærområdet for å huse fangevoktere og kommandanten ved leiren. Disse byggene ble opprinnelig reist i forbindelse med kvinnefengslet og skulle i stor grad brukes til samme funksjon som tyskerne brukte de til. Tre av de mest sentrale byggene som ble rekvirert ble i Grini fangeleir kjent som Casino (tysk offisersmesse), Vermittlung (Kommandantur) og kommandantboligen.

Grini fangeleir er et eksempel på tysk rekvirering, men også egen utbygging, forming og kontroll av et landskap. Designet på hvordan fangeleiren ble drevet og bygget kan sammenlignes med flere av de større fangeleirene under andre verdenskrig i Europa. Dette med tanke på vakthold, utbygging, inngjerding, arbeid og hierarki i leiren. Det var likevel distinkte forskjeller også, da

spesielt på behandlingen av fanger. Grini var ikke ment som en utryddelsesleir og det var derfor ikke i nærheten av like mange henrettelser som i en rekke andre leirer.

Grini fangeleir i dag

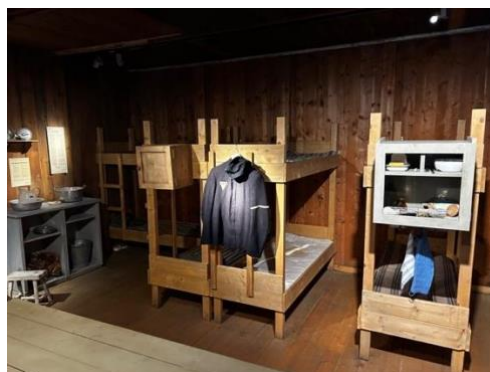
Figur 3. Flyfoto over Ila fengsel 2019. Nummerert med materielle levninger og spor fra Grini fangeleir. foto hentet fra <https://kart.1881.no/>. Punkt hentet fra <https://barumhistorie.no/> og visuell befarings.

Veiviser for kart: 1: Fængselsbygning. Opprinnelig bygget som kvinnefengsel (1940). 2: Grini monumentet. 3: Grinimuseet. Dette er en av de opprinnelige brakkene som sto i fangeleiren, den sto en periode på Kadettangen. 4: Kommandanttur under fangeleiren, opprinnelig bygget som funksjonærbolig/ direktørbolig for kvinnefengslet (1939). 5: Casino (tysk offisersmesse) under Grini fangeleir (1943). 6: Kommandantboligen. 7: Bolighus på grunnmur etter tyskerbrakke (1943). 8: Kraftstasjon (1943). 9: Bolighus, opprinnelig vaktstue (1943). 10: Garasje (1943). 11: Ruin etter vaktårn (1943). 12: Stolpe for strømførende gjerde (1945).

I dag blir området Grini fangeleir sto på brukt som fengsel og kalles Ila fengsel og forvaringsanstalt. Området og byggene rundt har derfor mange av de samme funksjonene som da de ble brukt av okkupasjonsmakten under krigen. Samtidig vil samhandlingen mellom mennesker og landskapet være noe av det samme, da med tanke på det å være fange og/eller vokte fanger. Landskapet rundt hovedbygget har likevel endret seg mye siden Grini. Den største

forandringen er at hele brakkeleiren ble demontert. I dag er det kun én brakke igjen, nr. 3 på figur 3. Brakken har likevel blitt flyttet fra sin opprinnelige posisjon i leiren og har derfor ikke samme kontekst som under krigen. Brakken opererer i dag som museum for formidling av Grini fangeleir. På museet finnes det både autentiske materielle levninger og rekonstruksjoner parallelt med historier fra de menneskelige levningene fra leiren.

Figur 4 viser Grinimuseets rekonstruksjon av hvordan et soverom kan ha sett ut på fangeleiren. Rommet er for det meste dekket av køyesenger og det var derfor lite plass til mye annet møblement. I rommet er det også noen skap som viser hva fangene brukte av materialer til å lage seg og spise maten med. På veggene står det autentiske lister over regler fangene måtte følge. Det var en liste over regler om brevskrivning og en liste over generelle regler for fangeleiren som fluktforsøk, dødssone, illegal virksomhet osv.

Figur 4. Rekonstruert soverom på Grinimuseet.
Foto: Nicolaj Haugli

På museet er det også utstilt en rekke materielle rester fra fangeleiren. Da spesielt det fangene bygde, sydde, skrev og/eller broderte selv under fangenskap. Figur 5 viser hvordan museet formidler denne formen for materialer. Ullsokkene som er avbildet er laget av Hjørdis Helene Egelund, fangenr. 7656. På sokkene står det Grini 1943.

Figur 6. Utstilling av strikkete sokker laget av en Grinifange på Grinimuseet. Foto: Nicolaj Haugli

Figur 5. Viser et sitat, trolig skrevet av en Grinifange. Foto: Nicolaj Haugli

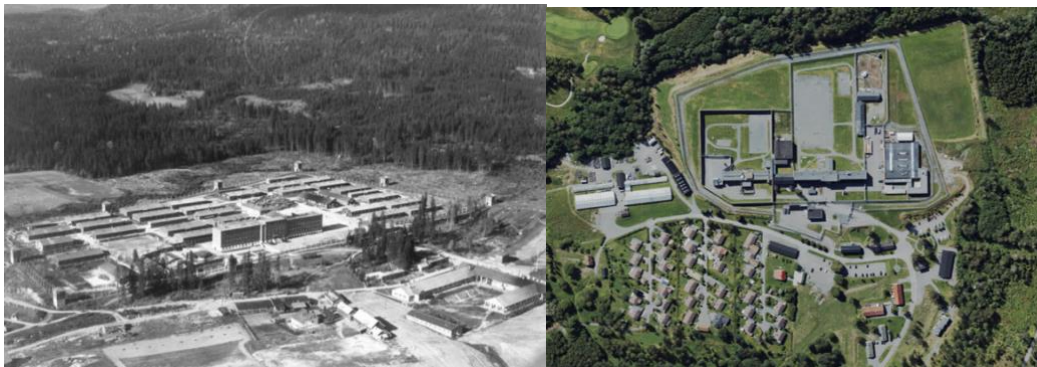
Noe av det mest interessante med

Grinimuseet er at museet holder til i en opprinnelig Grinibrakke. Det vil si at majoriteten av gulv og vegger er autentiske. Etter en prat og omvisning med en av de ansatte historikerne på museet viste han meg flere steder hvor fangene hadde skrevet og tegnet på veggene. Figur 6 viser et av

disse eksemplene. På veggen er det skrevet følgende med på tussj: “*det er I livet ofte så. At store tyver dømmer små*”. Slik jeg tolker dette sitatet er at de “store tyvene” er en metafor for okkupasjonsmakten, hvor de dømmer de “små”, som er Grini-fangene. Dette er likevel ikke mulig å si sikkert, da sitatet verken kan dateres eller har en identifiserbar forfatter.

Landskapsanalyse

Det er viktig å påpeke at landskapet i og rundt dagens Ila fengsel har forandret seg mye siden Grini fangeleir, spesielt med hensyn til brakkene i det indre leirområdet. Dette vises tydelig på figur 7. Derfor skal oppgaven ta i bruk en rekonstruksjon av det indre og ytre leirområdet laget av Grinimuseet til landskapsanalysen.

Figur 7. Venstre bilde viser Grini fangeleir 1940-1945, hentet fra grinimuseet. Høyre bilde viser området i 2019, hentet fra 1881 kart.

Figur 8. Rekonstruksjon av indre og ytre leiområdet på Grini fangeleir. Kart hentet fra Grinimuseet.

«Polizeihäftlinglager» Grini kan deles inn i to hoveddeler, indre og ytre leir. Den indre leir er markert i lilla på figur 8 og det resterende området regnes som ytre leir. Disse områdene hadde hver sin funksjonelle verdi og ble utnyttet til ulike formål. Indre leir var en brakkeleir bebodd av fanger, inngjerdet med piggtråd og vakttårn. Området var kompakt både i form av romslighet og mennesker. Ytre leir var bebodd av fangevoktere og kommandanten. Området var stort og åpent. Funksjonelle bygg i det ytre leiområdet inkluderte kraftstasjon, potetkjeller, gartneri, kompanibrakke, offisersmesse, kommandantkontor og garasje. Denne inndelingen av landskap viser et maktskille innad i landskapet. Fangene var innestengt i trange brakker uten mye areal, i motsetning til fangevokterne som hadde et fritt og romslig areal hvor de kunne komme og gå som de ville. Den indre leir var også avhengig av forsyninger fra den ytre leir. Dette skaper også en maktbalanse hvor fanger var avhengig av voktere.

Figur 8 viser til de sentrale landskapselementene i området. For å komme seg til leiområdet måtte man følge hovedveien til man ankom den første porten til den ytre leir, dette var det første landemerket markert nr “1”. Porten fungerte som et signalbygg for ankomsten til leiren. Etter

porten vil man ankomme det første knutepunktet, markert nr “2” på kartet. Ved dette knutepunktet var det kommandantkontor, kompanibrakke og kraftstasjon, det gikk en vei til høyre i landskapet mot den tyske offisersmessen (Casino) og kommandantboligen. Det gikk også en vei mot venstre som førte til knutepunkt, markert nr “6”, ved gartneriet og potetkjelleren. Veien rett frem fra knutepunktet nr “2” førte til porten til den indre leir. Dette var en portbrakke og det andre store landemerket, markert nr “3”, portbrakken var stor og tydelig i landskapet, og derfor et sentralt signalbygg for ankomsten til fangeleiren, samtidig var portbrakken et materielt symbol på skille mellom vokter og fange. Like innenfor den indre leir var det et stort åpent område som skiller seg ut fra den resterende trange delen av den indre leir. Dette åpne området var oppstillingsplassen og ble kalt “Den store appellplass”, markert nr “5”. Like til venstre for den store appellplass var hovedbygningen, markert nr “4”. Dette bygget strakte seg høyt og bredt i landskapet og var desidert det viktigste orienteringspunktet i terrenget. Hovedbygningen, også kalt “Fallskjermen”, var bygningen som skilte seg ut og strakk seg inn i den monumentale arkitektoniske verdenen. Okkupasjonsmakten tok i bruk dette landskapet nettopp fordi denne hovedbygningen hadde blitt reist like før krigen. Brakkeleiren ble deretter bygget i etterkant av rekvireringen av hovedbygget. Dermed kan det tolkes dit at grunnlaget for rekvireringen av det som skulle bli kvinnefengselet på Ila var funksjonalitet. Samtidig var det et åpent landskap uten mye annen bebyggelse, noe som ga okkupasjonsmakten muligheten til å forme landskapet til deres egne formål. Dette vises spesielt innad den indre leir hvor det ble utført kulturell innredning der okkupasjonsmakten formet landskapet om til sitt eget nettopp ved å engasjere seg med det. Samtidig som de ga området en ny betydning, ikke i funksjon, men i ideologisk og politisk forstand fra kvinnefengsel til fangeleir for motstandsfolk og politiske fanger.

Landskapet i og rundt Ila fengsel har en historie av vold, terror og trauma fra tiden som «Polizeihäftlinglager» Grini. Spor etter dette kan tydes i landskapet både gjennom materielle rester, men også gjennom kollektiv erindring. Landskapet kan derfor transformeres fra et ordinært landskap over til et terrorscape (Van der Laarse, 2014, s. 5). Oppgaven har undersøkt hvorfor handlingene av terror skjedde. Det er likevel viktig å forstå hvordan området og tiden kollektivt blir husket eller glemt. Etter frigjøringen av Norge var nasjonen opptatt av å komme seg videre, både mentalt, men også materielt. Selv om Brakkeleiren ble revet, ble ikke

brakkeleiren glemt. Den kollektive erindringen fra folk både lokalt og nasjonalt har holdt liv i den smertefulle kulturarven fra terroren på Grini. Fra materielle rester og personlige historier har nasjonen fortsatt et godt innblikk i hva som skjedde på Grini under okkupasjonen. Dette stadfestes enda mer med Grinimuseet, et sted for forvaltning og formidling av den vonde historien. Samtidig står Grinimonumentet like utenfor den tidligere «indre leir».

Det er likevel de som opplevde terroren selv som ikke vil huske. Tidligere Grinifange Otto Nielsen skrev følgende «*Og alle lyse minner dem tar vi også med, de onde minner lar vi ganske enkelt dø i fred*» (Ramberg, 2018, s. 144). Forfatter Per Vollestad mener likevel at historien må erindres og bevares: «*Men vi kan ikke gjøre som Otto Nielsen oppfordret til – å la de onde minnene ganske enkelt dø i fred. Vi kan ikke tillate oss å glemme ondskaper som førte til at nærmere 20 000 fanger ble sperret inne i en fangeleir ved skogkanten på Ila Bærum, og hva som skjedde der. Det er en historie som må fortelles igjen og igjen*» (Vollestad, 2020, s. 312).

Norge er i dag i en viktig fase i henhold til den smertefulle kulturarven fra andre verdenskrig. Et skille i form av generasjonsskifte, menneskene som opplevde trauma og smerte under okkupasjonen er snart borte. Dette gir den nye generasjonen et ansvar om å bevare deres historier, både det gode og det onde. For å holde disse minnene autentiske, er det viktig å bevare de materielle levningene, de vil være de materielle markørene som kobler historie og landskap og dermed skaper en kollektiv erindring. I eksemplet på Grini fangeleir er det derfor sentralt å ta vare på de få materielle levningene som gjenstår, vist på figur 3.

Det arkeologiske arbeidet som ligger bak undersøkelsene på Grini fangeleir er systematisk befarings i landskapet, observasjoner av overflatespor samt individuelle fenomenologiske observasjoner ved sansing av lokaliteten. Som oppgaven allerede har vært inne på er det fortsatt i dag tydelige spor etter «*Polizeihäftlingslager*» Grini, se figur 3. Det forekommer klare markører i landskapet om hvor den tidligere brakkeleiren sto og hvor piggrådsgjerdet gikk. Den visuelle befarings av landskapet rundt fangeleiren skapte likevel en problematikk, siden store deler av området, spesielt i det indre leirområdet, fortsatt er inngjerdet da området i dag opererer som Ila fengsel. Derfor kan en kun befare det ytre leirområdet, området hvor fangevokterne og kommandanten holdt til. Ved å sanse dette området fikk jeg likevel et unikt perspektiv på dette maktskillet oppgaven belyste på tidligere i kap. 4.3.1. Jeg sto ute på et stort landområde hvor jeg kunne bevege meg fritt i landskapet. Samtidig visste jeg at det var innsatte på innsiden av gjerdet

som ikke hadde denne muligheten, de innsatte på innsiden kunne ikke bevege seg fritt og var avhengig av fengselsbetjentene for å få mat, luft og sosial kontakt. Selv om jeg ikke bevegde meg inne i selve leiområdet, bevegde jeg meg likevel i aktivitetsområdet til den tidligere leiren. Det var en konsentrasjon av materielle hendelsesvitner fra landskapets mørke historie, fra byggverk, til avskogede områder, og det var mye i landskapet som førte til individuell erindring gjennom kroppslig erfaring. Som oppgaven tidligere nevnte i kap. 2.5 har flere arkeologer som anvender fenomenologi stilt seg kritisk til hvordan fagfeltet tradisjonelt undersøker landskap, da det ofte kan være objektiviserende og nøytraliserende ved å studere landskap gjennom representasjoner som kart og foto. Likevel kan disse representasjonene anvendes som supplementerende element i fenomenologisk metode. Under min visuelle befaring av landskapet tok jeg derfor i bruk kart og flyfoto for å orientere meg. Jeg befarte derav landskapet ved å bevege meg gjennom de viktige bevegelseslinjene, knutepunktene og signalbyggene for å befare landskapet mest mulig likt slik de fortidige menneskene opplevde det. Dette førte til en individuell erindring gjennom kroppen hvor inntrykkene jeg fikk kunne sammenlignes med det av de tidligere fangene og fangevokterne. Selv om hovedelementene til «Polizeihäftlinglager» Grini var tilbakeført etter krigen, inkludert piggtrådgjerder, brakker og vaktårn, er det likevel en stor kraft i de gjenværende materielle restene og hvordan de har blitt tatt i bruk i etterkant. Eksempelvis kan fundamentet av den indre leir gi oss en klaustrofobisk følelse av tranghet, da det per i dag på Ila fengsel er plass til 124 fanger mens det under fangeleiren på det meste var nærmere 5000 fanger på nesten samme landareal. En slik oppfatning av landskapet kommer likevel ikke uten kunnskap fra historiske kilder. Det kan derfor tolkes på Grini at den kollektive erindringen er et resultat av historiske kilder kombinert med materielle hendelsesvitner. Selv om det på Grini var en stor kraft i de gjenværende materielle hendelsesvitnene, var det også en stor kraft i fraværet av materielle objekter. Landskapet på Grini bar tydelig preg av et tilstedeværende fravær av materielle markører, spesielt hvor den tidligere brakkeleiren sto. Ved å observere de store tomme plassene rundt hovedbygningen måtte jeg selv rekonstruere brakkeleiren gjennom individuelle følelser og egen fantasi. Samtidig var fraværet av trær rundt fengslet en tydelig markør på fangenes arbeid med avskoging av området. Fraværet av trærne viser hvordan de fortidige menneskene (fangene) samhandlet med landskapet på. Samtidig som det viser okkupasjonsmaktens ekspansjon av bruksområdet. Fraværet av de materielle levningene har en

viktig betydning i hvordan landskapet oppfattes på lik linje med tilstedeværelsen av de materielle levningene.

4.3.2 Victoria Terrasse

“Victoria Terrasse representerer diktaturet med dets fysiske makt, vold og tortur” (Røed, 2020).

Historie

Victoria Terrasse, oppkalt etter kronprinsesse Victoria av Norge og Sverige (1862–1930), er et gammelt leiegårdskompleks som opprinnelig ble bygget som leilighetskompleks. Bygget ble påbegynt i 1884 og sto ferdigstilt i 1890. Bygningskomplekset har adresser Victoria terrasse 1–13 og Kronprinsens gate 2–12, som siden 1963 inneholder kontorer for Utenriksdepartementet (Oslo byleksikon, u.å. d). Under okkupasjonen

Figur 9. Victoria Terrasse under okkupasjonen. Foto: Ukjent

huset Victoria Terrasse en rekke ulike virksomheter. I mai 1940 etablerte tyskernes *Sicherheitsdeinst* (SD) og Sicherheitspolizei (Sipo) seg i bygningskomplekset. En av avdelingene til Sipo var det beryktede hovedkvarteret til Gestapo samt det norske statspolitiet, som hadde sine kontorer i adressene Nr. 5,7 og 9 (Reisegg, 2016, s. 172). Det var i kjelleren ved disse avdelingene det ble gjennomført avhør og tortur av norske motstandsfolket . De gamle ruseløkkabasarene under Victoria Terrasse ble også rekvirert av Gestapo. Her ble vinduer og dører gjenmurt i 1944 (Røed, 2020). Under komplekset var det en bunker som trolig var forbundet med ruseløkkabunkeren. Hele området rundt Victoria Terrasse var inngjerdet med piggråd, og komplekset var godt bevoktet av soldater (Reisegg, 2016, s. 172). De hadde også noen få fengselsceller i kjelleren for oppbevaring av fangene som ble avhørt og torturert. Mange av disse fangene ble senere fraktet til Møllergata 19, Akershus festning eller til Grini fangeleir for videre fangenskap.

De mest kjente hendelsene fra Victoria Terrasse under okkupasjonen var bombingene av komplekset. To ganger forsøkte britiske fly å bombe komplekset, begge mislykket (Reisegg, 2016, s. 172). Det første forsøket var 25. september 1942, uten store skader. Det andre var derimot mer destruktivt og blir i dag sett på som det største bombeangrepet mot Oslo under krigen, likevel uten å treffe målet. Angrepet skjedde på formiddagen på nyttårsaften i 1944. Bombene traff en rekke hus hvorav 6 ble totalt ødelagt. En av bombene traff også en fullsatt trikk hvor det kun var fire overlevende. Ifølge offisielle tall ble totalt 77 norske sivile samt 27 tyskere drept (Reisegg, 2016, s. 172).

Annet enn dette er det svært lite man vet om hva som foregikk på Victoria Terrasse, det var et hemmelighetsfullt, mystisk og fryktet bygg.

Victoria Terrasse i dag

Fra 1963 og frem til i dag (2024) har Victoria Terrasse fungert som hovedkontor for Utenriksdepartementet. Siden bygget ble reist i 1890 har få endringer blitt gjort på fasade, innsiden av bygget har derimot blitt endret mye. På 1970-tallet ble deler av midt- og nordkvartalet ombygget, med forenkling av fasader mot gårdsrom (Statsbygg, u.å.).

Bunkeranlegget som lå delvis under Victoria Terrasse ble trolig revet og gjenmurt og er i dag ikke tilgjengelig for verken sivile eller profesjonelle. I 1989 ble fasaden til Victoria Terrasse fredet. På innsiden av bygget var det også noen partier som ble fredet, inkludert hovedtrappen i støpejern og en sirkelformet trapp, Ibsens leilighet samt to av cellene i kjelleren som ble brukt av Gestapo til fangevirksomhet. Det var likevel flere arealer med opprinnelig utforming som ikke ble fredet, slik som sydkvartalet, der interiøret i store partier er autentisk og rikt dekorert med pilastre, profilering og gullbelagte smijernsdetaljer (Statsbygg, u.å.). De er likevel kommentert av Oslo Byantikvar og Riksantikvaren som verdifulle og skal behandles som fredet, også dersom bruken av eiendommen skulle endres.

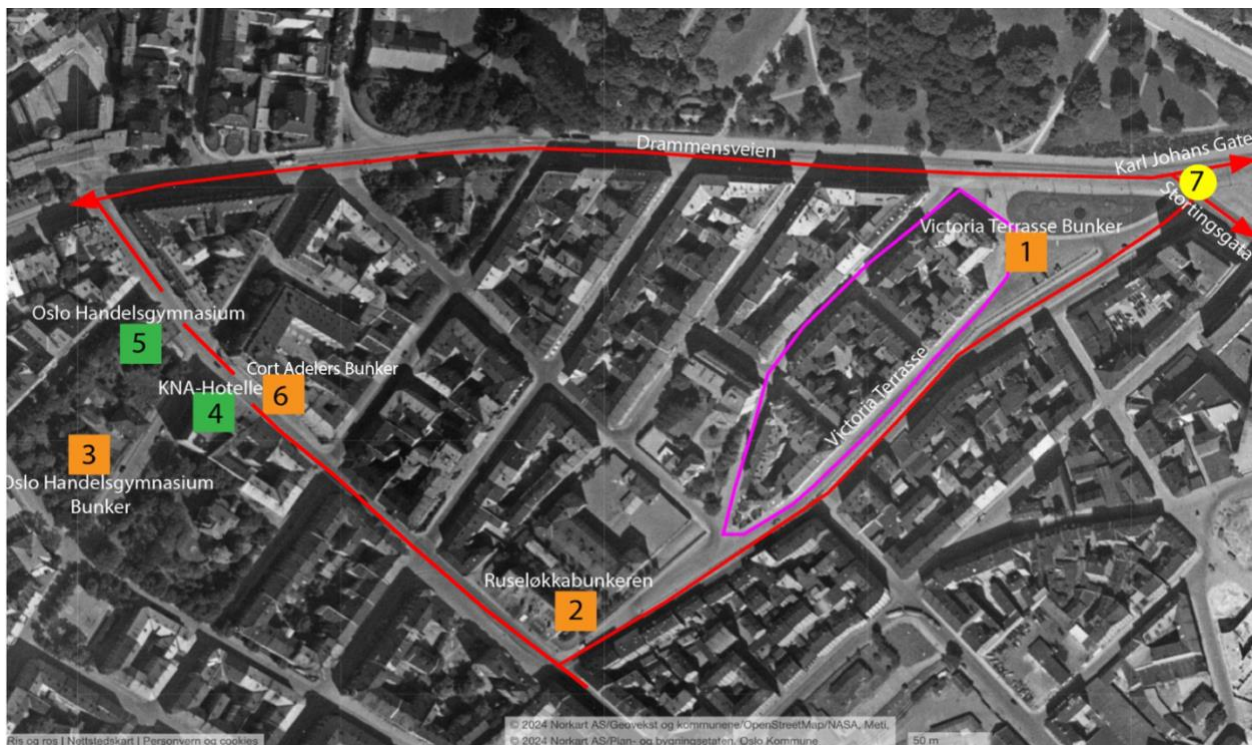
Victoria Terrasse er i dag et viktig og historisk bygg som i over 100 år har stått intakt og beholdt sin opprinnelige fasade. På innsiden er det lite som tyder på at komplekset har vært vitne til trauma, vold og terror. I dag er det kun cellene i kjelleren som kan fortelle denne siden av historien. Samtidig har bygget hatt en funksjonell verdi for samfunnet, da det fungerer som hovedkontor for Utenriksdepartementet. Dette fører til lite formidling av den vonde historien, i

motsetning til ved eksempelvis Grini fangeleir, hvor deler av historien kan gjenfortelles på Grinimuseet. Likevel er to av Oslos Byes Vels blå kulturhistoriske skilt satt opp utenfor komplekset. Et av skiltene formidler Gestapos historie, satt opp i forbindelse med frigjøringsjubileet i 1995 og det andre formidler 9. april 1940 (Reisegg, 2016, s. 172).

Figur 10. Formidlingskilt utenfor Victoria Terrasse. Oslobyesvel.no

Analyse

Figur 11. Kart over landskapet rundt Victoria Terrasse, 1937. Kart 1881.

Victoria Terrasse har en svært sentral beliggenhet i landskapet. Anlegget befinner seg i Oslo sentrum, like sør for slottsparken. I et bybilde så urbant som Oslo sentrum er det vanskelig for bygg å skille seg ut. Det er derfor ingen direkte signalbygg rundt Victoria Terrasse annet enn

Slottet nord for anlegget. Victoria Terrasse fungerer likevel som et landemerke, da anlegget skiller seg ut arkitektonisk og i størrelse. Under okkupasjonen var dette anlegget kontorlokaler for Sipo, Gestapo og det norske statspolitiet, området var derfor inngjerdet og godt bevoktet. Som figur 11 viser var Victoria Terrasse en del av et større militært landskap, hvor bunkere er markert med oransje og andre signalbygg markert i grønt. Victoria Terrasse hadde i motsetning til mange andre bygg i Oslo sentrum et formål om å være mystisk og skjult for befolkningen. Byggets formål gjenspeiles godt i landskapet ved å undersøke den underjordiske virksomheten i form av bunkeranlegg. Under Victoria Terrasse lå det en bunker (Oransje firkant nummer 1) som trolig var knyttet til Ruseløkkabunkeren (Oransje firkant nr. 2). Det var også en tredje bunker under Oslo Handelsgymnasium (Oransje firkant nr. 3), hvor militærgeneral Niklaus von Falkenhorst holdt til. Den store tyske bruken av dette landskapet var ikke tilfeldig, dette var planlagt på forhånd da landskapet hadde sterke element av vakthold, sikkerhet og befestninger (Røed, 2020, avsnitt 5). Allerede den 10. april 1940 tok en stor gruppe tyskere seg inn på KNA-hotellet i Parkveien 68 (Grønn firkant markert nr. 4). Denne gruppen tilhørte Falkenhorst sin stab. På andre siden av gaten fantes det nybygde skoleanlegget som skulle fungere som Oslo handelsgymnasium (Grønn firkant nr. 5). Den nybygde skolen ble rekvirert av tyskerne og fungerte under krigen som hovedkvarter for Falkenhorst. Skolegården ble omgjort til appellplass. Skrått over veien for Oslo handelsgymnasium fantes det en bunker til i Cort Adelers gate 14-16 (Oransje firkant nr. 6). Landskapet rundt Victoria terrasse ble under okkupasjonen et festningsanlegg og et militært maktsenter. Grunnlaget for rekvireringen og bruken av bygg og anlegg i dette landskapet kan derfor tolkes å være funksjonalitet, da dette ble selve militærsentralen for utbyggingen av "Festung Norwegen". Festung Norwegen var da utbygging av infrastruktur, militære fort og andre anlegg innad i Norge under okkupasjonen (Sæveraas, 2018, s. 189-190 & Røed, 2020). Victoria terrasse og de militære anleggene rundt kan tolkes å være maktsymbol i landskapet, eller heller at landskapet var preget av frykt. Likevel ikke i politisk forstand, men heller i militær forstand. I motsetning til den sentrale aksene med Slottet, Stortingsbygningen, Universitetet og Karl Johans Gate var det ikke mye propaganda og politiske agendaer i landskapet. Maktsymbolikken kom heller i form av mye militær tilstedeværelse, fangenskap, tortur og mystikk. Dette skillet mellom politisk og militær agenda blir videre utforsket i Kap 4.4 hvor oppgaven skal undersøke maktens akse, hvor bruken av visuell maktsymbolikk (propaganda) blir et mer sentralt verktøy.

Bombingen av Victoria Terrasse var ikke grunnløs. Det var viktig for britene og det norske folk å svekke Gestapo-virksomheten i landet, dette fordi det var Gestapo som kjempet hardest mot motstandsfolket. Victoria Terrasse representerte selve kampen mot motstandsfolket og var derfor et viktig bygg å svekke under okkupasjonen.

I likhet med Grini fangeleir inkluderer det arkeologiske arbeidet gjort på lokaliteten systematisk befarings i landskapet, observasjoner av overflatespor samt individuelle fenomenologiske observasjoner ved sansing av lokaliteten. Selve bygningskomplekset som utgjør Victoria Terrasse står fortsatt i dag, lite har blitt gjort på fasaden siden okkupasjonen. Det første jeg la merke til var at bygget som sto på 7. Juni-plassen var borte, dette fordi det ble bombet og ødelagt nyttårsnatten 1944 og aldri gjenoppbygd. Her kunne jeg koble fraværet av bygget til en historisk hendelse fra okkupasjonstiden. Videre gikk jeg langs Victoria Terrasse ved det som tidligere var Ruseløkkabasarene, som siden okkupasjonen har blitt ombygget til en mer moderne handelsgate. Ved å se på Victoria Terrasse fikk jeg en følelse av mystikk, siden bygget blir brukt av Utenriksdepartementet er det mye konfidensielt arbeid. Det var derfor vanskelig å bevege meg inn i selve bygget, en blir heller stående utenfor og undre på hva som foregår på innsiden. Denne opplevelsen speiler tilbake til okkupasjonstiden hvor befolkningen også måtte se og oppleve bygget på avstand. Videre befarte jeg resten av landskapet vist på figur 11. Det som skiller dette landskapet fra de andre innen denne kategorien (Terrorens bygg) var at jeg her måtte lete etter byggene, de lå skjult i landskapet og en uvitende forbigående ville ikke visst at de gikk over et tidligere bevoktet festningsanlegg. Jeg fikk en tydelig følelse av tilstedeværelsen av fraværet «*presence of absence*». Jeg gjorde observasjoner av luftventiler og innmurte dører som indikerte bunkeranlegg under bakken. Av synlige strukturer var det kun Victoria Terrasse, KNA-hotellet og Oslo handelsgymnasium som kunne observeres over bakken. Det var likevel ikke mye i landskapet som ga meg følelsen av frykt, det var heller tilstedeværelsen av fraværet og viten om at det skjulte seg mye i landskapet som ga meg følelsen av usikkerhet. For en forbigående under okkupasjonstiden kunne frykt definitivt være en mer sentral følelse, da det i tillegg til dette skjulte landskapet var store ansamlinger av tyske soldater, piggrådgerder samt historier om tortur og fangenskap.

4.3.3 Møllergata 19

Historie

Figur 12. Møllergata 19 sett fra Youngstorget- 1938. Foto: Ukjent. Hentet fra Oslobilder.no

Opprinnelig kalt Rets- og politikammerbygningen, var Oslos tidligere hovedpolitistasjon og ble ofte omtalt som “nr19” (Oslo byleksikon, u.å. b). Bygget ble reist i 1866 i nyromanisk stil. Bygget er også kjent som Oslos første tinghus. Tinghuslokalene ble likevel gradvis flyttet til nye lokaler i perioden 1914-1941. Bak politistasjonen lå det også en fengselsbygning mot Grubbegata. Under okkupasjonstiden fungerte også disse byggene som politi- og fengselsbygg. Allerede 10. april 1940 kom de første politiske fangene til fengselsbygningen (Reisegg, 2016, s. 148). I august samme år tok tyskerne over politi- og fangevirksomheten i Møllergata 19. Byggene ble i resten av okkupasjonstiden brukt som Gestapos sentrale fengsel, her satt fanger fra hele landet (Oslo byleksikon, u.å. b & Reisegg, 2016, s. 148). Ofte ble fangene senere flyttet til Grini eller midlertidig til cellene på Victoria Terrasse (Vollestad, 2020, s. 22). Etter frigjøringen ble politistasjonen overtatt av Milorg, bygget hadde likevel samme funksjonelle verdi som politistasjon og fengselsbygg. Dette i den forstand at landsforrædere og krigsforbrytere ble arrestert og plassert i fengslet frem til de fikk sin dom, den eneste forskjellen var at rollene nå var snudd og de tidligere krigsforbryterne nå var heltene og motsatt (Reisegg, 2016, s. 148). En av de mest sentrale fangene som satt her etter

Figur 13. Fra fredsdagene i 1945 på Youngstorget, fane markert med Grini, fri og Bergen. Foto: Wilse, Aders Bee. Hentet fra Digitaltmuseum.

frigjøringen var Vidkun Quisling som senere ble flyttet, dømt til døden og henrettet på Akershus festning.

Møllergata 19 var et svært sentralt og viktig bygg under okkupasjonen. Bygget var et symbol på frykt under okkupasjonen, men et symbol på frihet og motstand etter krigen. Dette ble tydelig under frigjøringsdagene, da nordmenn sto i store grupper på Youngstorget for å markere sin støtte til landet (se figur 13).

Møllergata 19 i dag

Byggene på Møllergata 19 fungerte som politistasjon og fengselsbygg frem til 1978, da politistasjonen ble lagt ned og fengselsbygningen revet. Politistasjonsbygget ble midlertidig ikke revet, den ble ombygget til kontorlokaler samt velferdslokaler som en del av regjeringskvartalet i 1981 (Oslo byleksikon, u.å. b). Det ble reist en ny blokk med kontorlokaler hvor fengselsbygningen lå. Dette var den såkalte S-blokken, som imidlertid ble et nytt offer for terror, denne gangen ved å bli påført store skader under bombeangrepet på regjeringskvartalet den 22. juli 2011 (Oslo byleksikon u.å. b). Bygget ble revet i 2014. I dag står fortsatt bygget som var hovedpolitistasjon, bygget har likevel endret funksjon til kontorlokaler for regjeringen. Fundamentet er lite endret og står i dag som et minne for en lang historie av vold og terror i bylandskapet. Det er lite formidling som viser til denne historien, det er likevel et blått skilt ved den tidligere hovedinngangen til politistasjonen. Skiltet formidler den tidligere hovedpolitistasjonen.

Figur 14. Oslo byes vels skilt ved inngangen til den tidligere hoved - politistasjonen. Hentet fra Oslobyesvel.no

Analyse

Figur 15. Flyfoto over landskapet rundt Møllergata 19, 1937. Kart 1881

Landskapet som Møllergata 19 (nr. 1 på figur 15) befinner seg i, ble før krigen brukt som kontorlokaler for en rekke politiske organer. Møllergata 19 var da hovedpolitistasjon i Oslo, partiet Venstre hadde kontorlokaler langs Plöens gate, Venstres hus (nr 3. på figur 15), samtidig hadde Arbeiderbladet redaksjon- og produksjonslokaler i Folketeaterbygningen (nr 5. på figur 15) (Reisegg, 2016, s. 151). Alle disse byggverkene ble rekvirert kort tid etter okkupasjonen. Venstres hus ble overtatt og brukt av det nazistiske Borgervaktkontoret. I Folketeaterbygningen ble Arbeiderbladet stanset allerede den 9. april. 1940 og NS-avisen *Fritt Folk* overtok lokalene og produksjonen (Reisegg, 2016, s. 151-152). Alle disse byggverkene vender seg mot Nytorget (Nr. 4 på figur 15), dagens Youngstorget. Totalt var det seks store bevegelseslinjer som førte til Nytorget, disse gatene er store og knyttet dette landskapet opp mot den sentrale aksen (Karl Johans gate) fra sørsiden i Møllergata og Torggata. Nytorget var derfor et viktig knutepunkt i Oslo.

Dette kan ha vært en viktig faktor i rekvireringen og bruken av byggene, nettopp fordi det i Tysklands byplanleggingsideal var åpne plasser rundt monumentale bygg i landskapet. Med åpne plasser rundt monumentale bygg åpnet det seg både muligheter for store arrangementer, samt et bedre innsyn til byggene. Både Møllergata 19 og Folketeaterbygningen fremsto som klare landemerker i bybildet da de begge hadde monumentale utseender grunnet fasade og størrelse,

samtidig som de var vendt mot en stor åpen plass. Før okkupasjonen ble arkaden under Møllergata 19 brukt til å holde taler, blant annet hadde Arbeiderparti-topper og LO-lederen holdt taler her. Under okkupasjonen hadde plassen samme funksjon, men med en nye ideologisk vinkling, i 1941 holdt Gulbrad Lunde tale mot “Bolsjevisme og jødedom” (Reisegg, 2016, s. 151).

Nytorget og de rekvirerte byggene rundt ble hovedsakelig rekvirert på grunn av deres funksjonelle verdi i form av kontorlokaler, fengselsceller, åpen appellplass samt deres sentrale plassering i Oslo sentrum. Likevel var dette et viktig landskap for tyskerne å kontrollere for å stanse de norske politiske virksomhetene i området. Aviser var under andre verdenskrig et svært viktig propagandaverktøy, og det var derfor essensielt for tyskerne å kontrollere hva som ble utgitt. Tyskerne engasjerte seg sterkt med dette landskapet og gjorde det om til sitt eget. Selv om lite ble endret materielt tildelte tyskerne det en ny betydning i form av tysk politisk og ideologisk makt.

Det fenomenologiske arkeologiske arbeidet gjort på Møllergata 19 inkluderer systematisk befarings i landskapet, observasjoner av overflatespor samt individuelle fenomenologiske observasjoner ved sansing av lokaliteten. Ved befaringsen av landskapet rundt Møllergata 19 var det naturlig å starte midt på Youngstorget, da dette er en åpen plass som gir god oversikt over byggene rundt. Byggene som skilte seg ut i utseende og størrelse var Møllergata 19 og Folketeaterbygningen på hver sin side av torget. De første inntrykkene en kan få er en følelse av storhet og monumentalitet ved å se på de store basarhallene under Møllergata 19, før fokuset retter seg mot selve bygget som reiser seg over basaren. Youngstorget ble som tidligere nevnt brukt til arrangementer i form av taler og lignende. Det var derfor vanskelig å forestille seg tidligere menneskers tankesett ved å sanse torget under normale omstendigheter. Kun under et arrangement kan man selv oppnå essensen av torget og hvilken verdi den gir til landskapet rundt. Jeg har under tidligere omstendigheter vært på et arrangement på Youngstorget hvor store mengder mennesker samlet seg for et felles formål, nemlig fotballkamp. Kampen i seg selv kunne sees hjemme, men likevel var det mange hundre som samlet seg, ikke bare for å se kamp, men også for å erfare atmosfæren sammen. Dette kan kobles opp mot det tidligere landskapet hvor store folkegrupper møttes for å sammen erfare arrangementer under okkupasjonen. Jeg fikk

følelsen av en tilknytning og tilstedeværelse i et monumentalt byrom. Disse refleksjonene kan akkumuleres til en forståelse av hvordan de tidligere menneskene kunne ha opplevd dette landskapet både fra et materielt perspektiv med inndeling av byrom i tilknytning til monumentale bygg og åpne plasser, men også fra et ideologisk perspektiv hvor mennesker samles for å føle på en tilknytning. Under okkupasjonen ville dette vært en politisk tilknytning hvor mennesker sammen erfarer atmosfæren i form av vær, lyd, syn og tanker.

De materielle levningene i bylandskapet er en pådriver som påvirker hvordan vi mennesker forholder oss til fortiden samt hvordan vi fremhever okkupasjonen (Eliassen 2022: 3). Sansingen av Møllergata 19 fra Youngstorgets perspektiv viser til en mektig materiell markør i landskapet, men det var under okkupasjonen et sentralt bygg som skjulte seg bak politistasjonen, fengselsbygningen som i dag er fjernet. Fraværet av fengselsbygningen kan i dagens landskap gi oss en unik innsikt i forståelsen av hvordan okkupasjonsmaktens materielle levninger blir forstått og hvordan de har endret seg i etterkant av krigen. Da fengselsbygningen ble revet ble også de materielle hendelsesvitnene borte fra tiden fengselsbygningen ble operert av Gestapo. Derav kan historien om bygget og dens smertefulle historie ha blitt underkommunisert i etterkant av okkupasjonen, fordi fortellingene hadde mistet sin materielle markør (Moen, 2023, s. 49). Dette gir fengselsbygningen et svakere erindringspotensial sammenlignet med de andre byggverkene som fortsatt står i dag, som Møllergata 19 og Folketeaterbygningen. Likevel var dette et bygg som intensjonelt ble bygget bak den monumentale politistasjonen med hensikt å ligge i skjul. Derav kan erindringen av bygget fortsatt bære preg av mystikk, noe skjult og noe hemmelig.

4.3.4 Akershus Festning

Historie

Akershus slott og festning er et av Norges største nasjonale symboler, og har vært et maktsenter i bybildet i over 700 år (Riksantikvaren, u.å. a). Akerhus festning er ikke bare et bygg, men et stort anlegg som utgjør en rekke bygg fra mange ulike perioder. Anlegget ble påbegynt allerede i middelalderen, på slutten av 1200-tallet (Oslo byleksikon, u. å. a). Som et nasjonalt symbol samt med en meget strategisk plassering i landskapet ble dette et viktig mål for okkupasjonsmakten å ta i bruk under krigsårene. Under okkupasjonen ble festningen brukt som forlegningssted/ militærleir og med dette ble en rekke bygg utnyttet til forskjellige formål. Det ble satt opp

kaserne i skolebygningen og en brakkeleir ved festningsplassen og på Grev Wedels plass. Her var også *frontleistelle 12*, forsyningskommandoen med lager og depot (Reisegg, 2016, s. 126). Her var det også innkvartering av soldater fra hæren, disse soldatene reiste senere videre til fronten, ofte mot Øst-Europa. I bygning 47 var det et militærpsykiatri for soldatene i hæren kalt *Standort*

Figur 16. Akershus Festning 9. april 1940. Hakekorset heises av tyske soldater. En norsk gardist står fortsatt vakt. Foto: Ukjent. Hentet fra Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Krankenrevier. I Myntgata var det kaserne, det gamle landsfengslet ble også gjenopprettet til fengsel allerede 15. april 1940, og på nordsiden av Dronningens batteri var det rettersted (Reisegg, 2016, s. 126). Her ble hele 42 motstandsmenn henrettet under okupasjonsårene. Dette er hovedgrunnen til at Akershus festning går under kategorien terrors bygninger. Den gamle borgen ble under okkupasjonen brukt som ramme ved den spesielle seremonien da Quisling fikk tittelen “ministerpresident” den 1. februar 1942. Det ble hevdet av nazipropaganda at denne dagen ville bli et viktig historisk øyeblikk som kunne overskride selveste 17. mai 1814 (Reisegg, 2016, s. 126).

Tyskerne formet landskapet i og rundt Akershus festning mye under krigen, likevel uten å skade mye av den allerede eksisterende materialiteten til anlegget. Det ble oppført en rekke brakker, utedoer, skur og tilfluktsrom (6 garasjebrakker, en spisebrakke, en vaktstue, en vaskebrakke, en kantinebrakke, tre dobrakker, to grisehus og en avlusningsbrakke) (Oslo byleksikon, u.å a). 11. mai 1945 ble festningen overgitt til de norske hjemmestyrkene. Etter krigsårene ble byggene som utgjorde den tyske brakkeleiren ansett som forstyrrende for den historiske festningen og fjernet. Det er i dag få til ingen spor av brakkeleiren.

Akershusfestning i dag

Akershus slott og festning kan i dag oppleves som en vandring gjennom den norske historien, hele veien fra middelalderen og frem til i dag. Det er rester fra middelalderborgen, rom fra tidligere kongelig residens, store og smale ganger, mektige haller samt små dystre fangehull (Riksantikvaren, u.å. a). Det finnes knapt noen anlegg i Norge som har spilt en så viktig rolle i Norges historie. Ikke bare har anlegget en lang historisk verdi, men også til den dag i dag en funksjonell verdi. Dette i form av at anlegget brukes som regjeringens fremste representasjonslokale. Det holdes også regelmessig gudstjenester på Akershus slottskirke. (Riksantikvaren, u.å. a). Samtidig er anlegget fortsatt i bruk som festning, med en kommandant og daglig vakthold med Hans Majestet Kongens Garde.

Anlegget med sin historiske betydning og som et nasjonalt symbol har også mye formidling tilgjengelig. Det er reist en rekke minnesmonumenter og det er her Hjemmefrontmuseet har lokaler. Blant minnesmonumentene er det mange krigsmonumenter: *“Nasjonalmonumentet ved festningsplassen, minnesmerket over henrettede motstandsmenn, minnesmerkene over falne i flyvåpnet og soldater falt under FN-oppdrag, statuen av general Otto Ruge, statuen av Max Manus og utenfor festningsmurene, ved hjørnet av Kongens gate og Akershuskaia, minnesmerket over de norske jødene som ble sendt til Tyskland og drept, utført av Antony Gormley, kalt Erindringens sted”* (Reisegg, 2016, s. 126). Hjemmefrontmuseet formidler motstandsbevegelsens historie under okkupasjonen og har et stort magasin av materialer fra andre verdenskrig.

Analyse

Figur 17. Flyfoto over akershus festning 1947. Kart: 1881

Landskapet hvor Akershus festning befinner seg i, ble under okkupasjonen intensivt brukt og formet av tyskerne. Anlegget ligger på en utstikker i enden av Oslofjorden, noe som gir en strategisk plassering og gode forhold for forsvar av innseilingen til Oslo. Majoriteten av byggene i og rundt Akershus festning ble rekvirert av tyskerne og opprettholdt ofte sin opprinnelige funksjon. Ved Myntgata ble eksempelvis kavalerikasernen rekvirert og brukt av tyskerne som stall og kaserne. Det gamle landsfengselet ble brukt som militærfengsel. Rekvireringen og kontrollen av dette landskapet ga som sagt tyskerne god oversikt over Oslofjorden. Samtidig var dette et godt egnet område for båter seile til og fra. Denne delen av landskapet skal oppgaven undersøke nærmere i kap. 5.5.2.

Det ville likevel ikke være en fullverdig tysk rekvirering uten å ta i bruk det mest monumentale bygget i landskapet, nemlig Akershus slott. Akershus slott var et viktig nasjonalt symbol samt et

viktig signalbygg i Oslo, og det var derfor viktig for tyskerne å vise sin tilstedeværelse ved dette bygget. Slottet er ikke bare et signalbygg fra land, men også fra sjøen og ble derfor et av de første byggene synlig ved innseilingen til Oslo. Det ble likevel ikke bare tatt i bruk allerede eksisterende bygg i dette landskapet, tyskerne reiste to brakkeleirer, en på Grev Wedels plass og en på festningsplassen. Det var en bro som knyttet brakkeleiren på festningsplassen og Akershus festning sammen, og utgjorde dermed en svært viktig bevegelseslinje da det kun var to hovedveier inn til selve festningsanlegget. Den andre gikk ved Myntgata.

Tyskerne gjorde dette landskapet om til sitt eget ved å ta i bruk og kontrollere det. De ga landskapet en ny betydning fra et nasjonalt symbol på den norske historien til et terrorlandskap med fengsling, tortur og henrettelser. Selv om funksjonen til byggene og landskapet var den samme og lite ble endret materielt, ble likevel symbolikken og dens verdi i det norske samfunn endret.

Det fenomenologiske arkeologiske arbeidet gjort på Akershus festning inkluderer systematisk befarings i landskapet, observasjoner av overflatespor samt individuelle fenomenologiske observasjoner ved sansing av lokaliteten. Anlegget har en vanskelig erindring da det på den ene siden er en nasjonal skatt, samtidig som det har en historie av trauma og terror. Landskapet inngår dermed i dimensjoner av smertefull kulturarv og nasjonalisme. En av de viktigste funksjonene under okkupasjonen var militærfengsel, festningen tjente også som fengsel og rettersted i landssvik- og krigsforbryteroppjøret etter okkupasjonen, derav gikk området fra et sted av terror til et nasjonalt symbol på rettferdighet i etterkant av krigen, dette var en viktig fase i å tilbakeføre Akershus festning til en nasjonal skatt (Riksantikvaren, u.å. a), nettopp fordi de som utførte terror i landskapet fikk samme straff på samme området. Samtidig ble alle de materielle markørene på tysk tilstedeværelse (brakkeleirer) tilbakeført i etterkant av krigen. Dette var en form for aktiv minneutvisking av den smertefulle historien. Grunnlaget for minneutviskingen var likevel ikke på politisk eller følelsesladd grunnlag, men heller da brakkeleirene ikke hadde en funksjonell verdi inn i fredstiden, samtidig som bygningene ikke passet inn i det historiske landskapet (Reisegg, 2016, s. 127-128). Akershus festning har til tross for fjerning av tysk tilstedeværelse et enormt erindringspotensial i de gjenværende materielle levningene. En kan for eksempel ved å gå i landskapet lett se for seg hvor brakkeleiren sto ved å se på den nåværende åpne festningsplassen, eller hvordan hakekors-flagget vaiet i vinden ved den fortsatt stående flaggstangen. Ved å gå på nordsiden av Dronningens batteri kommer man til

retterstedet, hvor det i dag er minnesmerke. Her er det fortsatt spor etter henrettelser i form av arr i barken på trærne etter kuler ment å treffe motstandsmenn (Reisegg, 2016, s. 126).

Spesielt med Akershus festning er dens plassering i den norske historien i forkant av okkupasjonen. Festningen hadde allerede et godt formidlingspotensial før tyskerne tok det i bruk og endret det. Et faktum av dette er at tyskerne formet et minneverdig landskap over til et terrorscape og problematikken med dette er da hvordan Norge som nasjon ville erindre landskapet i etterkant av terroren. Som oppgaven allerede har belyst ved en rekke eksempler ville mange nordmenn i etterkrigstiden glemme det vonde og huske det gode. Derav ville det være enkelt å tilbakeføre Akershus festning til en nasjonalskatt og glemme tyskernes tilstedeværelse, likevel var minnet om de døde motstandsmennene på Akershus festning viktig å formidle. Ved å minnes de døde motstandsmennene ville også tyskernes tilstedeværelse bli vanskelig å glemme. Erindringen i etterkant ble derfor en blanding av heltemot og tysk undertrykkelse. Noe de materielle levningene på Akershus festning er markører av. Med dagens minnesmarkeringer i det monumentale historiske landskapet kan det likevel i dag oppleves som et område som til tross for terror, krig og fangenskap har overlevd og er et symbol på Norges vilje til å kjempe videre.

4.4 Den sentrale aksene (Maktens akse)

Før oppgaven skal undersøke de sentrale bygningene i den sentrale aksene (Slottet, Stortingsbygningen, universitetet og Karl Johans Gate) er det essensielt å etablere den tyske tilstedeværelsen ikke bare til de respektive byggene, men også i landskapet rundt. Det er også viktig å etablere hva denne aksene representerer samt symboliserer for det norske folk fra et mytisk perspektiv.

Figur 18. Flyfoto av "Maktens akse" 1937. Kart: 1881

Veiviser for kart over tysk tilstedeværelse i den sentrale akse: 1: Slottet. 2: Universitetet. 3: Riksbane sentralen. 4: Deutsches Haus. 5: Grand Hotel. 6: Stortingsbygningen. 7: Offisermesse for Luftwaffe. 8: Frontkjemperkontoret. 9: Deutches Theater. 10: Reichskommissariat kontor. 11: Nasjonalteatret. 12: Statskupp bygget. 13: Odd Fellow-bygningen. 14: Thorstedbygningen. 15: Victoria Terrasse.

Den tyske tilstedeværelsen i dette landskapet var stor både fysisk, politisk og ideologisk. På det meste var det rundt 40 000 tyskere i hovedstaden. Med et innbyggertall på 200 000 ville hver femte person du så i Oslo være en tysker (Røed, 2020). Langs de to bevegelseslinjene Karl Johans gate og Stortingsgata rekvirerte tyskere bygg etter bygg, etasje for etasje. Figur 18 viser noen av de sentrale bygningene innad i dette landskapet som ble brukt og forandret av okkupasjonsmakten. Alle bygningene som ble tatt i bruk tjente egne formål. Langs disse bevegelseslinjene ble fasader ofte dekorert med nazistiske symboler samt tysk propaganda.

En mytisk akse?

For nazistene var den sentrale aksen et viktig landskap å kontrollere. Dette kan både forstås i strategisk, politisk og ideologisk forstand.

I boken "Virkelighetsflukt eller samfunnsforming" av Christian Keller (Keller, 1978), blir den politiske og ideologiske forståelsen adressert når han søker å utforske det egentlige formålet med kulturhistorie. Keller diskuterer oppfatningen av kulturlandskapet og hvordan fortidsminner ikke bare beskriver historien, men også har en verdi som miljøfaktorer (Keller, 1978, s. 16-17 & Haugli, 2022, s. 9). Videre drøfter Keller rollen myten har og bør ha innen arkeologisk forskning. Selv om naturvitenskapen i liten grad gir rom for mytisk tenkning, påpeker han at en kombinasjon av vitenskap og myte kan bidra til å skape orden og klarhet i forvirringen (Keller, 1978, s. 18).

Arkeologi har blitt brukt som et verktøy for politiske og ideologiske agendaer, hvor myten spiller en sentral rolle ved å appellere til følelser og instinkter, i motsetning til den fornuftige tilnærmingen som vitenskapen tar (Keller, 1978, s. 18 & Haugli, 2022, s. 9). Med dette perspektivet kan vi betrakte den sentrale aksen gjennom et mytisk perspektiv, hvor landskapet blir betraktet som en "mytisk akse" (Haugli, 2022, s. 9). Nazifiseringen av den sentrale aksen kan dermed ikke bare forklares ut fra dens fysiske plassering, men også dens symbolske betydning som appellerte til nasjonal-ideologiske følelser og instinkter blant det norske folk (Haugli, 2022, s. 9). Aksene representerte mer enn bare fysiske strukturer da den hadde en mental plass hos det norske folk (Haugli, 2022, s. 9). Dette understrekes nærmere ved å undersøke den nasjonale folkeidentiteten. Under nasjonalromantikken var det viktig for det norske folk å bevise vår nasjonale identitet for å legitimere vår nasjon (Keller, 1978, s. 66). Det var derfor sentralt for det norske folk å finne ut hva som ga dem følelsen av "folk", "stamme" og "nasjonalitet". Den sentrale aksene kunne ha fungert som en materiell markør på disse følelsene, hvor slottet og Stortingsbygningen spesielt kunne ha forsterket Norges folkeindividualitet (Keller, 1978, s. 65). Bruken av den sentrale aksene under okkupasjonen viser til hvordan disse byggene fungerte som materielle markører på nasjonalfølelse og hvorfor landskapet beveget seg inn i det mytiske. Okkupasjonsmakten utnyttet aksene til parader, taler, propaganda og arrangementer. Disse hendelsene, holdt av okkupasjonsmakten midt i Oslo sentrum, vitner om den følelsesmessige

tyngden aksen hadde og okkupasjonsmaktens forståelse av dette. Tyskerne utnyttet bygningene i den sentrale aksen som symboler på makt nettopp fordi de appellerte til det norske folk på et dypere, mentalt nivå (Haugli, 2022, s. 9).

4.4.1 Slottet

Historie

Tidlig om morgenen den 9. april 1940 kom de første meldingene om at tyske tropper hadde tatt seg inn i norsk territorium. Kong Haakon VII og kongefamilien ble nødt til å evakuere kongehuset og skulle ikke returnere før fem år senere (Kongehuset, 2019, pkt. 1). Under denne perioden ble Slottet en materiell markør på dragkampen mellom Hoffet og okkupantene. I etterkant av invasjonen ga tyske myndigheter et løfte om å respektere kongens eiendommer, dette var likevel et løfte som fort ble brutt, da de kun noen dager etter invasjonen forlangte hester samt arbeidskraft fra Skaugum og Bygdø Kongsgård

(Kongehuset, 2019, pkt. 2). Bruken av selve slottet kan under okkupasjonstiden deles inn i to hovedfaser, første fase varte fra 1940 til februar 1942, hvor slottet ble omgjort til kontorlokaler

og lagerplass for norske myndigheter (Haugli, 2022, s. 10). Ettersom tyskerne rekvirerte en rekke bygg hvor de norske myndighetene holdt til, ble de nødt til å relokalisere. Noen av disse myndighetene fikk nytt kontor på Slottet. Kontorvirksomheten på Slottet var ingen tilfeldighet, dette var et strategisk forsøk på å holde tyskerne ute av slottet (Kongehuset, 2019, pkt 3). Bruken av slottet ble drastisk endret under denne fasen. Hvert rom og hver sal ble omgjort til kontorlokaler og lagerrom. På det meste var det rundt 250 personer som hadde slottet som arbeidssted (Kongehuset, 2019, pkt. 3-4). Den andre fasen på slottet startet i februar 1942 da Vidkun Quisling ble ministerpresident. Quisling med sin NS-organisasjon tok i bruk slottet som eget kontor og sørget for å kaste ut de allerede etablerte offentlige kontorene i bygget (Kongehuset, 2019, pkt. 4). Quisling formet den tidligere kongelige dagligstuen om til sitt eget kontor. Slottets fasade ble lite endret under denne fasen, men på innsiden ble slottet ombygget og innredet i stor stil (Stenseth, 2017, s. 116). Mye av det allerede eksisterende inventaret på slottet

Figur 19. Kontorlokale på slottet under okkupasjonen. Foto: Ukjent. Oslo museum

hadde blitt gjemt bort før Quisling tok det i bruk. Likevel var det mye igjen og mye som ble tatt i bruk og flyttet av okkupasjonsmakten, blant annet malerier, tepper, møbler og serviser (Kongehuset, 2019, pkt. 4). Quisling tok seg også friheten til å flytte mye av det kongelige inventaret til hans residens på Gimle gård (Stenseth, 2017, s. 234). Quisling hadde også en egen garde rundt slottet som gikk under navnet "Førergarden" (Stenseth, 2017, s. 116). I form av ytterligere bebyggelse ble det bygget et tilfluktsrom under slottet som skulle sikre Quisling under eventuelle bombeangrep (Reisegg, 2016, s. 161).

Slottsplassen like utenfor slottet ble også benyttet av okkupasjonsmakten, denne åpne plassen ble brukt til arrangementer som parader, taler og frontkjempermottagelser (Reisegg, 2016, s. 162). Arrangementene på slottsplassen var en god måte for okkupasjonsmakten å vise sin kontroll og tilstedeværelse ved slottet på. Slottsparken ble også benyttet, Det ble bygd fire dekningsrom ved Wergelandsveien og og Parkveien. Det ble også enkelte år etablert potetåkere i parken. Parken var åpen for publikum frem til kl. 17 på dagen, her hadde de tilgang til store deler av parken bortsett fra området rundt slottet, som var avsperrert med piggrådgjerder (Reisegg, 2016, s. 161).

Figur 20. NS-Arrangement på slottsplassen, Førergarden ved trappen opp mot slottet. Arrangement trolig i forbindelse med "Falnes dag" Foto: Ukjent. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Slottet i dag

Slottet har i dag blitt tilbakeført til sin opprinnelige funksjon som kongehus for Norges monarker. Per i dag er slottet kontor og bolig til Kong Harald V og Dronning Sonja. I etterkant av okkupasjonen ble slottet forlatt av Quisling og Nasjonal Samling og ble igjen tatt i bruk av Kong Haakon VII. Store mengder av inventaret i kongehuset ble funnet etter krigen og tilbakeført til slottet (Kongehuset, 2019, pkt. 6). Tilfluktsrommet under slottet ble fjernet sammen med alt Nazi-inventar (Reisegg, 2016, s. 161). De materielle levningene på slottet av okkupasjonsmakten ble intensjonelt fjernet og glemt. Det er ikke før i nyere tid at denne smertefulle kulturarven blir belyst og formidlet. Kongehuset formidler denne smertefulle perioden gjennom foto og artikler på sine hjemmesider. Disse artiklene og fotoalbumene viser

for det meste kongefamiliens side av okkupasjonen, hvor mye fokus er rettet mot heltemot og motstand (Haugli, 2022, s. 11).

Det er lite igjen av fysiske materialer annet enn foto som viser til okkupasjonsmaktens tilstedeværelse på slottet, det er likevel mye materialer som viser til kongehusets fravær fra slottet. I en utstilling på slottet i 2014 ble eksempelvis kong Haakons lommeutgave av den norske grunnlov utstilt. Denne hadde kongen alltid i sin innerlomme under krigen for å huske de norske verdiene. Dette er et symbol på kongens dedikasjon til det norske folk under den smertefulle perioden (Haugli, 2022, s. 11-12).

Analyse

Det kongelige slottet regnes som et av Norges mest monumentale bygg. Slottet er bygget på en høyde i terrenget dekket av slottsparken, noe som gjør bygget veldig synlig i bybildet, spesielt fra Karl Johans gate som regnes som en av Norges mest travle bevegelseslinjer.

Som figur 22 viser, vender slottet seg mot slottsplassen og Karl Johan, det er her en stor åpen plass midt i sentrum av Oslo.

Beliggenheten, tilgjengeligheten, synligheten og monumentaliteten til Slottet gjør bygget til et utmerket signalbygg i Oslo sentrum.

Samtidig fungerer bygget som en fysisk

markør på Norges hierarki og makt. Det monumentale utseende parallelt med byggets symbolske verdi kan ha vært avgjørende for Quisling i valget av å bruke slottet som kontor (Haugli, 2022, s. 12). Samtidig var slottsplassen en viktig propagandaressurs for okkupasjonsmakten, de utnyttet aksene fra Karl Johans gate og veien opp til slottsplassen ved parader, taler og andre arrangement. Grunnlaget for å bruke akkurat denne aksene var likevel ikke bare for aksens funksjonelle verdi, men også aksens ideologiske betydning for det norske folk. Dette viser til Hitlers ideal i

Figur 21. Flyfoto over Slottet, Hentet fra <https://kart.1881.no>

byplanlegging når det kommer til bruken av monumentale bygg som fysiske symbol på makt (Taylor, 1974, s. 272; Macdonald, 2006, s. 109; Haugli, 2022, s. 12).

Slottet representerer mer enn bare en fysisk struktur, bygget beveger seg inn i en mytisk akse hvor bygget vekker politiske og ideologiske følelser hos det norske folk. Følelser av tilhørighet, struktur, styrke og nasjonalisme kan ansees som sentrale ved et slikt bygg. Under okkupasjonen viste det norske folk dette gjennom symbolikk i bybildet. Monogrammet til Kong Haakon VII ble malt på vegger og strikkes på tøy (se figur 22 & 23) og var selve symbolet på sivil motstand i Norge (Grasbakken, 2023, s. 39). Slottet kan derfor tolkes å være den materielle markøren på den symbolske krigføringen under andre verdenskrig. Tyskernes tilstedeværelse i og rundt slottet viser til deres forståelse av landskapets verdi hos det norske folk (Haugli, 2022, s. 12).

Grunnlaget til bruken av dette landskapet kan derfor tolkes å ha hatt en politisk og ideologisk agenda, men de ga også landskapet en funksjonell verdi ved bruken av slottet som kontorlokaler, slottsparken som åker og slottsplassen til appellplass.

4.4.2 Stortingsbygningen

Historie

Stortinget representerer både den folkevalgte nasjonale forsamling og bygningen denne forsamlingen bruker for å vedta lover. Den 9. april 1940 da meldingene kom inn om at tyske skip hadde tatt seg inn i Norsk territorium bestemte stortingspresident C. J. Hambro at Stortinget samt kongefamilien måtte evakuere hovedstaden (Stortinget, 2021, pkt. 2 & Haugli, 2022, s. 13).

Stortingsbygningen var et viktig mål for tyskerne å raskt kontrollere, allerede på ettermiddagen den 9. april tok rundt 100 tyske soldater seg opp Løvebakken like utenfor Stortingsbygningen. En gjenværende funksjonær ved Stortingsbygningen, Leif Thorsholt, så seg nødt til å åpne opp for den tyske avdelingen (Stortinget, 2021, pkt. 3-4 & Haugli, 2022, s. 13). Tyskerne tok seg deretter inn i bygningen, og kort tid etter beslagla lokalene. Store deler av lokalene fungerte under okkupasjonen som oppholds- og nattkvarter for offiserstaben (Stortinget, 2021, pkt. 4 &

Figur 22. Vanter strikkes med Kongens monogram og valgspråk. Foto: Scanpix

Figur 23. Kongens monogram og V-symbol malt på vegg. Foto: Aftenposten

Haugli, 2022, s. 13). Etter statskuppet og en dag etter rekvireringen av Stortingsbygningen tok Vidkun Quisling i bruk stortingspresidentens kontor som sitt eget. Tiden til Quisling i Stortingsbygningen skulle likevel ikke vare lenge, da det kun noen dager senere ble tatt i bruk av Reichskommissar Josef Terboven (Stortinget, 2021, pkt.

Figur 24. Stortingsbygningen med tysk propaganda 1940-1945. Arkiverket

4 & Haugli, 2022, s. 13). Terboven var den øverste myndighet i Norge under okkupasjonen og tok i bruk Eidsvollgalleriet som sitt kontor. Det var fra dette kontoret Terboven styrte Norge under okkupasjonen. Fasaden som pekte mot Eidsvollplassen ble også tildekket av tysk propaganda i form av et stort banner hvor det sto “Deutschland siegt an allen fronten” som blir oversatt til “Tyskland seirer på alle fronter”. Over banneret var det hengt opp en “V” som i tysk symbolisme sto for “Vrijheid” som blir oversatt til frihet. På toppen av Stortingsbygningen valet et hakekorsflagg (Reisegg, 2016, s. 165).

Stortingsbygningen i dag

Stortingsbygningen ble i likhet med Slottet tilbakeført til sin opprinnelige funksjon like etter frigjøringen. Allerede 14. juni 1945 ble det første stortingsmøtet holdt i etterkant av okkupasjonen (Stortinget, 2021, pkt. 2 & Haugli, 2022, s. 14). Stortingsbygningen har siden den gang opprettholdt denne funksjonen for den folkevalgte forsamlingen i Norge. Sporene etter den tyske tilstedeværelsen på Stortingsbygningen ble i etterkant av okkupasjonen totalt fjernet og det er i dag få til ingen materielle spor igjen. Den smertefulle tiden under andre verdenskrig blir likevel formidlet på stortinget gjennom minnesmonument og på deres nettside, hvor de blant annet har utgitt fotoalbum og artikler (Stortinget, 2021). Stortingspresident C.J. Hambro fikk i etterkrigstiden en bronsestatue på Eidsvoll plass som minnet om hans innsats med evakueringen av Kongehuset og stortinget den 9. April 1940 (Haugli, 2022, s. 14).

Analyse

Figure 25. Flyfoto av landskapet som utgjør den sentrale aksen i Oslo. 1881 kart.

Veiviser for kart: 1: Stortingsbygningen. 2: Eidsvoll plass. 3: Offisermesse for Luftwaffe. 4: Frontkjemperkontoret. 5: Deutches Theater. 6: Reichskommissariat kontor. 7: Statskupp bygget. 8: Odd Fellow-bygningen. 9: Thorstedbygningen. 10: Victoria Terrasse.

Stortingsbygningen (nr. 1) ligger på en liten høyde i terrenget og vender seg mot Eidsvoll plass (nr. 2), det er derfor ingen byggverk som dekker for utsikten mot stortingsbygningen. Dette gjør at bygget er svært synlig i landskapet fra Stortingsgata og fra Karl Johans Gate. Eidsvoll plass like utenfor stortingsbygningen er et sentralt knutepunkt i terrenget da plassen knytter bevegelseslinjene Karl Johans Gate og Stortingsgata. Det ville derfor være mange forbipasserende ved dette punktet, noe som gjenspeiler seg godt i tyskernes valg av på fasaden som vender mot denne plassen. Bygningen hadde i tillegg til propagandaverktøy en viktig funksjonell verdi under okkupasjonen, dette som kontor for Reichskommissar Josef Terboven. Langs Stortingsgata ligger det en rekke bygg som under okkupasjonen ble brukt av tyskerne. Veien fra Stortingsbygningen og frem til Victoria Terrasse ble Terbovens akse. Fra sitt kontor kunne han bevege seg langs gaten til sin private losje på Deutches Theater (nr. 5), videre til Reichskommissariatet kontorbygg (nr. 6) hvor mye av det administrative arbeidet til kommissariatet befant seg og til slutt til Victoria Terrasse (nr. 10) hvor Gestapo holdt til (Haugli,

2022, s. 15-16). Dette var alle viktige bygg for Terboven å være til stede i, derfor kan beliggenheten til stortingsbygningen ha vært en avgjørende faktor for Terbovens bruk av bygget. Nettopp for å være nær denne aksene med administrative og sosiale bygg.

Kontrollen og bruken av Stortingsbygningen kan likevel ikke bare forklares ved å undersøke det fysiske landskapet. Tyskerne hadde en definitiv politisk og ideologisk agenda ved rekvireringen av dette bygget. Stortingsbygningen representerte den norske regjering og lovgivning og var derfor et viktig nasjonalt symbol. Tyskerne fortrenget Stortinget politisk, dette ble representert gjennom deres bruk og tilstedeværelse i og rundt bygget (Stortinget, 2021, pkt. 7). Det ble en symbolsk kamp i landskapet hvor tyskerne viste sin tilstedeværelse med hakekorsflagg, banner med «Tyskland seirer på alle fronter» og «V» symbolet. Symbolet «V» ble først tatt i bruk som symbol for «Victory» av de allierte, men Tyskland formet symbolet om til sitt eget i «Vrijheid» for å markere deres kontroll over dens symbolske betydning og verdi. Stortingsbygningen ble også innredet i nazi-tysk stil. Tyskerne hadde likevel ikke til intensjon i å ødelegge det allerede monumentale og arkitektoniske inventaret, men heller forme det til deres eget. Eksempelvis ble Stortingssalen dekket av røde gardiner og hakekorssymbol, dette uten å fjerne de allerede eksisterende maleriene på veggene, de ble heller tildekket og gjemt bort (Haugli, 2022, s. 16 & Stortinget, 2021, pkt. 7). Dette er et godt eksempel på Tysklands ideologi for nazifiseringen av Norge og det norske folk, hvor de respekterer de allerede etablerte nasjonale symbolene ved å ikke ødelegge dem, samtidig som de gjenskaper dem i sitt eget bilde (Røed, 2020).

4.4.3 Universitetet

Historie

“I eit autoritært regime blir ein intellektuell elite ofte betrakta som ein trussel. Frå hausten 1940 forsøkte NS-staten å få kontroll over og omforme Universitetet i Oslo, landet sitt einaste universitet” (Arkivverket, 2017, pkt. 1 & Haugli, 2022, s. 18). Universitetet i Oslo ble under okkupasjonen godt utnyttet av NS-myndighetene. NS ønsket ikke å legge ned universitetet, men heller gjenskape det i deres bilde. Dette startet med å innføre NS-vennlige ansatte. I 1940 var det nærmere 4000 studenter på Universitetet, allerede da ble NS-mann og geolog Adolf Hoel ansatt som professor. I 1941 avsatte okkupasjonsmyndighetene rektor Didrik Arup Seip og gjorde Adolf Hoel til “Prorektor” før han i 1943 ble rektor (Haugli, 2022, s. 18-19 & Reisegg, 2016, s.

169). Med innføringen av Hoel som rektor kom også innføringen av førerprinsippet som gikk ut på at NS-vennlige og/eller frontkjempere ble favorisert over mer kvalifiserte søkere for plass på Universitetet (Haugli, 2022, s. 18-19 & Reisegg, 2016, s. 169). Dette førte til et dilemma hos studentene, hvor de måtte velge mellom motstand eller innordning (Arkivverket, 2017, pkt. 3). Mye motstand kunne føre til nedstengning av universitetet samt arrestasjon av studentene, men på den andre siden kunne innordning føre til at NS fikk en sterkere politisk plassering hos den akademiske eliten (Arkivverket, 2017, pkt. 3). I november 1943 ble Aulaen på Universitetet påtent og det ble en aktiv brann. Brannen ble slukket uten store skader på bygget. To dager senere ble universitetet stormet av politisoldater og Gestapo. Nærmere 1200 studenter ble arrestert og 700 ble fraktet til fangeleirer i Tyskland (Reisegg, 2016, s. 169). 17 av disse mistet livet. Brannen i Aulaen var et sabotasjeforsøk for å vise motstand mot det nylig innførte førerprinsippet. I etterkant av

arrestasjonene ble universitetet stengt den resterende delen av krigen (Reisegg, 2016, s. 169 & Haugli, 2022, s. 19). Universitetets ulike lokaler ble likevel brukt til ulike virksomheter resten av okkupasjonen. Den gamle gymnastikkbygningen ble brukt til lager for Deutsches Theater som lå i Stortingsgata. Aulaen ble

Figur 26. Høsttakkefest på Universitetsplassen i 1941 der Reichskommisar Terboven talte. Foto: Ukjent/Riksarkivet

brukt til en rekke arrangement i NS-regi og den gamle festsalen ble blant annet brukt til NS-møter (Reisegg, 2016, s. 169). Universitetsplassen like utenfor byggene som utgjør universitetet ble også mye brukt under okkupasjonen. Som oppgaven allerede har etablert, var åpne plasser utenfor monumentale bygg ideelt for parader, taler og lignende arrangement for Nazi-Tyskland (Taylor, 1974, s. 272; Macdonald, 2006, s. 109; Haugli, 2022, s. 16). Figur 26 viser et av de mange arrangementene som ble holdt på Universitetsplassen under okkupasjonen.

Universitetet i dag

I etterkant av okkupasjonen ble Universitetet tilbakeført til sin opprinnelige funksjon som skole. Lite er endret på verken fasade eller interiør siden okkupasjonen og bygget er derfor en autentisk

markør på den tyske tilstedeværelsen. Universitetsplassen ble også tilbakeført og har siden okkupasjonen vært en plass for immatrikulering av studentene. Universitet og studentene som gikk her ble under okkupasjonen offer for terror i form av brann, arrestasjon og deportasjon til fangeleirer. Dette er noe Universitetet i dag erindrer gjennom deres formidling i form av monumenter og minnemarkeringer. UiO hadde i 2018 en 75-års minnemarkering av studentenes kamp mot okkupasjonsmakten:

“For oss er universitets aula ett vakkert symbol på universitetenes og akademias rolle som sentral institusjon i vårt liberale demokrati og på akademisk frihet. For 75 år siden var den en talerstol for okkupasjonsmakten. Lørdag 1. Desember (2018) skal vi hedre studentenes minne og kamp” (Hjeltnes & Stølen, 2018). Dette er en uttalelse fra UiO i forkant av 75-års minnemarkeringen. Dette viser til hvordan institusjonen hedrer studentenes minne under den smertefulle perioden som var okkupasjonstiden.

Figur 27. Universitetets Aula anno 1941 til venstre og 2017 til høyre. Foto Rune Eriksen. Riksarkivet

Figur 27 viser hvordan aulaen var innredet da den ble brukt til ulike NS-arrangement under okkupasjonen og hvordan den ser ut i dag. I forkant av krigen ble de velkjente Munch maleriene gjemt bort for sikkerhet. De ble tilbakeført i etterkant av krigen og er i dag tilbake i aulaen (Haugli, 2022, s. 20).

Analyse

Figur 28. Flyfoto av landskapet rundt Universitetet 1937. Kart: 1881

Veiviser for kart: 1: Universitetet. 2: Universitetsplassen. 3: Slottet. 4: Nasjonalteateret.

Universitetet er i selve sentrum av den sentrale aksen. Bygget henvender seg mot Universitetsplassen samt Oslos hovedgate Karl Johans Gate. På den andre siden av Universitetet ligger Nasjonalteateret, som under okkupasjonen ble brukt til teaterforestillinger og overnattingssted for tyske soldater (Reisegg, 2016, s. 148). Fasaden til Universitetet ble under NS- og Nazi-arrangement dekket med tysk propaganda i form av hakekorsflagg og lignende. Bygget ble derfor et symbol på tysk makt og kontroll over den akademiske eliten i Oslo. Universitetet ble likevel behandlet noe annerledes fra de andre byggene innad i den sentrale aksen. Her handlet det i mindre grad om å kontrollere de fysiske strukturene, men heller den intellektuelle eliten. NS-regimet og Nazi-Tyskland forsøkte å nazifisere studentene gjennom strategiske ansettelser og førerprinsippet. Tyskland hadde dannet seg en ideologi rundt nazifiseringen av akademiske eliter i okkupert land. Universitetskontrollen baserte seg på raseskillet. Eksempelvis ble land med germanske røtter vedsatt høyere, noe som førte til en mer human nazifisering (Frue, 2006, s. 255 & Haugli, 2022, s. 20). Norge ble betraktet som et av landene med germansk opphav og fikk derfor lov til å holde universitetet åpent. Universitetet

skulle likevel nazifiseres, gjennom overbevisning og ikke gjennom tvang og tysk maktbruk (Frue, 2006, s. 256).

Nazi-Tyskland anså den akademiske eliten som en stor trussel, men også som en viktig ressurs skulle de klare å nazifisere dem (Frue, 2006, s. 254). Det er derfor under nazifiseringen av universitetet i Oslo viktig å skille mellom “bruk” og “kontroll”. Tyskerne hadde ikke som intensjon å bruke universitetet til sine egne formål, men heller kontrollere det og gjenskape det i den nazistiske ideologien. Nazifiseringen av Universitetet indikerer derfor et ideologisk kulturmiljø (den mytiske aksen) der virkelighetsoppfatningen rundt bygget går forbi de fysiske strukturene og inn i det mytiske (Haugli, 2022, s. 21). Derfor kan bruken og kontrollen av universitetet tolkes å hovedsakelig være av ideologisk og politisk betydning.

4.5 Transport og sikkerhet

4.5.1 Fornebu Flyplass

Historie

På den lange halvøya vest for hovedstaden hadde det norske forsvaret etablert en liten flyplass like før krigen. Flyplassen skulle i all hovedsak være en sivil flyplass klargjort i 1939, men samme år flyttet også Flybataljonenes Jagervinge til området (Skaset, 2017, s. 3). Flyplassen var uferdig og ikke beretlagt for full invasjon. Den 9. april i det som gikk under navnet operasjon Weserübung kom tyskerne både fra vann og fra luften. Angrepet fra vann ble mislykket da Oscarsborg senket Blücher i Drøbaksundet (Riksantikvaren, u.å. b). Angrepet fra luften skulle vise seg å være mer vellykket. Luftwaffe, med nærmere 70 kampfly og flere hundre transportfly, skulle den 9. april lande på Fornebu flyplass. De første tyske flyene ble likevel møtt med noe motstand i Jagervingen på Fornebu (Skaset, 2017, s. 3). Dette ble den første luftkampen i Norges historie (Christensen, 1995, s. 9). Etter noen timer med kamp måtte de norske flyvingene anse kampen tapt. De tyske flyene landet dermed på flyplassen, den resterende delen av okkupasjonen fungerte flyplassen som hovedbase for Luftwaffes transportfly i Norge (Skaset, 2017, s. 3). Etter at transportflyene landet marsjerte de tyske soldatene inn i hovedstaden uten stor motstand, de fikk raskt kontroll over politi og militære styrker (Barumhistorie, u.å).

Figur 29. Rundt 80 tyske fly ankommet Fornebu flyplass. 10. April 1940. Foto: Bundesarchiv Koblenz

Luftwaffes hovedbase fikk navnet Fliegerhorst Fornebu. Flyplassen hadde likevel ikke noen strategisk plassering i Norge for Luftwaffe, da de aktuelle krigsområdene befant seg andre steder i landet. Likevel utførte de allierte noen bombeangrep på flyplassen, en faktor av dette var tysk utbygging av luftvernstillinger rundt rullebanene (Skaset, 2017, s. 3). Det tyske sikkerhetspoliti og sikkerhetstjenesten tvang Oslo kommune til å fullføre det allerede påbegynte arbeidet på flyplassen. Samtidig reiste tyskerne en rekke bygg selv. De bygget et hangaranlegg på nordenden av flyplassen, like i nærheten reiste de en fangeleir som fungerte som en satellitt for Grini fangeleir (Skaset, 2017, s. 4). Fangene fikk i oppgave å fjerne snø fra rullebanen. Tyskerne bygde også ut selve rullebanen fra nord/sør med ca. 400 meter (Skaset, 2017, s. 4).

Hele forlegningen på Fliegerhorst Fornebu besto av 10 mannskapsbrakker for 90 mann, tre for 50 mann samt en kjøkken- og messebygning for 1200 mann (Barumhistorie, u.å). Samtidig bygget tyskerne ferdig de allerede påbegynte byggene, disse inkluderte hangarbygget, verkstedet, transformatorbygningen og flytårnet (Barumhistorie, u.å).

Fornebu flyplass i dag

I etterkant av okkupasjonen kom Fornebu flyplass under kontroll av Heimevernet. Heimevernet jobbet de neste årene med å videreutvikle de allerede etablerte forsvarsverkene rundt flyplassen (Skaset, 2017, s. 4). Heimevernet overtok ikke bare landskapet, men også de materielle restene

tyskerne etterlot seg. Dette innebar stillinger, utstyr og bunkeranlegg som ble gravd frem, rensset og istandsatt. Flyplassen ble Oslos hovedflyplass frem til den ble lagt ned i 1998, et resultat av nedleggelsen ble stor utbyggelse og utvikling av området, da plassen ikke lenger hadde en funksjonell verdi som verken flyplass eller forsvarsområde. Dette førte til at stillinger fra krigen ble fjernet, bygninger ble revet samt at bunkeranlegg og skytestillinger ble fylt igjen for ny bebyggelse (Skaset, 2017, s. 5). Bygningene som utgjorde den gamle lufthavnen har i dag fått nytt innhold og nye funksjoner. Likevel er fasaden godt bevart i både form og uttrykk. *“Noen av bygningene som stod i tilknytning til området er i dag revet, men de som står igjen utgjør fortsatt et helhetlig miljø”* (Skaset, 2017, s. 6). Det tyske oppsatte hangardanlegget ved “Dumpa” har på den andre siden mistet sitt særpreg i miljøet da det kun er hangaren som står igjen (Skaset, 2017, fornebu s. 6).

Det er lite formidling i landskapet i tilknytning til okkupasjonshistorien, likevel ble det i forbindelse med ny utbyggelse oppkalt en vei etter flyger Finn Thorsager som var en av de syv flygerne som møtte den tyske flystyrken den 9. april (Barumhistorie, u.å).

Analyse

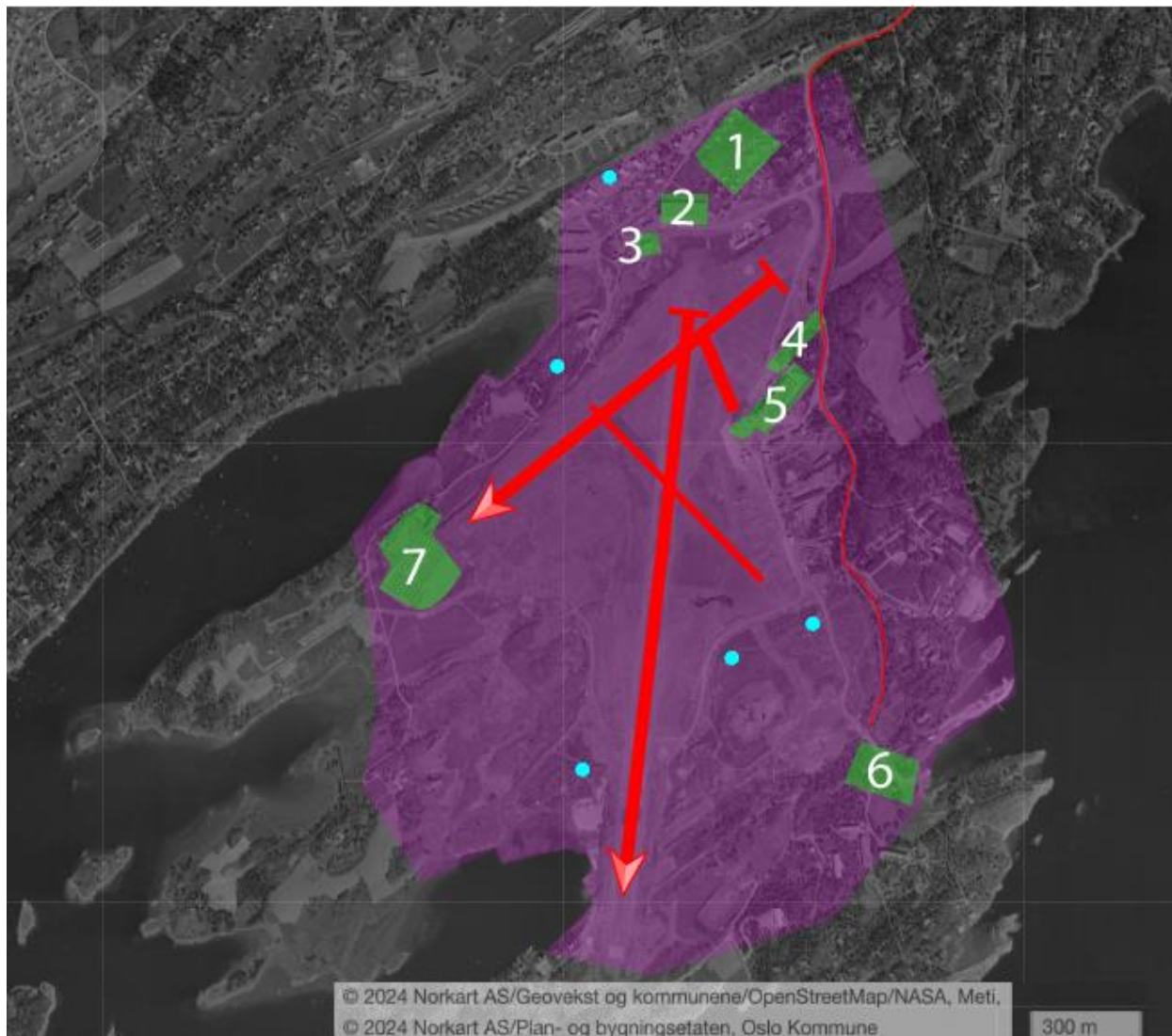

Figure 30. Flyfoto av Fornebu flyplass 1956, kart-informasjon fra Fornebukart 1941 & Barumhistorie.no. Kart.1881.

Veiviser for kart: 1: Villaer bygget av tyskerne. 2: Hangar bygget av tyskerne. 3: Tysk kaserne fra 1940. 4: Verksteder. 5: Hangar og kontrolltårn. 6: Vaktstue og bombelager. 7: Fangeleir fra 1940. Blå sirkler indikerer maskinkanonener.

Det lille området på figur 30 markerer landskapet tyskerne gjorde om til sitt eget ved å engasjere seg med det. Selv om tyskerne brukte landskapet til den allerede etablerte funksjonen som flyplass, ga de den likevel en ny betydning i form av tysk militær flybase. Under okkupasjonsårene endret tyskerne dette landskapet mye ved å etablere nye bygg som villane (nr

1), fangeleiren (nr 7) og hangaren (nr 2), de fullførte de allerede påbegynte byggene som hangaren (nr 5) og de ekspanderte rullebanen ved å bygge den ut med 400 meter. De rekvirerte også en rekke bygg og formet de til deres formål som den tyske kasernen (nr. 3), verkstedene (nr. 4) og flytårnet (nr 5).

Landskapet flyplassen befinner seg i grenser mot Oslofjorden mot sør og har derfor god utsikt over innseilingen til hovedstaden., samtidig er flyplassen nærme Oslo by. Derfor hadde flyplassen en god militær strategisk plassering i landskapet. Dette kan ha vært en sentral faktor ved valget om å bruke Fornebu flyplass som hovedbase for Luftwaffe. Like etter den norske kapitulasjonen var tyskerne raske med å sette opp militære stillinger strategisk plassert rundt flyplassen, tyskerne gikk fra angrep på Fornebu til forsvar av Fornebu. Dette viser flyplassens betydning for tyskerne (Skaset, 2017, s. 12). Landskapet rundt flyplassen var også veldig åpent i motsetning til inne i Oslo sentrum. Dette ga tyskerne mulighet til å strategisk plassere bygg og militære stillinger i og rundt landskapet uten å måtte rive allerede etablerte bygg. Flyplassen var derfor attraktiv for å gjenskape landskapet i deres eget bilde.

På flyplassen ble den tyske utbyggingen ikke fjernet i etterkant av okkupasjonen, men heller brukt og utnyttet av Heimevernet. I motsetning til mange andre bygg etablert av tyskere, tok Heimevernet i bruk de tyske materielle restene da de fortsatt hadde en funksjonell verdi. Den funksjonelle verdien var da strategisk forsvar av flyplassen og innseilingen av Oslo.

Flyplassen er i likhet med Oscarsborg festning materielle markører på Operasjon Weserübung og okkupasjonen av Norge. I dag er de nasjonale symboler på den norske motstand den 9. april og var sentrale for å stanse den første bølgen av tyske tropper slik at Kongehuset og Stortinget rakk å evakuere. Fornebu flyplass er derfor en del av et historisk krigslandskap som fortsatt i dag har spor av invasjonen og okkupasjonen. Det er likevel vanskelig å erindre et helhetlig miljø på Fornebu i dag, da rullebanene er borte, fangeleiren er fjernet samt mange av de militære stillingene og bunkerne. Figur 31 viser noen av de materielle restene som i dag er fysiske markører på den tyske tilstedeværelsen på Fornebu.

Landskapets rolle i etterkrigstiden rundt Fornebu flyplass er et godt eksempel på hvordan den norske holdningen var rundt okkupasjonens materielle levninger. Det smertefulle i landskapet ble aktivt fjernet etter krigen, som fangeleiren, selve flyplassen ble tilbakeført og fungerte som Oslos

hovedflyplass frem til 1998. De militære stillingene hadde en god strategisk plassering og ble derfor brukt av det norske forsvaret i etterkrigstiden. Grunnet at store deler av anlegget ikke ble fjernet kan skyldes at det fortsatt hadde en viktig funksjonell verdi parallelt med at det her var lite bruk av tysk symbolisme i landskapet. Landskapet ble derfor ikke ansett som noe det norske folk ville “glemme”, men heller tilbakeføre og utvikle.

Figur 31. Bilder av materielle rester etter Fornebu flyplass og militære stillinger. Foto Elisabeth Skaset. Rapport Krigenes kulturminner på Fornebu

4.5.2 Amerikalinjens kai

Historie

På den sørligste delen av Vippetangen rundt Akershus lå det totalt tre utstikkere hvor båter kunne legge til havn. Det var utstikker 1 hvor *den norske amerikalinjens kaianlegg* lå som ble den mest sentrale under okkupasjonen. Langs den

132 meter lange utstikkeren lå

Amerikaskuret også kalt “skur 44”, dette

var et stort lagerbygg. Da Norge ble

okkupert lå båten *Stavangerfjord* til kai

her, båten ble rekvirert av tyskerne og

brukt under hele krigen som overnattings-

og depotskip, båten fikk nytt navn i

Übernachtungsschiff Stavangerfjord

(Reisegg, 2016, s. 93). Amerikalinjens kai

ble i likhet med *Stavangerfjord* rekvirert

og brukt av tyskerne under okkupasjonen, det var *Marine Hafenkapitän* som holdt til her.

Samtidig hadde *Marine Nachrichtenmittelkommando* sitt hovedkontor og lager her frem til de

relokaliserte til folkemuseet på Bygdøy i 1944 (Reisegg, 2016, s. 93). Det var på denne

utstikkeren de transporterte de norske jødene til Tyskland og videre til Auschwitz. Under den

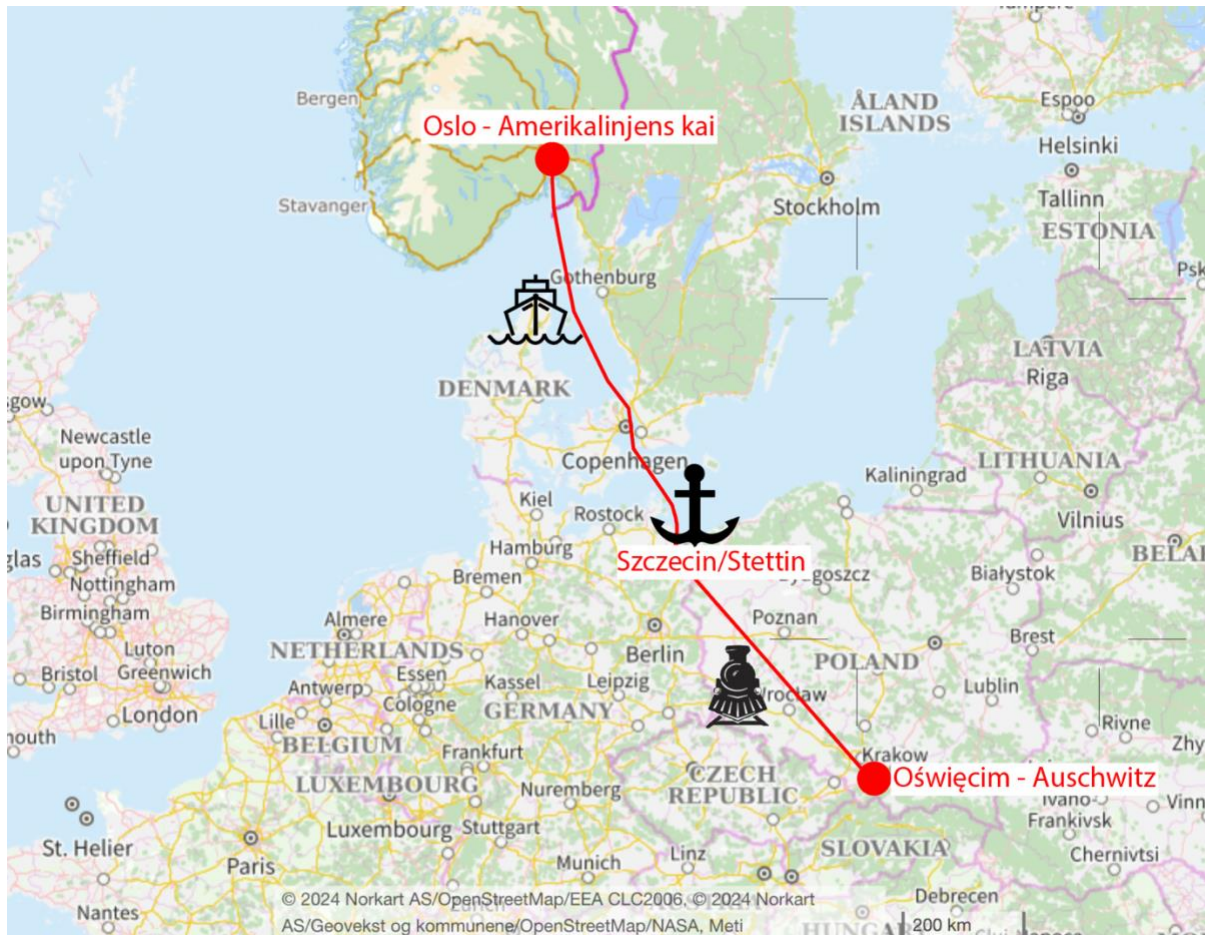
store jødeaksjonen i november 1942 ble hele 532 norske jøder fraktet med *Donau* til Stettin hvor

de videre ble fraktet med tog til Auschwitz (Reisegg, 2016, s. 93). Figur 33 viser en illustrasjon

av transporten fra Amerikalinjens kai til Auschwitz.

Figur 32. "Oslofjord" ved Amerikalinjens kai, 1938. Foto: Karl Harstad/Oslo Museum

Figur 33. Kart viser veien de norske jødene ble fraktet fra amerikalinjens kai til Auschwitz den 26. November 1942 under den store jødeaksjonen i Norge. Kart 1881.

I alt ble 772 jøder deportert fra Norge under okkupasjonen, av dem var det kun 34 som overlevde og 26 som returnerte til Norge (Reisegg, 2016, s. 94).

Amerikalinjens kai var under krigen godt bevoktet av tyskerne med patruljer, vakttårn og piggrådgerder, likevel klarte Max Manus og Roy Nilsen å utføre to sabotasjeaksjoner her. 16. juni 1944 tok de gummibåter under amerikalinjens kai hvor de festet limpetser under skipet *Monte Rosa*, disse detonerte og skadet skipet, det kom seg likevel til havn. De gjorde det samme med *Donau* 16. Januar 1945, denne gangen klarte de å senke skipet i Skiphellebukta i Drøbak (Reisegg, 2016, s. 94). Skipsvraket ble senere tauet inn til Oslo hvor det sto frem til det ble opphugget, her ble materialet formet til nye objekt og fikk derfor nye funksjoner.

Amerikalinjens kai i dag

I etterkant av okkupasjonen ble Amerikalinjens skur og kai bevoktet av mannskaper fra Milorg (Oslo byleksikon, u.å. c) Utstikkeren hadde en funksjonell verdi som kai frem til den ble revet mellom 1979-81. Kaianlegget samt skur 44 ble revet i forbindelse med igjenfylling av Revierhavna (Oslo byleksikon, u.å. c). Med rivningen av utstikker 1 er det i dag ingen materielle markører igjen på Amerikalinjens kai i landskapet. Det er likevel noen materielle rester som forteller om jødedeportasjonen fra amerikalinjens kai. Figur 34 viser bjellen som var på frakteskipet Donau, bjellen er i dag utstilt på HL-sentret i forbindelse med Holocaust-utstillingen på museet. Det er også reist et monument som markerer den smertefulle historien om jødedeportasjonen, minnesmerket kalles *Erindringens sted* som består av 8 rustne jernstoler uten sete (Reisegg, 2016, s. 94). Monumentet vender seg mot Akershuskaia og ligger nedenfor Prins Carls bastion (Reisegg, 2016, s. 94). Det har i nyere tid vært mye ny bebyggelse rundt Vippetangen. Dette har ført til at kulturmiljøet Amerikalinjens kai befant seg i har mistet sin kontekst i det historiske landskapet.

Figur 34. Bjelle fra Donau. Det står innskrevet: Donau Bremen på Bjellen. Utsiling på HL-sentret. Foto: Nicolaj Haugli

Analyse

Figur 35. Flyfoto over Oslofjorden med Amerikalinjens kai i fokus. Kart: 1881

Veiviser for kart: 1: Amerikaskuret (Skur 44). 2: Festningsplassen brakkeleir. 3: Akershus slott.

Siden Amerikalinjens kai befinner seg i samme landskap som Akershus festning (Kap 4.3.4.) er det allerede godt etablert hvor stor tilstedeværelse tyskerne hadde i dette området. Mellom Amerikalinjens kai og Akershus slott lå brakkeleiren på festningsplassen. Trolig var dette første stopp til de tyske troppene som ankom med frakteskip fra Amerikalinjen. På motsatt ende var Amerikalinjen det siste stoppet til de norske jødene på norsk jord før de ble tvunget ombord på Donau og fraktet til Auschwitz.

Den røde bevegelseslinjen på figur 35 viser den mest sentrale veien i landskapet i kontekst av Amerikalinjens kai, det var her tilknyttingen til havet og Oslofjorden som var den avgjørende faktoren for den tyske bruken av området. Derav kan det tolkes at dette landskapet ble tatt i bruk

av tyskere for dens funksjonelle verdi samt strategiske plassering i landskapet. Selve funksjonen var transport av ressurser, tropper og fanger.

Amerikalinjens kai er i dag et symbol på jødeforfølgelsen og deportasjonen av jøder. I dag er utstikkeren revet og vi har derfor få materielle hendelsesvinter, de smertefulle fortellingene om utstikkeren har derfor mistet sin materielle markør i landskapet. Det lille som gjenstår av de materielle hendelsesvitnene kan oppsummeres i Donaus bjelle. “*Selv om andre skip også deltok i deportasjonene, har Donau blitt stående som et symbol for forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene*” (Hlsentret, 2023). Siden amerikalinjens kai er borte har den kollektive erindringen av den smertefulle historien en materiell markør i Donau og bjellen som står igjen. Amerikalinjens kai og Donau er likevel ikke bare symbol på terror, deportasjon og smerte, men også symbol på motstand da Max Manus og Roy Nilsen saboterte Monte Rosa og Donau, denne historien har funnet en plass i den kollektive erindringen uten å ha noen materielle markører i landskapet. Gjennom historiske kilder, fortellinger og filmatisering av okkupasjonen har denne siden av historien blitt belyst og formidlet til det norske folk.

4.6 Residens

4.6.1 Villa Grande

Historie

Villa Grande skulle bli et byggeprosjekt igangsatt av Sam Eyde under den første verdenskrig. Han var en etablert forretningsmann som var en av gründerne som startet opp Norsk Hydro. Sam Eyde ble dermed byggherre for Villa Grande i 1917 (Stenseth, 2017, s. 9-11). Det var likevel ikke Sam Eyde som endte med å bo i villaen. Den daværende Grande-eiendommen (1917) ble solgt til skipsreder H. Østervold som fullførte bygget, likevel uten innredninger (Hl-sentret.no). Dette arbeidet pågikk frem til 1921, hvor enda en ny eier skulle melde seg, denne gangen var det Asker kommune som kjøpte anlegget sammen med Huk. Intensjonen med kjøpet var å gjøre anlegget om til en folkeskole, bygningen ble likevel aldri brukt til dette da den ble ansett som uegnet. Bygget ble senere i 1926 kjøpt opp av skipsreder W. Wilhelmsen. To år senere bestemte Wilhelmsen seg for å skjenke bygget til Meteorologisk Institutt. Bygget ble likevel stående uferdig frem til 2. verdenskrig. Det var under denne perioden at bygget skulle få en stor omveltning, både i form av fysiske endringer, men også ideologiske.

“En ny krig måtte til for at Villa Grande kunne bli ferdigstillt” (Stenseth, 2017).

Et og et halv år inn i okkupasjonstiden siktet Vidkun Quisling seg sin førresresidens i Villa Grande. Bygget ble under Quislings tid kalt Gimle gård. Gimle skulle under okkupasjonstiden bli det største og dyreste offentlige bygget. Bygget ble finansiert over statsbudsjettet og hadde derfor enorme mengder med rikdom (Stenseth, 2017). Gimle gård ble bygget om til en borg og fikk et ekstravagant interiør med Quislings hustru Maria som aktiv byggherre. Gimle gård ble innredet med tyvegods fra den norske staten, Slottet, norske selskap og fra beslag i private hjem (Stenseth, 2017).

Det ble også bygget en privat bunker til Quisling, som skulle fungere som tilfluktsrom og sykestue. Bunkeren sto ferdig i 1943 på 67m² og 4 meter tykke betongvegger (Hlsentret, 2023). Gimle forble Quislings residens frem til han overga seg den 9.mai 1945 utenfor Møllergata 19 hvor han ble arrestert og senere dømt til døden. Quisling ble henrettet i form av skyting på Akerhus festning 24.oktober 1945.

Villa Grande i dag

I dag blir bygget brukt som museumsbygg og huser HL-sentret (Holocaust-sentret). HL-sentret jobber med forskning og formidling rettet mot holocaust samt minoriteters vilkår i moderne samfunn. Bygget huser derfor både lokaler rettet mot forskning, men også store utstillinger rettet mot formidling. Deres forskning på Holocaust, nazisme og okkupasjonen søker å belyse den nazistiske ideologi og tankemønstre ved deres folkemordiske praksis (Hlsentret, 2023).

Fasaden på bygget er nærmest uendret siden krigen, innsiden derimot har gjennomgått en rekke endringer, hvor den største endringen har kommet i kontorlokaler for ansatte. Likevel er mye av vegg, tak og gulv autentisk. Det er også noe møblement som har blitt bevart siden krigen, spesielt lysekroner og peiser. Resten av møblementet fra Quislings tid ble tilbakeført eller auksjonert bort like etter okkupasjonen og er i dag i besittelse av private personer. Bunkeren under Villa Grande eksisterer fortsatt og har beholdt sin opprinnelige kontekst. HL-sentret har

Figur 36. Villa Grande fasade. Øverste bilde fra 1945 tatt av Andres Beer Wilse, nederste bilde fra 2023 tatt av Nicolaj Hougard Haugli

omvisninger i bunkeren og bruker anlegget til formidling av Quislings tilstedeværelse under okkupasjonen. Dette er en av de få bunkerne i Oslo-området som fortsatt er trygg å gå inn i, noe som gir anlegget et enormt formidlingspotensiale.

Interessant nok med HL-sentret og deres utstillinger er at Quisling omtrent ikke blir nevnt noe annet sted enn nede i bunkeranlegget, dette er et aktivt valg museet gjorde da de lagde utstillingene. Dette fordi de ikke ville legge fokus på Quisling, men heller på jødeforfølgelsen samt andre minoriteters terror. Dette fører til en form for ideologisk maktbalanse hvor Quisling ikke blir belyst noe annet sted enn nederst i en mørk, trang, liten bunker, mens minoritetsgruppene blir belyst i store og flotte utstillingslokaler (Vogt, C. E, personlig kommunikasjon, 12. Desember 2023).

Villa Grande er i dag et bygg av stor betydning, både i form av moderne formidling, men også som en historisk tidskapsel som gjennom sine utstillinger, materialer, fasade og kontekst forteller en historie om hva som en gang skjedde her. Bevaringen av bunkeren viser til den mest autentiske delen av okkupasjonshistorien hvor svært lite er endret. På veggen kan det fortsatt tydes et nazistisk symbol som trolig har stått der siden okkupasjonen (se figur 38). Bygget har endret seg i funksjon fra residens til museum, men tematikken og symbolikken holder seg innenfor den andre verdenskrig.

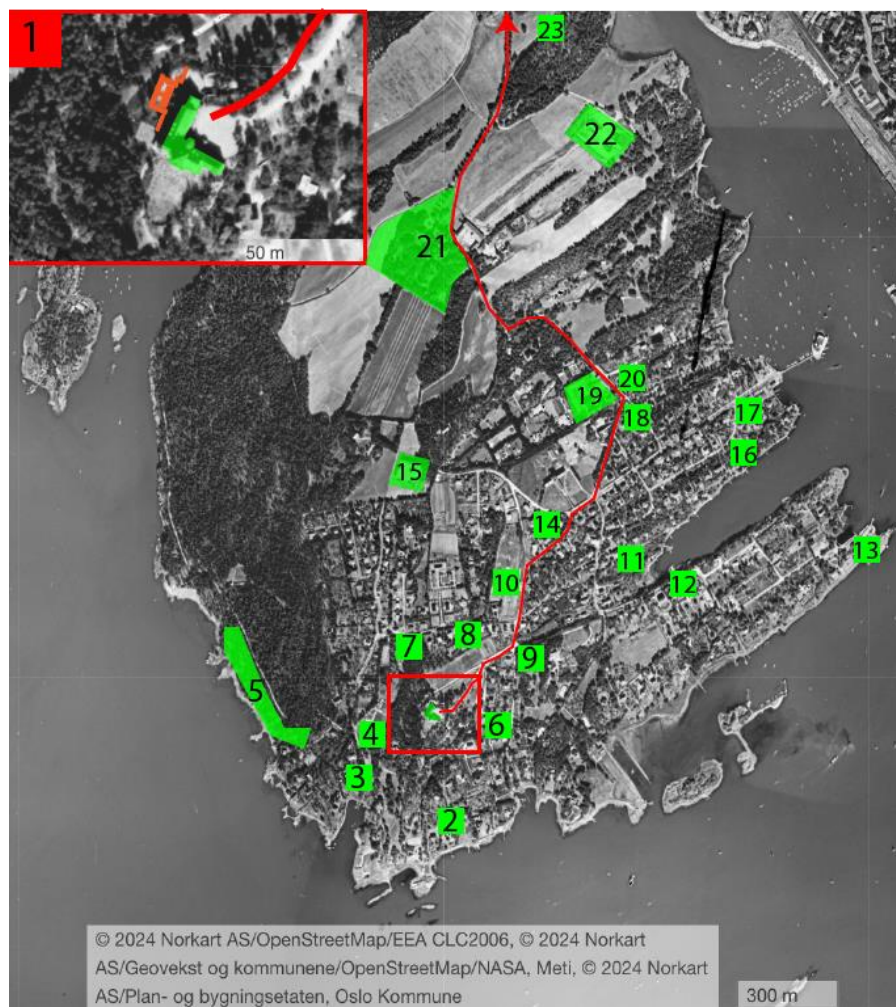

Figur 37. Quislings bunker/sykestue. Foto: Nicolaj Hougaard Haugli

Figur 38. Graffiti av nazistisk symbolikk i bunkeren. Foto: Nicolaj Hougaard Haugli

Analyse

Figur 39. Flyfoto over Bygdøy med Villa Grande markert i rød firkant. Kart:1881

Veiviser for kart: 1: Villa Grande/ Gimle gård med bunkeranlegg markert i oransje. 2: Villa Tuskulum, tysk rekvirert Villa. 3: Villa Noatun, denne villaen ble ekspropriert av NS-myndighetene. 4: Villa Rütli, villaen ble rekvirert og brukt av vaktmannskapene på Gimle gård. 5: Her lå de 6 kongevillaene hvor den mest sentrale «Villa Victoria» ble rekvirert av tyskerne fra 1943 og frem til frigjøringen. 6: Skolebygg som i 1940 ble rekvirert av tyskerne, her ble tyske soldater innkvartert. 7: Her i en villa samt en brakke hadde Quislings førergarde sitt kvarter fra 1942 frem til frigjøringen. 8: «Graahbakken», bygg oppført i 1942-43, bygget ble beslaglagt av tyskerne i 1943 frem til det i 1944 ble overtatt av «førerens kansli». 9: Her bodde NS-mann Albert Viljam Hagelin, han var Quislings innenriksminister. 10: Idrettsbygg, under krigen ble bygget brukt som konstruksjonskontor for Luftwaffe. 11: Fredriksborg portnerbolig, bygget ble rekvirert og brukt som bibrannstasjon 6. Januar 1945 som en sikkerhet i tilfellet brann på Gimle gård. 12: Monumental nybarokk-Villa som under krigen ble rekvirert som bolig for NS-mann og politimester Gard Holtskog. 13: Bygdøynes offentlig bad og restauratbygg, under krigen ble området beslaglagt og senere brukt av tyskerne som *Wehrmacht badenstalt Bygdø Schwimmbad*. 14: En lang trebygning rekvirert av tyskerne og brukt som kontor

for *Organisation Todt, Einsatzgruppe wiking og Oberbauleitung Oslo*. 15: Nytt skolebygg som i likhet med nr. (6) ble rekvirert og brukt som forlegning for tyske soldater. 16: Villa rekvirert av Reichskommissariat og brukt som sommerhus til Josef Terboven. 17: Tysk rekvirert villa og hjem for Regierungstrat Dr. Ahlbrecht. 18: Tyske mannskapsbrakker. 19: Norsk Folkemuseum, her flyttet Marine Nachrichtenmittelkommando fra Amerikalinjens kai i 1944. 20: Tyske mannskapsbrakker. 21: Bygdøy kongsgård, gården ble rekvirert og brukt av tyskerne, først som hus for Terboven, deretter som hus for SS-Gruppenführer August von Meyszner. 22: Bygdøyleiren også kalt Rodeløkken leir var en tysk brakkeleir, her ble det reist tre 60-mannsbrakker, en spisebrakke, en garasje og et brevueanlegg. 23: Bygdøy stadion, her ble det reist tre brakker for tyske soldater.

Villa Grande befinner seg sentralt i landskapet på halvøya Bygdøy sørvest for Oslo. Bygdøy var før krigen et landskap preget av rikdom, med store villaer, idrettsbaner, nybygd skole og gode veier. Etter invasjonen av Norge ble en rekke villaer på Bygdøy rekvirert og/eller beslaglagt av tyskerne samt NS-myndighetene. Samtidig ble en rekke tyskerbrakker etablert på halvøya, se nr. 18, 20, 22 & 23 på figur 39. Figur 39 viser mange av de sentrale eiendommene på Bygdøy som ble rekvirert, reist og/eller endret av tyskerne og NS under okkupasjonen, hvorav den mest kjente rekvireringen var Quislings residens Villa Grande. Ved å undersøke Villa Grande i en større landskappssammenheng viser figur 39 den store tyske tilstedeværelsen rundt den monumentale villaen. Tyskerne etablerte seg i landskapet og samhandlet med det på gjennom militær og sivil virksomhet. Det var likevel Villa Grande som strakk seg høyest i landskapet, bygningen ble reist på en høyde i terrenget og var derfor svært synlig fra landområdet rundt og ved innseilingen til Oslo. Den røde bevegelseslinjen på figur 39 viser veien Quisling brukte frem og tilbake til Oslo da han brukte Slottet som kontor.

Landskapet ble av det norske folk ansett som et rikmannsområde, rikdom assosieres ofte med kontroll og makt. Dette i samspill med landskapets tilknytting til Oslo gjorde området til et utmerket sted å bo for Quisling og andre i ledertoppen for NS og Nazi-tyskland. Dette ble derfor et landskap preget av nazi-makt og rikdom, noe som gjenspeilet seg godt på Villa Grande. Her var det både makt i form av monumentalt inventar, men også militær tilstedeværelse, da området var godt bevoktet av soldater. Gjennom omfattende ombygning gjorde Quisling Gimle om fra en jobbvilla til en godt befestet middelalderborg (Reisegg, 2016, s. 200). Det største bygningsprosjektet ble Quislings personlige bunkeranlegg under Gimle (nr. 1). For Quisling var rekvireringen og bruken av Villa Grande en måte å vise sin makt på, ikke bare til det norske folk, men også til nazi-toppen. Den monumentale borgen ble et viktig nazi-symbol under

okkupasjonen da Quisling ofte hadde møter og nazi-arrangement i villaen. Samtidig hadde villaen en meget strategisk og luksuriøs plassering i landskapet, siden Quisling ble ansett som en landssviker av motstandsfolket ble sikkerhet en avgjørende faktor for valg av residens. Villa Grande befant seg i et område hvor det var enklere å få oversikt over landskapet, det ville derfor være enklere å ha militær kontroll over omgivelsene. Dette kan ha vist seg som en avgjørende faktor for valg av bolig.

Den tyske rekvireringen og bruken over landskapet på Bygdøy hadde i høyeste grad en funksjonell verdi i form av luksusboliger, men også en symbolsk verdi i form av makt og rikdom. Samtidig hadde Bygdøy i likhet med Fornebu et stort areal av åpne landskapsrom, dette var attraktivt for tyskerne da de hadde plass til å reise egne brakkeleirer og kontorlokaler for husing av soldater og andre tyskervennlige virksomheter som *Organisasjon Todt* (nr. 14). Landskapet på Bygdøy fikk en sterk tysk kulturell innredning i henhold til deres engasjement med det. De ga landskapet en ny betydning som et tyskvennlig maktlandskap, de etablerte seg på de allerede underliggende kulturelle strukturene (villaene) samt deres normer og verdier og endret de i deres eget bilde. Et tydelig tegn på dette er hvordan de ga de allerede etablerte byggverkene nye tyske navn, men de beholdt ofte byggets funksjonelle verdi, eksempelvis ble Bygdøynes endret til *Wehrmacht badenstalt Bygdø Schwimmbad*, men plassen ble fortsatt brukt som badested og restaurant under okkupasjonen.

5 Status over okkupasjonens levninger i norsk minnekultur

«Holdningene til kulturminner fra andre verdenskrig har endret seg i takt med den politiske og samfunnsmessige utviklingen siden 1945. Tilnærmingen har svingt fra bevisst fortielse og fjerning av spor, til pragmatisk gjenbruk og et erkjent ønske om å bevare også denne delen av historien» (Wilberg, 2016, s. 9).

Synet og holdningene til kulturarven er ikke statisk, faktorer som kulturminnets alder samt vårt kunnskapstilfang av objektene er sentrale i forståelsen av kulturarven (Wilberg, 2016, s. 10). Når dette legges sammen med okkupasjonsmaktens bygge og rekvireringsvirksomhet i Norge, er forskningen nærmest ikke eksisterende da kildematerialet er svært fragmentert (Wilberg, 2016, s. 10). Det har i det 20. århundret startet en forskningstrend på kulturarven fra okkupasjonen og

interessen for å bevare denne delen av kulturarven har økt betraktelig. Dette kan i sum skyldes interessen for nazi-fangeleirer i Norge med «Painful heritage» prosjektet i regi av NTNU og med Falstad-sentret i spissen, samtidig har Arkivverket tilgjengeliggjort Organisasjon Todt-arkivene som omhandler tyskernes store bygningsprosjekter på norsk jord (Wilberg, 2016, s. 10).

Det er likevel interessant å undersøke hvorfor forsknings- og bevaringstrenden har fått økt oppmerksomhet i Norge. Dette kan skyldes «den samfunnsmessige utviklingen», her er det sentralt å undersøke hva i samfunnet som har utviklet seg siden krigsårene. Et viktig perspektiv er derfor å undersøke generasjonsskiftet i samfunnet. Den eldre generasjonen som selv opplevde krigen er i dag kun en minimal del av den norske befolkningen. Dette er en avgjørende faktor på den nåværende holdningen til krigen da majoriteten av samfunnet ikke har en følelsesladd tilknytting til krigen og traumaene deretter. Det er også sentralt å undersøke hvordan fredningen og bevaringen av krigens minner fungerer i praksis. Kulturminner fra krigen har i dagens lovverk ingen garanti for fredning, tvert imot blir de ikke automatisk fredet gjennom kulturminneloven (1979, §4). Dette fordi de ikke er eldre enn år 1537 som er årstallet for automatisk fredning. Okkupasjonens materielle levninger har derfor ikke hatt noen form for vern i etterkrigstiden, noe som har ført til at store deler av de materielle levningene har blitt endret, flyttet eller totalt fjernet.

I etterkant av krigsårene ble det i Norge en felles holdning om å distansere seg fra okkupasjonen, i praksis førte dette til en massiv opprydding av okkupasjonsmaktens materielle byggevirksomhet samt at de rekvirerte byggene ble tilbakeført eller revet (Wilberg, 2016, s. 14-15). De første sporene som ble fjernet var de mange forsvarsverkene, pansersperringene og minefeltene, det ble også fjernet store mengder piggråd og sperringe ved kysten for å tilgjengeliggjøre kystlandskapene for sivil bruk igjen (Wilberg, 2016, s. 14-15). Selv om det i dag ikke er mange spor av de mange brakkeleirene tyskerne satt opp ble de ofte ikke fjernet rett etter okkupasjonen, tvert imot ble de ofte brukt som midlertidige boliger eller innkvartering av tyske fanger og/eller landssvikere (Wilberg, 2016, s. 15). Det var likevel stort engasjement fra lokalsamfunn for å også fjerne disse sporene i etterkrigstiden. Dette var spesielt vanlig ved landskap hvor det var stor grad av smertefull kulturarv, ofte ved landskap hvor det var brutal behandling av krigsfanger og/eller av sivilbefolkningen (Wilberg, 2016, s. 15). Grini fangeleir er et godt eksempel på akkurat dette. Like etter okkupasjonen ble brakkene brukt til ulike formål,

men med stort engasjement fra lokalbefolkningen ble brakkeleiren totalt fjernet og det er i dag kun en brakke igjen, dette er brakken hvor Grinimuseet holder til. Det ble derfor på Grini en bevisst kollektiv fortielse gjennom fjerning av spor. Dette er et eksempel på hvordan kulturarven ble svært fragmentert og at kunnskapstilfanget om objektene er svake. I nyere tid har Grinimuseet gjort omfattende arbeid ved å videreutvikle utstillingene. I 2017 startet museet å flytte utstillingene inn i en brakke som tidligere sto på Grini fangeleir, dette var et aktivt valg de gjorde for å tilbakeføre en brakke til landskapet hvor terroren skjedde, selv om brakken ikke står på samme sted er det likevel en mer autentisk forestilling enn hva det var. Dette viser hvordan holdningene har svingt fra bevisst fortielse og fjerning av spor på Grini til pragmatisk gjenbruk av brakke i et ønske om å bevare den smertefulle historien i landskapet (Wilberg, 2016, s. 9). Vi kan ved Oslo og byggene denne oppgaven har undersøkt prøve å forstå hvordan den norske minnepolitikken forvalter og formidler krigens kulturarv. Samtidig kan vi sette dette opp mot den kollektive erindringen. Oppgaven har allerede etablert hvordan byggene i dag blir brukt og hvordan krigshistorien deretter blir formidlet. Minnepolitikken har i dagens samfunn en klar politisk agenda ved hva som formidles og hvordan det formidles. Det er sterk formidling i motstand og heltemot og mindre på objektiv informasjon om tysk tilstedeværelse. Dette vises godt på Akershus festning hvor det i dag er minnesmarkeringer og museumsvirksomheter som forvalter og formidler motstand og heltemot i minnetavlen på retterstedet, se figur 40 og hjemfrontmuseet, det er likevel ikke mye formidling av hvordan tyskerne brukte landskapet på Akershus festning og hvordan de etablerte en brakkeleir på festningsplassen. Dette skyldes i stor grad den bevisste fjerningen av spor i etterkant av krigen, Akershus festning skulle tilbakeføres til et nasjonalt symbol og den tyske tilstedeværelsen skulle totalt fjernes.

Det er også de eksemplene hvor hele kulturmiljø endres i etterkant av krigen, ikke kun ved bevisst fortielse, men også passiv i form av å gi landskap nye betydninger og funksjonelle verdier. Dette ble tilfellet på Fornebu flyplass hvor flyplassen ikke lenger hadde en funksjonell verdi da Gardemoen ble reist og Fornebu flyplass ble nedlagt. Uten den funksjonelle verdien ble store deler av landskapet omgjort i form av moderne bebyggelse. Den moderne bebyggelsen gjorde at det som en gang var et fullstendig kulturmiljø sakte, men sikkert mistet de materielle markørene i landskapet og det er i dag kun få materielle levninger igjen som viser til flyplassen og den tyske tilstedeværelsen i landskapet. Landskapet blir derfor fragmentert.

Det er også de tilfellene hvor bygg ble tilbakeført til sin opprinnelige funksjon i etterkant av okkupasjonen. Dette var tilfellet med en rekke av byggene i Oslo sentrum, Slottet, Stortinget og Universitetet ble alle tilbakeført. Siden de alle i etterkant av okkupasjonen hadde viktige funksjonelle formål ble det vanskelig å forvalte og formidle den tyske tilstedeværelsen. Ved disse byggene er det derfor viktig å undersøke den kollektive erindringen, hvordan samfunnet opplever og observerer landskapet. Den kollektive erindringen baserer seg ikke nødvendigvis på minnepolitikken. Det er her viktig å skille mellom hva den norske stad formidler i landskapet kontra hva som kollektivt erindres i landskapet. Det er ved den sentrale akse lite som viser den tyske tilstedeværelsen. I landskapet blir historien formidlet gjennom fasader, snublestener, blå skilt og monumenter, det er dette den norske stat formidler i landskapet.

Dette landskapet blir likevel ikke bare kollektivt erindret gjennom materiell tilstedeværelse. Det er også immaterielle symboler hvor nordmenn som et kollektiv investerer og deler sin identitet og sine kjerneverdier (Jasinski et al., 2012, s. 269). Slottet og Stortinget er selve symbolet på Norges makt og integritet, universitetet symboliserer den norske utdannelsen. Dette er de immaterielle verdiene og den kollektive erindringen av bygningene, noe som gjenspeiler seg i måten byggene blir husket fra krigen (Jasinski et al., 2012, s. 269). Under okkupasjonen var byggene symboler på motstand og de representerte Norges kamp mot et diktatur. Dette tror jeg er måten byggene kollektivt blir erindret i den norske minnekulturen.

Ved eksemplet på den sentrale akse kan det argumenteres for at denne delen av historien blir kollektivt erindret og husket på en nasjonal skala, dette er likevel ikke alltid tilfellet ved minnekulturen i Norge. Som Jasinski (2012) påpeker spiller minnepolitikken ofte en viktig rolle i hva som blir husket og erindret på en nasjonal skala. Dette gjennom ulike formidlingsplattformer som skole, forskning og minnesmarkeringer. Eksempelvis har ikke de sovjetiske eller de polske krigsfangene blitt formidlet i disse plattformene i like stor grad som eksempelvis den norske motstandsbevegelsen. Likevel kan denne delen av historien bli erindret på en lokal skala.

Jasinski refererer til hvordan det i deler av Nord-Norge er en lokal kollektiv erindring rundt de jugoslaviske krigsfangene, men siden dette ikke blir belyst gjennom den nasjonale minnepolitikken blir denne delen av historien begrenset (Jasinski et al. 2012, s. 269). I Norge blir ofte krigsgraver, henrettelsessteder og lignende steder av terror markert med monumenter. Det er også andre minnesmarkeringer spredt rundt i landskapet som snublesteiner og statuer. Formålet

med slike markeringer i landskapet er å skape en illusjon av kollektiv erindring. Monumenter har som rolle å danne en fysisk vei mellom historie og minne. Derfor kan monumenter ansees som de materielle markørene på kollektiv erindring samt samfunnets vilje til å huske (Savage, 1994, s. 130-131 & Jasinski, 2012, s. 269). Det er her viktig å skille mellom intensjonelle minnesmarkeringer og autentiske materielle levninger da de representerer to forskjellige

Figur 40. Minnetavle på Akershus festning over de 42 motstandsmennene som ble henrettet her under krigen. Foto: Ukjent/Byplan Oslo

tilnærminger til fortiden (Moen, 2023, s. 62). Moen (2023) diskuterer hvordan autentiske materielle levninger ofte har et ufrivillig opphav for erindring, hvor intensjonelle minnesmarkeringer som er reist i etterkrigstiden inngår parallelt med en «*villet- og regissert minnespolitikk*» (Moen, 2023, s. 62). Dermed kan det forstås at de autentiske materielle levningene har et større erindringspotensiale da de var tilstedeværende og delaktige i tiden de oppsto i. De kan derfor oppleves som kilder til ny erindring.

I Norge har okkupasjonshistorien vært gjennom to viktige faser, den første og mest destruktive handlet om en kollektiv holdning om å fjerne spor etter krigsårene, da spesielt det tyskerne hadde engasjert seg med, holdningen var en “*desire to forget*” (Carr & Jasinski, 2013, s. 38). Den andre fasen er den vi i dag har, dette er holdningen om å bevare materielle levninger, landskap og minner fra okkupasjonen, dette er en “*will to remember*” (Carr & Jasinski, 2013, s. 38). Disse holdningene kan i en landskapssammenheng karakteriseres som “*Sites of memory*” og “*Sites of oblivion*”. “*Sites of memory*” er steder som er blitt anerkjent som en del av felles hukommelse og identitet, og som formidler arv fra et bestemt samfunn. Hvorav “*Sites of oblivion*” på den andre siden er steder som har blitt ekskludert fra den kollektive hukommelsen og minnepolitikken (Carr & Jasinski, 2013, s. 38). Det er i landskapene som omhandler andre verdenskrig i Norge likevel ikke alltid så enkelt å plassere disse landskapene inn i et av de respektive karakterene. Med endringen av den samfunnsmessige holdningen til okkupasjonens kulturarv har også landskap gått fra “*Sites of oblivion*” til “*sites of memory*”. I 1979 ble Amerikalinjens kai totalt

fjernet og området ble derfor et “*site of oblivion*”, men med endringen av holdningene til kulturarven ble historien fra kaien en aktiv del av det kollektive minnet ved å reise et minnesmonument over deportasjonen av jødene. Området ble derfor et “*site of memory*”. Det er også et liknende tilfelle på Akershus festning, men forskjellen her er at landskapet i dag både kan forstås som et *site of oblivion* og et *site of memory* da deler av historien har en aktiv plass i det kollektive minnet mens andre deler har blitt ekskludert. Den tyske bebyggelsen og deres bruk av festningen har i dag en svært liten plass i minnepolitikken, hvorav historien fra retterstedet aktivt blir formidlet gjennom en villet og regissert minnepolitikk.

Krigsminner har et enormt formidlingspotensial, likevel blir det i dag ofte en form for passiv minnesutvisking når den funksjonelle verdien til et bygg eller et anlegg forsvinner. Ny bebyggelse ødelegger krigens kulturmiljøer og den Norske krigshistorien er derfor svært fragmentert. Bygg og anlegg som blir aktivt forvaltet og formidlet har en politisk agenda ved hva som blir aktivt formidlet. Likevel blir andre perspektiver fra krigen husket gjennom lokal og nasjonal kollektiv erindring. Ved generasjonsskiftet gikk det fra kollektive holdninger om å glemme samt fjerne det vonde til kollektive holdninger om å huske og bevare det vonde. Det er derfor i dag en økende trend i å forvalte, forske og formidle på flere deler av den norske krigshistorien. Det er derfor viktig å holde på de få materielle levningene Norge har igjen slik at de kan fungere som materielle markører på krigshistorien og dermed knytte historie og minnet. De materielle levningene skaper en bro mellom fortid og nåtid og forhindrer derfor at samfunnet distanserer seg fra fortiden.

6 Resultater og konklusjon

6.1 Okkupasjonsmaktens formål med rekvirering

Hvordan brukte og forandret okkupasjonsmakten bygninger, anlegg og landskaper i Oslo og hvilken ideologisk og politisk betydning hadde dette?

Denne oppgaven har etablert den tyske tilstedeværelsen i hovedstaden ved å identifisere og undersøke en rekke sentrale bygg i og rundt Oslo. Oppgaven har identifisert historien til

bygningene, hvordan de ble brukt og hva som var formålet med bruken. Samtidig har oppgaven analysert hver eiendom ved å sette disse inn i en større landskapskontekst. Formålet med dette var å undersøke hva som gjorde akkurat disse eiendommene så attraktive for okkupasjonsmaktens rekvirering. Det ble utført en visuell landskapsanalyse knyttet til okkupasjonsmaktens ideologiske syn på bruken av bygg som maktsymboler i landskapet. Samtidig er fenomenologisk teori og metodikk brukt for å danne alternative perspektiver på forståelsen av det okkuperte landskapet.

Opgaven har for hver eiendom etablert historien under og etter okkupasjonen. Dette la grunnlaget for den historiske kunnskapen som oppgaven bruker som et supplerende element til analysen. Et sentralt resultat av analysen var at eiendommens fysiske egenskaper og funksjonalitet var avgjørende for okkupasjonsmaktens valg av eiendom. Ofte hadde de rekvirerte byggene viktige fysiske egenskaper som egnet seg godt for den tyske virksomheten. Eksempelvis viste Victoria Terrasse seg som et godt egnet bygg for Sipo og Gestapo da det allerede var store kontorlandskap i bygget. Samtidig var det i området rundt Victoria Terrasse en rekke bygg som hadde gode egenskaper for å huse et stort antall soldater og arbeidere, slik som KNA-hotellet og Oslo handelsgymnasium. Det gjaldt også byggene som ble rekvirert av andre behov enn militær og politisk funksjonalitet. Eksempelvis ble Stortingsgata 16 etablert som Deutsches Theater for underholdning for okkupasjonsmakten.

Innad i de respektive eiendommene denne oppgaven har analysert er det tydelig at den tyske tilstedeværelsen formet landskapene. Det å «forme» noe kan likevel ikke bare forstås i den fysiske verdenen, men også i den mytiske. I Oslo ble landskap formet ideologisk og politisk, og nye verdier ble skapt. Denne formen for forståelse av et fortidig landskap kan ikke gjenskapes eller rekonstrueres gjennom data og en tradisjonell landskapsanalyse «*God eyes perspective*». Det må erfares, oppfattes og erindres gjennom fysisk tilstedeværelse i landskapet. Den fenomenologiske metodikken bidrar til å anerkjenne og forstå samhandling mellom de fortidige menneskene og de ulike landskapselementene. Vi kan derfor innarbeide ny kunnskap om hvilket fenomen og hvilke verdier som oppsto i de respektive landskapene. Jeg har gjennom integrering med landskapene fått et mer personlig innblikk i hvordan landskapene ble oppfattet av de fortidige menneskene. Det er ved erkjennelsen av fenomenet viktig å skille mellom hvem som erkjenner, erindring av et fenomen viser til hvordan tingene fremtrer for oss. Eksempelvis ville

en tysk soldat erkjenne landskapet annerledes enn en motstandsmann. På samme måte ville en tysk soldat gi et bygg en annen verdi enn en motstandsmann.

Byggene som en gang hadde en verdi i form av trygghet og makt for det norske folk, ble under krigen symboler for frykt, terror, undertrykkelse og politisk svakhet. Byggene ble naturligvis derfor en trygghet for okkupasjonsmakten. Byggene i Oslo og spesielt de som utgjorde den sentrale aksene ble derfor materielle markører på skillet mellom tysk og norsk, mellom diktatur og motstand. Det var en felles konsensus om at denne aksene hadde en verdi i form av makt, men det ble også et skille i hvordan aksene talte til de to separate sidene av konflikten. For nordmenn kunne den tyske tilstedeværelsen i aksene være en konstant påminnelse om hva som ble tatt bort fra dem og derfor et symbol på deres kamp mot diktaturet.

Når jeg beveger meg gjennom Karl Johans gate får jeg en følelse av trygghet og stolthet nettopp fordi det er denne aksene som inneholder Norges kjerneverdier. Slottet representerer vår lange historie med monarki, stortingsbygningen representerer ikke bare hvor landet blir styrt fra, men også demokratiet som landet er bygget opp av og universitetet representerer Norges utdanning som kollektivt blir anerkjent som et privilegium. Hvis et annet land skulle tatt fra meg denne tryggheten hadde jeg likevel ikke mistet min stolthet over å være norsk og hvilke verdier det innebærer.

Visuell landskapsanalyse

Visuell landskapsanalyse har vist at landskapselementene rundt de rekvirerte eiendommene var minst like viktig som bruken av eiendommene selv. Dette gjelder spesielt ved landskapselement som åpne landskapsrom for videre bebyggelse, sentrale bevegelseslinjer i form av veier, luftlinjer og havruter. Samtidig er plasseringen i terrenget en viktig faktor ved bruken av eiendommen som et maktsymbol i landskapet, da en god plassering legger til rette for at bygget eller anlegget er synlig for publikum. Dette innebærer ofte at bygget ligger på en høyde i terrenget eller at det er åpne plasser rundt bygget. Eksempelvis ligger slottet på en høyde i terrenget med åpne plasser rundt i Slottsplassen og Slottsparken. Samtidig er plassering i en større landskapskontekst viktig, eksempelvis landskapets tilknytting til vann som ved Amerikalinjens kai eller tilknytting til andre sentrale bygg som stortingsbygningen med Stortingsgata, hvor Terboven hadde lett tilgang til andre tyske virksomheter. Ved den sentrale aksene i Oslo er det tydelig at rekvireringen av en eiendom ikke bare var av funksjonell verdi, men også ideologisk og politisk. Tyskerne

anerkjente visse bygg for sin monumentale verdi i landskapet. Denne bevisstheten førte ofte til at de brukte disse byggene som propagandaverktøy. Eksempelvis ble stortingsbygningen dekorert med tysk propaganda, Universitetsplassen ble ofte brukt til NS-arrangementer, Karl Johan og Slottsplassen ble ofte brukt som bevegelseslinjer for parader i NS- og Nazi-regi. Nazistisk materiell kultur fra den sentrale aksene belyser også Tysklands forsøk på å forene de to nasjonene gjennom propaganda. Den tyske propagandaen fremhevet hvordan Norge og Tyskland deler samme kulturelle opphav og derfor har samme kulturarv. Disse ideologiske perspektivene stammer fra Kellers (1978) syn på hvordan kulturminner kan tolkes fra et mytisk perspektiv i samspill med naturvitenskapen. Mens analysen danner grunnlaget for vitenskapen, kan symbolikken i materialet tolkes gjennom et mytisk perspektiv. Dermed kan den sentrale aksene betraktes som en "mytisk akse" som går utover de fysiske begrensningene (Keller, 1978, s. 18 & Haugli, 2022, s. 21-22). Det ble her en sterk kulturell innretning, hvor okkupasjonsmakten benyttet de monumentale byggverkene for å videre gjenskape disse i sitt eget bilde, med en tydelig politisk og ideologisk agenda om å overbevise det norske folk om å godta nazismen. Okkupasjonsmakten ville ikke ødelegge det kulturelle Norge. De ville heller samhandle med kulturen og overbevise det norske folk om at de også var en del av den nasjonale kulturarven. Det skulle heller bli en germansk kulturarv, slik Mandoki (1999) belyser. Hun viser hvordan den tyske ideologien gikk ut på å substituere kulturen med monumentalitet i landskapet og substituere kunst med propaganda (Mandoki, 1999, s. 65).

Rekvireringen av eiendommene i Oslo var en strategisk måte for okkupasjonsmakten å kontrollere byen og landet på, samtidig som de fikk rom for å huse de mange tyske virksomhetene på. Likevel var formålet med rekvireringen sjeldent bare funksjonalitet og kontroll, men også for å bruke byggverkene som propagandaverktøy i landskapet. For nordmenn ble det i mange tilfeller et aktivt valg mellom å indoktrineres i nazistenes ideologi eller å gjøre motstand. De rekvirerte byggene ble ofte symboler på dette skillet mellom tysk maktsymbolisme og norsk motstand. Ved å ta utgangspunkt i materialiteten (de arkeologiske kildene) i landskapet kan vi i dag få et innblikk i «det levde» landskapet som i beste fall kan fylle de historiske kunnskapshullene. Oppgaven har gjennom landskapsarkitekturens metodikk og begrepsapparat rekonstruert fortidige landskap, dette har resultert i en bredere forståelse på den tyske tilstedeværelsen i de undersøkte landskapene. Ved å bruke historiske kilder som supplerende

element i landskapsanalysen har ny kunnskap blitt etablert i hvordan menneskene samhandlet med de ulike landskapselementene. Samtidig er en visuell landskapsanalyse avhengig av de historiske kildene for å kunne rekonstruere et fortidig landskap. Ved bruken av flyfoto, arkivfoto og eiendommenes historie har oppgaven kunnet sette dagens landskap opp mot det fortidige landskapet for å danne en bredere forståelse av hvordan mennesker interagerte, erfarte og observerte krigens landskap, samt av hva som er igjen av de materielle levningene.

6.2 Okkupasjonens materielle levninger i norsk minnekultur.

Hvilken status har okkupasjonens materielle levninger i norsk minnekultur og kulturminneforvaltning?

Oppgaven har etablert hva som er igjen av materielle levninger fra okkupasjonsmakten. Mange bygg som allerede hadde en sentral plass i landskapet før krigen ble tilbakeført til sin opprinnelige funksjon etter krigen, eksempelvis Slottet, UiO og Stortingsbygningen. Bygningene som tyskerne selv reiste under krigen ble ofte fjernet helt, som brakkeleiren på Grini og bygg på Akershus festning. Samtidig var det noen bygg som i etterkrigstiden ikke hadde en nødvendig funksjonell verdi, eksempelvis Amerikalinjens kai, ved Fornebu flyplass og fengselet bak Møllergata 19. Disse ble derfor fjernet for ny, moderne bebyggelse. Byggene som ikke har blitt revet, fungerer i dag som materielle markører på okkupasjonstiden. Dette gir også byggene et bedre erindringspotensial. Bygg, anlegg og landskap som har blitt fjernet eller endret har likevel en plass i den kollektive erindringen gjennom historiske kilder, fysiske levninger, fortellinger, museer og monumenter. I dagens Oslo kan vi se en økende trend i det å aktivt minnes fortiden gjennom konstruksjon av minnesmerker. Dette går parallelt med en passiv form for minnesutvisking av de materielle levningene ved moderne bebyggelse. Det blir her en samhandling mellom historiske og arkeologiske kilder hvor de materielle sporene blir visket ut og minnesmerker blir plassert ut for å belyse materialiteten (Moen, 2023, s. 62). Eksempelvis ble Amerikalinjens kai fjernet sammen med de materielle hendelsesvitnene og deportasjonsmonumentet ble reist. Her blir monumentet (historisk kilde) brukt til å belyse materialiteten (Amerikalinjens kai). Moen (2023) forklarer dette samspillet mellom historie og materialitet slik: «*Samspillet mellom materielle og historiske tilnærminger kan sies å være en sentral del av det samtidsarkeologiske rammeverket og sub-disiplinenes merverdi*» (Moen, 2023,

s. 62). I en større sammenheng kan dette belyses ved å undersøke Oslos minnekultur i sin helhet, hvor bylandskapet siden krigsårene er endret drastisk og store deler av de materielle hendelsesvitnene har blitt utvasket. Krigshistorien er derfor ikke noe som erindres «spontan» i bylandskapet, men er noe som må konstrueres gjennom bevisste minnesmerker. I Oslo vises dette gjennom snublestener, blå skilt, monumenter og museer. Dette vil i sin helhet danne en form for kollektiv erindring gjennom å konstruere et minnelandskap. Det er likevel viktig å ta vare på de gjenværende materielle levningene for å ha en materiell kobling til fortiden. Uten disse vil nye generasjoner bli distansert fra fortiden.

Den smertefulle kulturarven har en særegen plass i den kollektive erindringen, også i våre holdninger til de materielle levningene. Materielle levninger som vitner om terror og smerte har en kraft for ufrivillige og ikke-kontrollerende erindringer av den smertefulle fortiden. De kan derfor være forstyrrende elementer i landskapet som gir folk en følelse av ubekvemhet (Moen, 2023, s. 62). I dag blir den smertefulle kulturarven ofte erindret i lokalsamfunn og ikke på nasjonal skala nettopp fordi en må erfare og erindre disse elementene selv. I etterkrigstiden ble derfor store deler av de materielle hendelsesvitnene fjernet, fordi lokalsamfunnene ikke ville kjenne på følelsen av ubekvemhet. Det er likevel viktig å anerkjenne de smertefulle aspektene ved et landskap. Både positive og negative erfaringer av et landskap er nødvendige for å styrke vår felles forståelse og skape en følelse av empati og medfølelse (Moen, 2023, s. 62 & Bjerck og Andreassen, 2020, s. 243).

Minnepolitikken går derfor i dag (2024) inn i en viktig etisk fase for forvaltning og formidling av krigens minner. Vår generasjon har både et ansvar for å respektere den smertefulle og følelsesladde kulturarven til generasjonen som opplevde og erfarte okkupasjonen, samtidig som vi har et ansvar for å videreformidle de sentrale krigsårene til våre neste generasjoner. Det blir derfor viktig å finne den delikate balansen mellom subjektiv og objektiv forskning og formidling, nettopp ved å minnes heltemot og motstand på lik linje som å formidle krigens kulturminner og historier på en objektiv måte. Dette kan forenkles gjennom den samtidsarkeologiske forskningen, ved å etablere hva som skjedde gjennom materielle markører i landskapet og gjennom de materielle levningene. Det blir derfor avgjørende at krigsminner på tross av etiske problemstillinger blir fredet, bevart, regulert og til tider tilbakeført. Det er slik den norske

fortellingen om okkupasjonen vil kunne utdypes og komplementeres, slik at vi kan gi et mer helhetlig bilde av andre verdenskrig i Norge (Sprovin, 2012).

6.3 Materialets betydning

Oppgaven har gjennom to problemstillinger undersøkt flere aspekter av hvordan okkupasjonsmaktens materielle levninger har vært involvert i forskjellige forhold med både landskap og befolkning fra krigsårene og frem til i dag. Først ved å etablere hvordan okkupasjonsmakten tok i bruk og samhandlet med de ulike landskapene, deretter hvordan holdningen til den norske minnekulturen har formet de materielle levningene etter okkupasjonen, for så å se på hvordan sporene etter okkupasjonen fungerer som erindringsmarkører. En betraktning basert på mine observasjoner er at materialitet er betydningsfullt (*Material matters*). Materialets meningsinnhold strekker seg forbi dets statiske funksjon som fysiske spor ved sin tilknytning til minner og fortellinger. I dette tilfellet knytter okkupasjonsmaktens materialitet seg til fortellinger om krigen. De okkuperte landskapene kan derfor ikke bare betraktes som materiell kultur, men også materielle levninger, da de er spor etter fortidige sammenhenger (Grini, 2022, s. 322). Materialitetens meningsinnhold har siden okkupasjonen blitt formet av kontekst (uteseende, komposisjon og estetikk), bruk (funksjonalitet og forventninger), ideologi (erfaring, følelser og minne) og politikk (minnepolitikk, minnesmerker og besøkssenter). Slik skapes materialitetens verdi gjennom samhandling mellom ting og mennesker.

Ved å ta utgangspunkt i analyser av landskapet og de materielle levningene vil resultatene uavhengig av historiske kilder gi nye perspektiver. Forskningen på de materielle levningene fra krigens landskap vil kunne gi ny kunnskap og fylle kunnskapshull fra de fragmenterte historiske kildene. Her kan også nye generasjoner ha nye innfallsvinkler på objektiv forskning på andre verdenskrig, da jeg som subjekt ikke har en personlig opplevelse av krigen.

I historiske kilder er det ofte selve konflikten som blir best belyst, da det er her det finnes mest kildemateriale. Konfliktarkeologien etablerer de mer nyanserte delene ved bestemte kamphandlinger. Til denne oppgaven har andre sider ved konflikten blitt belyst ved å undersøke sentrale hendelser og virksomheter rundt selve slaget. Ved å bruke konfliktarkeologi har oppgaven belyst både de fysiske strukturene rundt konflikten samtidig som den har belyst de ideologiske sidene ved denne. I sum danner dette et mer helhetlig bilde av andre verdenskrig i

Norge, da konfliktharkeologien har etablert hvordan okkupasjonsmakten engasjerte seg med landskapet for å styre og vinne slagene innad i Norge, men også sikre Norge for en mulig invasjon fra de allierte.

Ved å anvende fenomenologisk metodikk ble nye perspektiver på landskapet belyst, både i form av tolkning av det fortidige landskapet, men også i form av minnekulturen. Ettersom oppgaven har tatt i bruk en mer tradisjonell landskapsanalyse i Gansum, Jerpåsen og Keller (1997) visuell landskapsanalyse ville jeg også utforske andre metoder for å analysere et landskap. Oppgaven anvendte Tilley (1994) Fenomenologiske landskapsanalyse i et forsøk på å forstå hvordan tidligere mennesker forholdt seg til landskapet, da Tilley mente at den mer tradisjonelle landskapsanalysen kunne distansere arkeologien fra fortiden. Ut fra den fenomenologiske metodikken har jeg prøvd å forstå menneskelig engasjement med den materielle kulturen i et landskap ved å observere og erfare landskapet selv. Et sentralt resultat er at fenomenologisk arbeid kombinert med historiske kilder samt tradisjonell landskapsanalyse kan gi et alternativt perspektiv på et gitt landskap. Dette var tilfelle i undersøkelsen på Grini fangeleir, hvor jeg beveget meg i landskapet med viten om hva som skjedde, hvor det skjedde og når det skjedde. Jeg beveget meg derfor i samme bevegelseslinjer som de fortidige menneskene samtidig som jeg prøvde å erindre det levde landskapet ved å undersøke de materielle levningene fra okkupasjonstiden.

Det ble i landskapet på Grini likevel en viktig balanse mellom ufrivillig erindring i materielle levninger og regissert minnepolitikk i museum og monument, hvor den regisserte minnepolitikken vitner om det etablerte narrativ og et ønske om å huske, hvorav de arkeologiske materielle hendelsesvitnene vitner om det «levde» landskapet som er uavhengig av et etablert narrativ. Et resultat av dette ble derfor at de arkeologiske materielle hendelsesvitnene kunne gi ny kunnskap i form av ny erindring.

Opgaven har gjennom analyse av de respektive eiendommene forsøkt å belyse hvordan arkeologisk forskning kan anvendes ved okkupasjonens materielle levninger. Dette gjennom kognitiv gjenskaping av et fortidig landskap, samt undersøkelser av okkupasjonens landskap ved intuitive observasjoner og erfaringer. I sum etablerer dette hvordan den samtidsarkeologiske

forskningen kan anvendes ved undersøkelser av okkupasjonens materielle levninger og hvordan dette bidrar til ny kunnskap om okkupasjonshistorien og Norges minnekultur.

6.4 Veien videre og avsluttende betraktninger

For meg er veien fremover å minnes hvordan vi endte opp der vi er nå. For å danne et autentisk bilde av fortiden er de materielle levningene essensielt.

«I Norge er andre verdenskrig selve Krigen med stor K» (Wilberg, 2016, s. 7).

Krigen har en viktig plass i Norges historie og kollektive minne. Kulturminnene fra krigen har likevel ingen automatisk fredning. Dette, parallelt med holdningen om å fjerne krigens spor i etterkant av okkupasjonen, har ført til at krigsminnene i dag er fragmentert og dårlig dokumentert. Kulturminnevernet har som oppgave å erkjenne hvilke kulturminner som bør bevares, men de må også ligge et steg foran i denne vurderingen, slik at kulturminnene blir bevart før det er for sent (Sprovin, 2012, s. 13). De få materielle levningene vi har igjen danner derfor et enda viktigere grunnlag for forskning og vern, da de representerer de siste materielle markørene på okkupasjonen. Med økt interesse for krigens minner parallelt med painful heritage prosjektet, har det i dag blitt et større fokus rettet mot forskning, forvaltning og formidling av krigens minner. De materielle levningene bidrar til å redusere vår distanse fra fortiden. Den økte interessen for å bevare krigsminnene går likevel svært sakte i riktig retning. Okkupasjonens materielle levninger er så effektivt fjernet at det må handles raskt hvis noe skal bevares (Sprovin, 2012, s. 13). De materielle levningene er avgjørende for å tette gapet mellom fortid og nåtid, da det er disse som er markørene på okkupasjonshistorien, samtidig som det er disse som kan gi oss nye erindringer og ny kunnskap. Mister vi de materielle markørene vil vi sakte, men sikkert distansere oss fra våre fortidige historier og landskap. Den samtidsarkeologiske forskningen i samsvar med bevaring og vern kan være avgjørende faktorer for hvordan holdningene til krigsminner kan se ut for våre neste generasjoner. Kontinuerlig utvikling av samtidsarkeologi og painful heritage bringer frem stadig nye teoretiske perspektiver. Disse disiplinene kan utgjøre viktige bidrag til fremtidig forskning på krigsminner, i Norge og verden over.

7 Litteraturliste

- Alsaker, A. (2019). *Tysk Rekvirering av norske eiendommer - En samtidsarkeologisk studie av okkupasjonen i Trondheim*. NTNU.
<http://hdl.handle.net/11250/2625232>
- Andrén, A. (1997). *Mellan ting och text: En introduktion till de historiska arkeologierna*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB.
- Arkivverket. (2017). Universitetet.
<https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/andreverdenskrig/samfunnslivet/universitetet>
- Bagwell, M. N. (2012). *The Diary of an American "Doughboy": interpreting a textual artefact of the First World War. I Beyond the Dead Horizon - Studies in modern Conflict Archaeology* (ss. 43,53). Oxford: Oxbow Books.
- Barrett, J. C., & Ko, I. (2009). *A phenomenology of landscape: A crisis in British landscape archaeology?* *Journal of Social Archaeology*, 9(3), 275–294.
<https://doi.org/10.1177/1469605309338422>
- Barumhistorie. (u.å). *Flyplassen under andre verdenskrig*.
<https://barumhistorie.no/Fornebo%20og%20Snaroya%20veb/Flyplassen%20under%20andre%20verdenskrig.html>
- Binford, L. R. (1978). *Nunamiut ethnoarchaeology* (p. xiii,509). Academic Press.
- Bjerck, H. B. og Andreassen, E. (2020). 'Arrpleien i Regjeringskvartalet og VGs terrorskadde avispanel: Hendelsesvitne eller relikvie?', i A. Gjelsvik (red.), *Bearbeidelser –22. juli i ord og bilder*, 233-246. Oslo: Universitetsforlaget

- Bjerck, H. B. (2021). 'Out of the day, time and life - Phenomenology and cavescares', i Bjørnar Olsen, Mats Burström, Caitlin DeSilvey, Þóra Pétursdóttir (reds.), *After DiscourseThings, Affects, Ethics*, 145-161. New York, Routledge.
- Bjerck, H. (2012). *On the Outer Fringe of the Human World: Phenomenological Perspectives on Anthropomorphic Cave Paintings in Norway*. I: (reds.) Knut Andreas
- Buchli, V., & Lucas, G. (2001). *archaeologies of the contemporary past*. Routledge.
- Burström, M. (2007). *Samtidsarkeologi*. Lund: Studentlitteratur AB, Lund
- Burström, M. (2015). *Skärvor av 1900-tal : arkeologiska essäer* (p. 120). Nordic Academic Press.
- Carr, G., & Jasinski, M. E. (2013). *Sites of Memory, Sites of Oblivion: the Archaeology of Twentieth Century Conflict in Europe. I Re-enacting the Past. Museography For Conflict Heritage* (ss. 36-55). LetteraVentidue Edizioni S.r.l.
- Christensen, T. (1995). *Bærum og krigen : 1940-1945* (p. 160). Bærum bibliotek.
- Colls, C. S. (2012). *Holocaust Archaeology: Archaeological Approaches to Landscapes of Nazi Genocide and Persecution*. *Journal of Conflict Archaeology*, 7 (2), 70–104.
- Fjørtoft, B. (2012). *Nazismens kulturarv: eit samtidsarkeologisk studium av utvalte krigsfangeleirar i Trondheim og Øysand*. NTNU, Det humanistiske fakultet, Institutt for arkeologi og religionsvitenskap. <http://hdl.handle.net/11250/242907>
- Frers, L. (2013). *The matter of absence*. *Cultural Geographies* 20(4):431-445. DOI. [10.1177/1474474013477775](https://doi.org/10.1177/1474474013477775)

Gansum, T., Jerpåsen, G. B., & Keller, C. (1997). *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder*. AmS - Varia 28(28).

Grasbakken, S. M. (2023) *Kong Haakon VII og Nordahl Grieg i informasjonskontorets Publikasjoner*. UIT- Norges arktiske universitet.

Grinimuseet. (u.å.). *Grini fangeleir 1941-1945*. MIA.

<https://mia.no/grinimuseet/om-grini-fangeleir>

Grini, K. E. (2022). *Okkupasjonslandskap i Trondheim : mellom materialitet og minne, makt og mening* (Vol. 2022:158). Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Det humanistiske fakultet, Institutt for historiske og klassiske studier.

Grini, K. E. (2015). *Ubåtbasen Dora i Trondheim : fra krig til kultur : en samtidsarkeologisk analyse av krigens landskap inn i fredstid* (pp. XII, 112). Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Det humanistiske fakultet, Institutt for historiske studier.

Harrison, R., & Schofield, J. (2010). *After Modernity*. Oxford University Press, Incorporated.

Hjeltnes, G & Stølen, S. (2018). *75-årsmarkering av arrestasjonene ved UiO*. Universitetet i Oslo. <https://www.uio.no/om/aktuelt/reaktorbloggen/2018/-75-arsmarkering-avarrestasjonene-ved-uio.html>

Hlsentret. (2023). *Transporten med D/S Donau*.

https://www.hlsenteret.no/undervisning/kunnskapsbasen/Ulike%20folkemord/folkemord-under-nazismen/holocaust/norge/reisen_med_donau.html

Jasinski, M. E., & Kola, A. (2011). *Totalitarismens ofre og arkeologi*. Spor, 23 (2), 38–41.

Jasinski, M. E. (2013). *Reinforced Concrete, Steel and Slaves: Archaeological Studies of*

- Prisoners of World War II in Norway—The Case of Romsdal Peninsula*. I G. Carr, & H. Mytum (Red.), *Prisoners of War - Archaeology, Memory, and Heritage of 19th and 20th-Century Mass Internment* (ss. 145-165). New York: Springer Science+Business media.
- Jasinski, M. E., Solheim, M. N., & Seim, L. (2012). *'Painful Heritage'. Cultural landscapes of the Second World War in Norway: a new approach*. N-TAG TEN Proceedings of the 10th Nordic TAG conference at Stiklestad, Norway 2009 (ss. 263-273). Oxford: Archaeopress.
- Jasinski, M. E. (2018). *Predicting the Past — Materiality of Nazi and PostNazi Camps: A Norwegian Perspective*. *International Journal of Historical Archaeology* Volume 22, ss. 639–661.
- Jasinski, M. E., & Steinvik, L. F. (2010). *Landscape of Evil - Archaeology and Nazi POW Camps in Norway: A New Approach*. I M. N. Solheim (Red.), *Prisoners of War and Forced Labour - Histories of War and Occupation* (ss. 205-223). Newcastle upon tyne: Cambridge scholar publishing.
- Johnson, M, H. (2012). *Phenomenological Approaches in Landscape Archaeology, Annual Review of Anthropology* 41(1), s. 269-284.
- Keller, C. (1978). *Arkeologi - virkelighetsflukt eller samfunnsforming* (p. 103). Universitetsforlaget.
- Kongehuset. (2019). *Slottet under krigen*.
<https://www.kongehuset.no/artikkel.html?tid=81584>
- Larsen, S. (2005). *Strategisk overraskelse sett i lys av Weserübung, Pearl Harbor og oktoberkrigen: Vol. vol. nr 13* (p. 60). Luftkrigsskolen.
- Leone, M. (1988). *The Relationship between Archaeological Data and the Documentary Record: 18th Century Gardens in Annapolis, Maryland*. *Historical Archaeology*, (2),

Lov om kulturminner. § 4. Automatisk fredete kulturminner. (1979).

Macdonald, S. (2006). *Words in Stone?: Agency and Identity in a Nazi Landscape*. *Journal of Material Culture*, 11(1-2), 105–126. <https://doi.org/10.1177/1359183506063015>

Mandoki, K. (1999). *Terror and aesthetics: Nazi strategies for mass organisation*, *Culture, Theory and Critique*, 42:1, 64-81, DOI: <https://doi.org/10.1080/14735789909391490>

Moen, J, I. (2023). *Evig eies kun det tapte. Minnearbeid og erindringspotensial i de materielle hendelsesvitnene og konstruerte minnesmerkene etter krigsfangeleirene Sydspissen, Krøkebørsletta og Isrenna i Tromsø*. UiT Norges arktiske universitet

Olsen, B. (2023). *Phenomenological archaeology*, i Rehren, T. og Nikita, E. (red.) *Encyclopedia of archaeology*. 2. utg. Academic Press.

Oslo Byleksikon (u.å. a). *Akershus slott og festning*.

https://oslobyleksikon.no/side/Akershus_slott_og_festning

Oslo Byleksikon. (u.å. b). *Møllergata 19*. https://oslobyleksikon.no/side/M%C3%B8llergata_19

Oslo Byleksikon. (u.å. c). *Utstikker I*. https://oslobyleksikon.no/side/Utstikker_I

Oslo Byleksikon. (u.å. d). *Victoria Terrasse*. https://oslobyleksikon.no/side/Victoria_terrasse

Oslo Byleksikon. (u.å. e). *Youngstorget*. <https://oslobyleksikon.no/side/Youngstorget>

Ramberg, A, C. (2018). *Otto Nielsen : streiftog gjennom et liv* (p. 183). Communicatio forl.

- Rathje, W. L., & Murphy, C. (2001). *Rubbish!: the archaeology of garbage* (p. 263). University of Arizona Press.
- Reisegg, Ø. (2016). *Oslo under krigen* (p. 351). Pegasus forl.
- Riksantikvaren. (u.å. a). *Akershus festning*.
<https://www.riksantikvaren.no/fredninger/akershus-festning/>
- Riksantikvaren. (u.å. b). *Blücher*. <https://riksantikvaren.no/fredninger/blucher/>
- Røed, L. L. (2020. 8. Mai). 75 år etter frigjøringen: Oslo – stadig litt tysk. Oslobyplan.
<https://magasin.oslo.kommune.no/byplan/75-ar-etter-frigjoringen-oslo-stadig-litt-tysk#gref>
- Saunders, N. J. (2012). *Beyond the Dead Horizon* (1st ed.). Oxbow Books.
- Saunders, N. J. (2000). *Bodies of Metall, Shells of Memory: 'Trench Art' and the Great War Re-Cycled*. *Journal of Materiel Culture*, 5 (1), 43–67.
- Savage, K. (1994). *The Politics of Memory: Black Emancipation and the Civil War Monument*. In J. Gillis (ed.), *Commemorations. The Politics of National Identity*. Princeton.
- Schofield, A. J., Johnson, W. G., & Beck, C. M. (2002). *Matériel culture: the archaeology of twentieth-century conflict*. Routledge.
- Scott, D. D., McFeaters, A. P. (2011) *The Archaeology of Historic Battlefields: A History and Theoretical Development in Conflict Archaeology*. *J Archaeol Res* 19, 103–132 (2011).
<https://doi.org/10.1007/s10814-010-9044-8>
- Sem Frue, J. (2006). *Nasjonalsosialistisk universitetspolitikk i Poznan og Oslo*. *Folia Scandinavica Posnaniensia*, 9, 251–261.

- Skaset, E. (2017). *Krigens kulturminner på Fornebu*. Bærum kommune.
- Sprovin, M. (2012). Okkupasjonsmaktens kulturminner – *Problemstillinger ved vern og bevaring*. Byantikvaren
- Statsbygg. (u.å). *VICTORIA TERRASSE, Med rik historie og fantastisk beliggenhet er Victoria terrasse en unik eiendom sentralt i Oslo. Nå har vi fått oppdraget fra Kommunal- og distriktsdepartementet om å forberede et salg*.
<https://www.statsbygg.no/prosjekter-og-eiendommer/victoria-terrasse>
- Stensager, A, O. (2007). *Holocaustarkæologi – en arkæologisk funktionsanalyse af utryddelseslejrerne i Polen 1941-1945*. Doktorgradsavhandling i arkeologi. København: Københavns Universitet.
- Stenseth, B. (2017). *Quislings ran: historien om Villa Grande* (p. 370). Press.
- Stortinget. (2021). Stortingsbygningen under andre verdenskrig.
<https://www.stortinget.no/no/Stortingetogdemokratiet/Historikk/stortingsbygningen/anekdoter-fra-stortingsbygningenshistorie/stortingsbygningen-under-andre-verdenskrig/>
- Sæveraas, T. E. (2018). *OT, Wehrmacht og byggingen av Festung Norwegen*. *Historisk tidsskrift*, 97(3), 189–205. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2944-2018-03-04>
- Taylor, R. R. (1974). *The word in stone: the role of architecture in the National Socialist ideology* (p. XV, 298, 22 pl.). Univ. of California Press.
- Thomas, J. (1996). *Time, culture, and identity: An interpretive archaeology*. London: Routledge.
- Tilley, C. (1994). *A Phenomenology of landscape: places, paths and monuments*. Oxford; Providence: Berg.

- Tilley, C. (2010). *Interpreting Landscapes: Geologies, Topographies, Identities; Explorations in Landscape Phenomenology 3* (1st ed.). Routledge
- Van der Laarse, R. (Designer), Baillie, B. (Designer), & Mazzucchelli, F. (Designer). (2013). Terrorscape (website and digital platform). Design, Terrorscape © 2012 All Rights Reserved. <http://www.terrorscape.org/>
- Van Der Laarse, R., Reijnen, C., & Mazzucchelli, F. (2014). *Introduction. Traces of Terror, Signs of Trauma*. In R. van der Laarse, C. Reijnen, & F. Mazzucchelli (Eds.), *Traces of Terror, Signs of Trauma. Practices of (Re-)Presentation of Collective Memories in Space in Contemporary Europe* (pp. 3-19). (Versus. Quaderni di Studi Semiotici; No. 119). Bompiani. https://centroframe.files.wordpress.com/2015/01/3099417-9788845278686_abstract.pdf
- Vollestad, P. (2020). *Livet på Grini under annen verdenskrig: kampen for tilværelsen i Norges største fangeleir*. Kagge.
- Wilberg, J., Tandberg, M., Esborg, L., Levin, S., Hatlehol, D. G., Nygaard, P., Westlie, B., Hesjedal, A., Luciani, R., Helberg, J., Sivertsen, K., Flyen, A. C., Nome, M. A., Stige, M. (2016). *Fortidsminneforeningen Årbok 2016, Krigens minner*. Fortidsminneforeningen: Dronningens gate 11.

